

Zbornik 20. mednarodne multikonference

INFORMACIJSKA DRUŽBA - IS 2017

Zvezek F

Proceedings of the 20th International Multiconference

INFORMATION SOCIETY - IS 2017

Volume F

Soočanje z demografskimi izzivi Facing demographic challenges

Uredila / Edited by
Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

9.–13. oktober 2017 / 9–13 October 2017
Ljubljana, Slovenia

Zbornik 20. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2017
Zvezek F

Proceedings of the 20th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2017
Volume F

Soočanje z demografskimi izzivi
Facing demographic challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

9. - 13. oktober 2017 / 9th – 13th October 2017
Ljubljana, Slovenia

Urednika:

Janez Malačič

Katedra za matematiko, statistiko in operacijske raziskave
Ekonomski fakulteta, Univerza v Ljubljani

Matjaž Gams

Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Priprava zbornika: Mitja Lasič, Vesna Lasič, Lana Zemljak

Oblikovanje naslovnice: Vesna Lasič

Dostop do e-publikacije:

<http://library.ijs.si/Stacks/Proceedings/InformationSociety>

Ljubljana, oktober 2017

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni
knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=4942843
ISBN 978-961-264-117-7 (pdf)

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2017

Multikonferenca Informacijska družba (<http://is.ijs.si>) je z **dvajseto** zaporedno prireditvijo osrednji srednjeevropski dogodek na področju informacijske družbe, računalništva in informatike. Letošnja prireditev je ponovno na več lokacijah, osrednji dogodki pa so na Institutu »Jožef Stefan«.

Informacijska družba, znanje in umetna inteligenca so spet na razpotju tako same zase kot glede vpliva na človeški razvoj. Se bo eksponentna rast elektronike po Moorovem zakonu nadaljevala ali stagnerala? Bo umetna inteligenca nadaljevala svoj neverjetni razvoj in premagovala ljudi na čedalje več področjih in s tem omogočila razcvet civilizacije, ali pa bo eksponentna rast prebivalstva zlasti v Afriki povzročila zadušitev rasti? Čedalje več pokazateljev kaže v oba ekstrema – da prehajamo v naslednje civilizacijsko obdobje, hkrati pa so planetarni konflikti sodobne družbe čedalje težje obvladljivi.

Letos smo v multikonferenco povezali dvanajst odličnih neodvisnih konferenc. Predstavljenih bo okoli 200 predstavitev, povzetkov in referatov v okviru samostojnih konferenc in delavnic. Prireditve bodo spremljale okrogle mize in razprave ter posebni dogodki, kot je svečana podelitev nagrad. Izbrani prispevki bodo izšli tudi v posebni številki revije Informatica, ki se ponaša s **40-letno** tradicijo odlične znanstvene revije. Odlične obletnice!

Multikonferenco Informacijska družba 2017 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- Slovenska konferenca o umetni inteligenci
- Soočanje z demografskimi izzivi
- Kognitivna znanost
- Sodelovanje, programska oprema in storitve v informacijski družbi
- Izkopavanje znanja in podatkovna skladišča
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi
- Četrta študentska računalniška konferenca
- Delavnica »EM-zdravje«
- Peta mednarodna konferenca kognitonike
- Mednarodna konferenca za prenos tehnologij - ITTC
- Delavnica »AS-IT-IC«
- Robotika

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija, SLAIS, DKZ in druga slovenska nacionalna akademija, Inženirska akademija Slovenije (IAS). V imenu organizatorjev konference se zahvaljujemo združenjem in inštitucijam, še posebej pa udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V 2017 bomo petič podelili nagrado za življenjske dosežke v čast Donalda Michija in Alana Turinga. Nagrado Michie-Turing za izjemen življenjski prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe bo prejel prof. dr. Marjan Krisper. Priznanje za dosežek leta bo pripadlo prof. dr. Andreju Brodniku. Že šestič podeljujemo nagradi »informacijska limona« in »informacijska jagoda« za najbolj (ne)uspešne poteze v zvezi z informacijsko družbo. Limono je dobilo padanje slovenskih sredstev za akademsko znanost, tako da smo sedaj tretji najslabši po tem kriteriju v Evropi, jagodo pa »e-recept«. Čestitke nagrajencem!

Bojan Orel, predsednik programskega odbora
Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD - INFORMATION SOCIETY 2017

In its 20th year, the Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>) remains one of the leading conferences in Central Europe devoted to information society, computer science and informatics. In 2017 it is organized at various locations, with the main events at the Jožef Stefan Institute.

The pace of progress of information society, knowledge and artificial intelligence is speeding up, and it seems we are again at a turning point. Will the progress of electronics continue according to the Moore's law or will it start stagnating? Will AI continue to outperform humans at more and more activities and in this way enable the predicted unseen human progress, or will the growth of human population in particular in Africa cause global decline? Both extremes seem more and more likely – fantastic human progress and planetary decline caused by humans destroying our environment and each other.

The Multiconference is running in parallel sessions with 200 presentations of scientific papers at twelve conferences, round tables, workshops and award ceremonies. Selected papers will be published in the Informatica journal, which has **40 years** of tradition of excellent research publication. These are remarkable achievements.

The Information Society 2017 Multiconference consists of the following conferences:

- Slovenian Conference on Artificial Intelligence
- Facing Demographic Challenges
- Cognitive Science
- Collaboration, Software and Services in Information Society
- Data Mining and Data Warehouses
- Education in Information Society
- 4th Student Computer Science Research Conference
- Workshop Electronic and Mobile Health
- 5th International Conference on Cognitronics
- International Conference of Transfer of Technologies - ITTC
- Workshop »AC-IT-IC«
- Robotics

The Multiconference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of the ACM, SLAIS, DKZ and the second national engineering academy, the Slovenian Engineering Academy. In the name of the conference organizers we thank all the societies and institutions, and particularly all the participants for their valuable contribution and their interest in this event, and the reviewers for their thorough reviews.

For the fifth year, the award for life-long outstanding contributions will be delivered in memory of Donald Michie and Alan Turing. The Michie-Turing award will be given to Prof. Marjan Krisper for his life-long outstanding contribution to the development and promotion of information society in our country. In addition, an award for current achievements will be given to Prof. Andrej Brodnik. The information lemon goes to national funding of the academic science, which degrades Slovenia to the third worst position in Europe. The information strawberry is awarded for the medical e-recipe project. Congratulations!

Bojan Orel, Programme Committee Chair
Matjaž Gams, Organizing Committee Chair

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, South Korea
Howie Firth, UK
Olga Fomichova, Russia
Vladimir Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Israel
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Karl Pribram, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Australia
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel
Mike Bain, Australia
Michela Milano, Italy
Derong Liu, Chicago, USA
Toby Walsh, Australia

Organizing Committee

Matjaž Gams, chair
Mitja Luštrek
Lana Zemljak
Vesna Koricki
Mitja Lasič
Robert Blatnik
Aleš Tavčar
Blaž Mahnič
Jure Šorn
Mario Konecki

Programme Committee

Bojan Orel, chair
Franc Solina, co-chair
Viljan Mahnič, co-chair
Cene Bavec, co-chair
Tomaž Kalin, co-chair
Jozsef Györkös, co-chair
Tadej Bajd
Jaroslav Berce
Mojca Bernik
Marko Bohanec
Ivan Bratko
Andrej Brodnik
Dušan Caf
Saša Divjak
Tomaž Erjavec
Bogdan Filipič
Andrej Gams
Matjaž Gams

Mitja Luštrek
Marko Grobelnik
Nikola Guid
Marjan Heričko
Borka Jerman Blažič Džonova
Gorazd Kandus
Urban Kordeš
Marjan Krisper
Andrej Kuščer
Jadran Lenarčič
Borut Likar
Janez Malačič
Olga Markič
Dunja Mladenič
Franc Novak
Vladislav Rajkovič
Grega Repovš
Ivan Rozman

Niko Schlamberger
Stanko Strmčnik
Jurij Šilc
Jurij Tasič
Denis Trček
Andrej Ule
Tanja Urbančič
Boštjan Vilfan
Baldomir Zajc
Blaž Zupan
Boris Žemva
Leon Žlajpah

Invited lecture

AN UPDATE FROM THE AI & MUSIC FRONT

Gerhard Widmer
Institute for Computational Perception
Johannes Kepler University Linz (JKU), and
Austrian Research Institute for Artificial Intelligence (OFAI), Vienna

Abstract

Much of current research in Artificial Intelligence and Music, and particularly in the field of Music Information Retrieval (MIR), focuses on algorithms that interpret musical signals and recognize musically relevant objects and patterns at various levels -- from notes to beats and rhythm, to melodic and harmonic patterns and higher-level segment structure --, with the goal of supporting novel applications in the digital music world. This presentation will give the audience a glimpse of what musically "intelligent" systems can currently do with music, and what this is good for. However, we will also find that while some of these capabilities are quite impressive, they are still far from (and do not require) a deeper "understanding" of music. An ongoing project will be presented that aims to take AI & music research a bit closer to the "essence" of music, going beyond surface features and focusing on the expressive aspects of music, and how these are communicated in music. This raises a number of new research challenges for the field of AI and Music (discussed in much more detail in [Widmer, 2016]). As a first step, we will look at recent work on computational models of expressive music performance, and will show some examples of the state of the art (including the result of a recent musical 'Turing test').

References

Widmer, G. (2016).
Getting Closer to the Essence of Music: The Con Espressione Manifesto.
ACM Transactions on Intelligent Systems and Technology 8(2), Article 19.

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

Soočanje z demografskimi izzivi / Facing demographic challenges	1
PREDGOVOR / FOREWORD.....	3
PROGRAMSKI ODBORI / PROGRAMME COMMITTEES.....	5
Albania and Kosovo in front of challenges of sustainable demographic development / Behrami Sami, Bajraktari Fadil.....	7
Vedenje uporabnikov zdravil brez recepta / Kasesnik Karin	12
Where is elderly care in the Czech Republic heading? Historical and gender perspectives in relation to informal carers / Maříková Hana	16
Otrokovo soočanje z izzivi ločitve / Repič Slavič Tanja.....	19
Begunci v svetu od konca hladne vojne do danes in njihov demografski pomen / Malačič Janez	24
Umetna inteligenca in izbrane demografske-ekonomske analize / Gams Matjaž.....	33
Družinska in druga neformalna oskrba kot nenadomestljiv dejavnik humanega obvladovanja demografske krize / Ramovš Ksenija, Lipar Tina, Ramovš Marta, Mravljak Andolšek Veronika, Vujović Ana	38
Krepitev socialne inteligentnosti v starosti – prispevek za izboljševanje medgeneracijskega sožitja v času staranja prebivalstva / Svetelšek Ajda, Ramovš Jože.....	42
Demografske spremembe: potrebne so ključne reforme družbenih (pod)sistemov / Novak Ljudmila	46
Razlogi za starševstvo in pomen otrok pri slovenskih materah / Krivec Jana, Černigoj Adela	52
Mortality by Causes of Death in European Countries / Lotrič Dolinar Aleša, Sambt Jože, Korenjak Černe Simona	56
Komentar in predlogi za izboljšanje predloga Resolucije o družinski politiki 2018 – 2028 / Merše Tomaž	60
Zaposlenost na Švedskem kot zgled za izboljšanje dolgoročne ekonomske vzdržnosti v Sloveniji / Sambt Jože, Tanja Istenič.....	70
Hoja in drugo gibanje kot osnovni varovalni dejavnik zdravja v času množičnega staranja / Ramovš Jože, Ramovš Ana, Rant Maja, Mlakar Tjaša.....	74
Strategija dolgožive družbe / Bednas Marijana	78
Indeks avtorjev / Author index	81

Zbornik 20. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2017
Zvezek F

Proceedings of the 20th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2017
Volume F

Soočanje z demografskimi izzivi
Facing demographic challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

9. oktober 2017 / 9th October 2017
Ljubljana, Slovenia

FOREWORD

It is the 10th annual conference “Facing demographic challenges” and it represents a milestone in our endeavor. Not only has a candidate for Slovenian president submitted a paper and will present it at the conference, there are also several technical and overview papers representing a major shift in Slovenian demographic efforts. At the beginning of our conference, the Slovenian birth rate was close to 1.2, and while in recent years stagnating below 1.6, the major orientation of public was that there is nothing wrong with it.

There is no proof, but a correlation with our initial efforts to bring the Slovenian birth rate at least to 1.8 (with sustainable 2.1). Again, there is no proof that our efforts changed the climate in Slovenia, but it is more or less becoming clear that

- Slovenia cannot withstand the so low birthrate for a long period of time without serious consequences
- The world is moving towards the sustainable birth rate overall, and the number of children is becoming stable in the last decade
- The influx of refugees has to be systematically taken care of by preventing mass exodus and continuing with a relatively small immigration
- The refugee crisis is just the visible top of the tantamount demographic challenges Europe is facing. The decades of negligence of the demographic matters are at least for a while becoming visible to the political leadership and the public.

At the conference, we constantly emphasized that among often misunderstood issues is the European “demographic winter”. Governments, public opinions and media often fail to understand the importance of population in the domains of economics, politics and other components of societal and individual standard of living. Studies show that the demographic challenges are directly linked to education, work and employment, health care, financial problems, retirement and other important topics of everyday life.

The developed countries, in essence nearly all Europe, are in the last decades facing a variety of demographic challenges, among them very low fertility rates that do not enable sustainable development. The underdeveloped countries, in particular in Sub-Saharan Africa, on the other hand, still maintain very high fertility rates which threaten to cause overpopulation and extinction of animal and plant species. As a result, Europe and its population have been becoming less and less relevant in the world. To which end?

It is particularly indicative that many European political leaders despite clear data reject all scientific warnings and reject open dialogue with civil and scientific communities. Slovenia is no exception in these issues. However, the public opinion is slowly but constantly changing towards accepting scientific demographic studies.

The "Facing Demographic Challenges" conference deals with all questions related to the demography and population development, in particular:

- fertility
- mortality/health care
- migrations
- population ageing
- family
- solidarity between generations
- gender relations
- moral / ideological influences
- (rural) planning in new demographical conditions
- economic aspects
- anthropological aspects
- sociological aspects
- historical aspects
- population projections
- mathematical/computational models
- demography of national minorities
- theological aspects
- reforms

We present our analyses and hypotheses in the top academic environment, openly presenting the worrisome future trends. Not only that, based on national, European and global studies, we also discuss various potential solutions and propose them to our leading politicians and political institutions.

It is not that everything has been discovered in the demographic studies, in particular in measures to raise the too-low fertility rate and to decrease the too-high ones. New scientific studies in particular in relation to artificial intelligence indicate that there might be rather simple and inexpensive solutions to solve the abovementioned problems. For example, extensive maternity leave, recently including also the male partners, seems to have no influence on fertility. Why is it getting even extended if other measures are cheaper and more effective?

We continue to pursuit an ambitious goal – to enlighten Slovenian and European leaders with demographic problems and knowledge to enable them to govern the society better. And now it is becoming clearer than ever that the voices of the demographic science should be carefully studied.

Janez Malačič and Matjaž Gams

PROGRAMSKI ODBOR / PROGRAMME COMMITTEE

Janez Malačič, predsednik

Matjaž Gams, organizator

Drago Čepar

Christian Gostečnik

Majda Černič Istenič

Boštjan Kerbler

Karin Kasesnik

Dušan Kidrič

Marko Krevs

Tomaž Merše

Dunja Obersnel Kveder

Mari Osredkar

Janja Pečar

Janja Povhe

Jože Ramovš

Jože Sambt

Milivoja Šircelj

Petronela Vertot

Božidar Voljč

ALBANIA AND KOSOVO IN FRONT OF CHALLENGES OF SUSTAINABLE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

Dr.sc. Sami Behrami

Kosovo Environment Protection Agency
Str. Luan Haradinaj (ex- media palace)
14th floor, 10000 Pristina
Tel:+381 (0) 38 33 236, mob: +377 (0) 44 146 861
E-mail: samibehrami@gmail.com,

Msc. Fadil Bajraktari

Kosovo Environment Protection Agency
Str. Luan Haradinaj (ex- media palace)
14th floor, 10000 Pristina
Tel: mob: +377 (0) 44 146 861
E-mail: fadilbajraktari@gmail.com,

ABSTRACT:

One of the most important elements for a sustainable development are demographic trends and developments, therefore, as such need to be incorporated in comprehensive analyses trying to find the interaction between demographic tendencies and a sustainable development.

In order to have a sustainable development of places, regions or municipalities there is a need to have a demographic sustainability.

Main topic of this work is the trend, presepective and challenges of a population development of Albania and Kosovo in the first half of the XXI century and consequences deriving from such development.

Albania and Kosovo are characterized with a specific demographic development compare to other countries in the region including Europe. The end of XXth century had a negative i mpact in this aspect due to a socio – economic and political developments in Albania and Kosovo. This period is characterised with massive migritaions specially of a population capable to contribute to demographic increase which affected the decrease of natality, marriages and other irregularities in structural population and other demographic and socio economic structures.

In order to avoid and decrease consequences of a negative demographic developments it's important to focus in the preparation of authentic politicities for population and ensure a sustainable demographic development which is seen as key precondition for a sustainability in different spheres of life.

Key words: *Population projection, Albania, Kosovo, sustainable demographic development, age structure, socio-economic structure, migration, challenges etc.*

1. INTRODUCTION

The minimum overall objective of sustainable demographic development in each country should be to reach a stationary population model that implies that the next generation is at least the same as the existing one.

In this context, a sustainable demographic development can be achieved by: ensuring the replacement of the population through appropriate substitution models of natural populations; establish a sustainable pattern of migration; create a demographic balance in population structure by age and sex; create and secure sustainability between the economically active and the passive population; create and secure sustainability in the labor force contingent; raising and improving the educational structure of the population - education for a sustainable development etc.

Albania and Kosovo are characterized by specific demographic development compare to other countries in the region as well as Europe in general due to the low level of economic development, industrialization, urbanization and the unfavorable economic structure of the extractive industry (especially Kosovo), the general political situation and so on. The last decade of the XXth century., in both states is characterized by negative developments in all spheres of life: economic, social and political, which was manifested with negative impacts also in the demographic sphere. In both states this is the period of massive emigration of the population (open population), especially of that replicable which was manifested by the decline in fertility rate and natural increase, the decline in marriages, disorders in other structures of the population As well as the other consequences that were also documented with the 2001 census (Albania) and 2011 in both states.

The crisis of the 90s of the last century was manifested by:

- in Albania with the reduction of the total population - 8.6%, fertility decrease from 25.8 ‰ (1989) to 11.8 ‰ (2011) and natural increase from 18.6 ‰ to 4.9 ‰, while
- in Kosovo with a decrease of the total population - 9.1%, a decrease in fertility from 30.5 ‰ (1988) to 19.2 ‰ (2011) and natural increase from 24.9 ‰ to 15.1 ‰, which in both cases were accompanied by disorders in many spheres such as marriages, divorces, changes in the

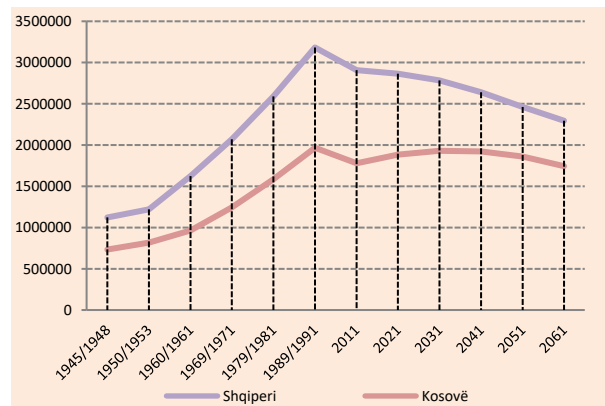
population structure by age with the reduction of the participation of the young age groups and increased participation of the elderly.

2. DYNAMICS IN THE GENERAL NUMBER OF POPULATION

After the Second World War with the improvement of socio-economic and sanitary conditions, the total number of the population has been increasing steadily in both countries (until the beginning of the 21st century), although the emigration continued at different intensities throughout the period. The peak was reached in the last 10 years of the 20th century when was estimated that 35-40% of the total population of Albania and Kosovo emigrated. As a result of mass emigrations and losses in the 1999 war (Kosovo):

- Albania's population for the first time in the period 1991-2001 is characterized by a tendency of decreasing the overall number, while the trend of decline continues to reach - 8.6% in 2011, while
- the population of Kosovo for the first time in the period 1991-2011 is characterized by a tendency of reducing the total population to -9.1%.

According to the forecasts on which the paper is based (1.2), Albania's population has been introduced into the depopulation process, which will continue to deepen from decades to decades (see tab.1), while the population of Kosovo will show a growth trend. By 2034 but these trends will be much slower than during the second half of the 20th century. XX.

Graph 1. Dynamics in the total population in Albania and Kosovo 1948-2061

Kosovo in 2034 will have 1,935,630 inhabitants. Thus, for 23 years (2011-2034) the number of inhabitants will increase to 1,556,609 inhabitants or 8.1%. The year 2034 represents the turnaround year when Kosovo will begin to face depopulation as a demographic problem, which from decades to decades will continue to grow steadily with an annual average of: 2031-2041, -0.05%, 2041-2051, -0.33% and For the period 2051-2061, -0.62%.

Table 1. Movement of the total population of Albania and Kosovo: forecast 2011-2061

Year	Albania	Annual average %	Kosovo	Annual average %
2011	2907362	-	1780021	-
2021	2863311	-0.15	1883805	0.58
2031	2782312	-2.83	1931957	0.25
2041	2640893	-5.08	1923175	-0.05
2051	2461958	-6.77	1859447	-0.33
2061	2293467	-6.84	1743470	-0.62

After the XX century when the population of:

- Albania marked a population growth of 183.6% (1945-1989), the first half of the century. The first phase will be characterized by a depopulation of -12.6% (2011-2031), while the second phase (2031-2061) will be the phase of accelerated depopulation process with a negative growth of - 17.6%, while
- Kosovo recorded a population growth of 139.6% (1948-1991), the first half of the century. The first phase will be characterized by slower population growth of 8.5% (2011-2031), while the second phase (2031-2061) will be the stage of the depopulation process with a negative growth of -9.8%.

By the end of the century, the process of depopulation in Albania and Kosovo will be further deepened if does not occur unexpected positive or negative developments.

Since both Albania and Kosovo are lagging behind the EU countries in the socio-economic sphere, negative developments through migration (the case of 2014 and 2015) may further aggravate the situation in the demographic, economic, social spheres, etc. in both countries, especially in the case of Kosovo with a visa liberalization case.

3. STRUCTURE OF POPULATION BY MASS AND GENDER

The population structure by age and gender shows not only the demographic past but also the current and future trends of these developments (3).

The high rate of natural increase and the general population increase affected:

- in Albania the participation of the young population age group by the end of the 1960s. XX was about 40%, while over 30% was up to half of the 80s. As a result of mass emigrations of the 1990s, this share declined to close to 20% (2011).
- in Kosovo until the mid-1980s. XX to be characterized with more than 40% of the young age population. As a consequence of the conflicting situation of the 1990s, XX in 2011 this share decreased to below 30% and 27.8% respectively.

The trend of age structure deterioration by age is best confirmed by the fact of population growth by age group where:

- in Albania, the age group of 0-14 years in the period 2011-2061 will show a downward trend of -55.3% (more than halving), the age group of 15-64 years will also show a downward trend of

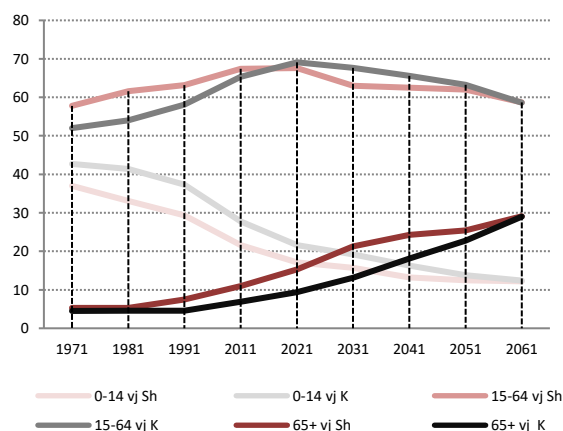
-31.3%, while the only age group over 65 years will show an increase of 108% (2.1 times), while

- in Kosovo, the age group 0-14 years in the period 2011-2061 will show a downward trend of -56.4% (rather than halving), the age group 15-64 years will be stable but with a tendency of falling -12% , While the age group over 65 years will show an increase of 311.2% (4.1 times) (4, 7).

The unfavorable demographic development in the future is also argued by other data. So

- in Albania, the old age group in the period 2011-2061 will increase to 346173 people (2.1 times), while the participation from 11% to 29.1%. In the same period, the younger age group will be reduced to -55.5%, while participation from 21.6% to 12.2%.
- in Kosovo, the old age group in the same period will increase to 382423 people (4 times), while participation from 6.9% to 29%. New age groups will reduce by -56.4% in the same period, while participation from 27.8% to 12.4%.

Leveling and participation among young and old age groups is expected to take place around 2022 in Albania and 2036 in Kosovo.

Graph 2. Participation of the age group in population of Albania and Kosovo 1971-2061

The aging index (the number of people over 65 years in 100 of the young 0-14 years) is the other indicator showing unfavorable demographic developments both in Albania and in Kosovo. Thus:

- in Albania, the aging index would show a growth trend from 51.1 in 2011 to 135 in 2031 to reach 240.1 in 2061. So until 2011, in Albania, an elderly person used to come 2 young aged, while in the year 2061, for one young person will come 2.4 elderly ones.
- in Kosovo in 2031 the aging index will be 68 to reach 234 (2061) from 24.8 in 2011. So, as in 2011, an elderly person came to 2.4 in the year 2061 in every 1 youngsters will come 2.3 elderly.

Other contingents of the population such as preschool children (0-6 years), primary education children (6-14

years), the fertile contingent of a population capable of work etc. will mark trends and unfavorable developments.

According to the UN categorization, in 2011 the Albanian population was in the initial phase of aging while the Kosovo population was on aging threshold, while at the end of the researching period the two states will enter into a deep process of demographic aging. These developments are unfavorable from both the demographic and socio-economic point of view.

4. POPULATION MIGRATIONS

Kosovo throughout the post-World War II period, while Albania since the 1990s have been characterized as emigrant countries. Given the current performance, but also the expected one concerning economic development, employment opportunities in the country and the movement of natural growth, a migratory population movement with low intensity is to be expected for a while (5). It is estimated that 35-40% of the population in both countries have emigrated abroad, transforming migration into a very important element of (negative) demographic developments. In the 10 years period (2000-2010):

- from Albania to other European countries have emigrated between 40 and 45 thousand persons per year (6), while
- from Kosovo to other European countries have emigrated between 10 and 15 thousand (2) persons per year.

Forecasts show that Albania and Kosovo are not only in the past but also in the future expected to be migrant countries, while the negative balance of net migration will depend on overall developments. As a consequence of the decline of the population contingent in the age of emigration, in the mid-30s of the 21st century, it is assumed that the migrant population will decline.

Given the fact that both countries lag behind EU countries in the socio-economic sphere (as one of the main factors of migration is the difference in the level of economic development between the countries of origin and the host country), the situation regarding migration can also (as was the case of the end of 2014 and the beginning of 2015 when over 120 thousand people emigrated from Kosovo). Also, visa liberalization and the unification of Kosovo with the EU can spur a widening wave of emigration.

5. DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES

Since the main source of population growth in both Albania and Kosovo in the past was the natural increase then data on the fertile, population contingent in the future is an important source to show the trends of the population movement of Albania and Kosovo in the future.

According to the forecasts, the female fertile contingent (15-49 years) will show a tendency of continuous decline. So in relation to 2011, in 2061 the female fertile contingent would be smaller:

- in Albania for 32,801 women, while participation will decrease from 50.9% (out of the total number of

women) to 37.1%. Female fertile contingent during the period 2011-2061 will be reduced by -44.4%, while

- in Kosovo for 161574 women, while participation will decrease from 53.7% to 36.5%. The female fertile contingent during the 2011-2061 period will be reduced by -34.1%, which will undoubtedly be followed by lowering the fertility rate.

Numerous studies (3.8) show that the main potential of fertility bear the younger ages of female fertile contingent (20-29 years) by reducing the participation of the older age group in the birth rate. Forecasts for the new female fertile contingent are even more "gloomy" as in the period 2011-2061, it is estimated that this contingent will be reduced;

- in Albania for 114265 women, while participation from 15.1% (2011) to 9.3% (2061). Thus the new age group of female fertile contingent will be reduced to -52.4%, while
- in Kosovo for 61874 women, while participation from 16.9% (2011) to 10.2% (2061). Thus the new age group of the female fertile contingent will be reduced by -41.5%, which is also an argument for the declining trends of fertility during the given period.

Albania and Kosovo in 2011 had a total birth rate of 1.7 respectively 2.0 children per woman, meaning that NTL in both cases was below the average needed for a simple population resuscitation of about 2.3 children. Due to many factors such as the level of women's education, employment, family planning, postponement of marriages, migration, economic status, etc., the likelihood that low NTLs are very real at 1.4 children per woman in Albania (6) and 1.7 children per woman in Kosovo in 2031 (2).

6. CONSEQUENCES IN THE EDUCATION SYSTEM

Apart from the demographic sphere, many negative consequences from future demographic developments will also be manifested in the socio-economic sphere. The accelerated growth of the elderly population contingent - the demographic impoverishment and the reduction of the youth contingent will have negative implications in all spheres of life in Albania and Kosovo.

6.1. Reduction of the school population quota - according to population anticipation:

- in Albania in the period 2011-2061, the contingent of children in primary education (6-14 years) will be reduced in 2031 for 146007 whereas in 2061 for 256477 students so the participation of this contingent will be reduced by 15.5% (2011), to 10.9% (2031) and 8.5% (2061). Consequently, in the primary schools of Albania in relation to 2011, in 2031 there will be 4867, while in 2061 there are about 8549 fewer class groups (if average is 30 students per class group).
- in Kosovo 2011-2061, the contingent of children in primary education (6-14 years) in 2031 will be lower for 90531 while in 2061 for 181386 students so the participation of this contingent will be reduced by 17.6% (2011), to 11.5% (2031) and 7.5% (2061).

Consequently, in the primary schools of Kosovo in relation to 2011, in 2031 there will be about 3000 (3017), while in 2061 there will be about 6000 (6046) fewer class groups (if average is 30 students per class group).

The situation will not be even better with the middle school contingent (15-19 years). In relation to 2011, the population of the secondary school contingent will be reduced for:

- in Albania in 2031 it will be 130083, compared with 2061 for 179627 younger students compared to 2011. As a result, participation will decrease from 9.8% (2011) to 5.6% (2031) and 4.6% (2061). This means that in Albania in 2031 there will be 4336, while in 2061, 5988 class groups less than in 2011,
- in Kosovo in 2031 will be for 55076, while in 2061 for 98799 less students compared to 2011. Thus, participation will decrease from 10.1% (2011) to 6.4% (2031) and 4.5% (2061). This means that Kosovo in 2031 will have about 1800 (1835), while in 2061 about 3200 (3293) class groups less than in 2011 (if average is 30 students per class group).

Reduction of the education contingent will be followed by a reduction in the number of teachers the thing that will require planning in education for teachers which affects a reduced education enrollment quotas and the closure of many schools from which the most affected will be rural areas, a present process in many hilly and mountainous areas of Albania and Kosovo.

7. CONSEQUENCES IN ECONOMIC STRUCTURE

Reduction and aging of the labor contingency - the contingent of the active population (15-64 years) will mark a growth trend until the beginning of the second decade of XXI century in Albania while in Kosovo until the end of this decade (2028).

In Albania, the active population contingent will reduce participation from 67.4% (2011) to 63.0% (2031) and 58.7 in 2061, while in Kosovo in the first half this contingent will have growth tendencies from 65.3% (2011) To 67.7% (2031) while the second half will show a downward trend from 67.7% (2031) to 58.6% (2061).

At the same time, the participation of the old working contingent (over 50 years) will be increased in addition to the new labor contingency (15-49 years). In Albania, this contingent will increase participation from 24.9 (2011) to 35.7 (2061), while in Kosovo from 17.8 (2011) to 36.9 (2061).

The presented data show a significant deterioration of the situation regarding the structure of the labor contingent. From economic studies it is well-known that the older workforce: has difficulties to adapt to technical-technological advances, has lower productivity, is not innovative, etc

8. STRUCTURAL CONSEQUENCES BY AGES - DEMOGRAPHIC AGING

In the period 2011-2061 the only category that will have a continuous increase will be a group of ages over 65 years.

In relation to 2011 these age -groups

- in 2031 in Albania, the age group over 65 would grow by 270834 persons (84.5%), which would almost duplicate, while by 2061 the increase would be even faster for 346173 (108.1%) or for more than 2 times. Participation of the age group over 65 in the general population will increase from 11% (2011) to 21.3% (2031) to reach 29.1% (2061), while
- in Kosovo over the same period, the age group over 65 will increase to 129482 (105.8%), which means that it will double, whereas by 2061 the increase will be very fast for 382423 (311.2%) or for more than 4 times. Participation of the age group over 65 in the general population will increase from 6.9% (2011) to 13.1% (2031) to reach 29.1% (2061) (9).

The very rapid growth trend will be especially among older age groups (over 75 years) within the old population which will increase participation in Albania from 37.1% (2011) to 41.3% (2031) and 48.1% (2061), while in Kosovo participation will increase from 33.6% (2011) to 38.9% (2031) and 49.9% (2061). So in both cases, the population of the older age group will consist half of the elderly population.

Demographic aging as a process is characterized by numerous negative consequences both in the demographic and socio-economic spheres.

9. CONCLUSION

The World Bank defines sustainable development as a development that involves the transition of an equal reserve or the greatest possible human, economic and social capital to the next generation. Based on this definition Albania and Kosovo are facing major challenges in sustainable development in general and sustainable demographic development in particular.

Based on the Population Projections in Albania and Kosovo Population Forecast 2011-2061 can conclude that more negative demographic processes with which Albania is facing since the beginning of this century, Kosovo will face years of 30s century XXI. This corresponds to the time when for the first time is Albania and Kosovo will face ;

- start the process of depopulation
- in the population structure by age the older age groups will dominate youths
- marks the beginning stage of decreasing active population contingent etc.

It will also process of depopulation will deepen, reducing the fertility rate, have negative developments in other contingencies of population: reducing the number of school age children, active population, growing older of work contingent etc. There are a number of socio- economic factors that will continue to favor the emigration of Kosovo's population , especially in the case of visa liberalization or merge into EU, such as low economic development , low level of economic activity , high rate of unemployment , the structure of unemployment , reduction of investment (global economic crisis) , low living standard , low political stability

, large distinctions with EU countries , the prospect that EU offers etc.

In order to avoid and minimize the consequences of such an occurrence is not only required but also necessary to prepare policies so that the negative effects of these developments to be much smaller. There is no doubt that the processes and consequences arising from foreseen demographic trends, constitute a major challenge for the population, economic policies, educational, social, etc., of Albania and Kosovo towards sustainable development as imperative that the modern world requires harmonization between population, economy, environment etc.

10. REFERENCES

1. "Albania - Population Projections 2011-2031". Institute of Statistics of Albania- INSTAT. Tirana 2014.
2. "Population Forecast of Kosovo 2011-2061". Kosovo Agency of Statistics. Prishtina 2013.
3. Islami H. (2005). "Demographic studies - 100 years of demographic development in Kosovo". Academy of Sciences and Arts of Kosovo. Pristina.
4. Behrmi S et.al (2014). "*Challenges of Kosovo Demographic Roadmap in the Future*". Proceedings of the 17th International Information Society – IS 2014, Multiconference volume B ,Lubjanë
5. G. The Author (1997). "The progress and spatial expansion of the Albanian population in Kosovo and other ethnicities in the former Yugoslavia". Economic Institute. Pristina.
6. P. Nikolli et al (2015). "Projections of Albania's Population by Age and Gender 2011-2061". Geographical Research 17. ANIM. Dep. Of Geography. Pristina.
7. Behram S. Bajraktari F (2015) "Challenges in the Future Demographic Development of Kosovo". Geographical Research 15. KGA. Pristina.
8. Behrmi S et.al (2012). "Challenges of Live births in Kosovo in the second Half of the Twentieth Century and the Beginning of XXI century". 15th International Information Society – IS 2012 Multiconference", Facing Demographic Challenges. Volume B. Ljubljana , Slovenia.
9. Behrami S., Bajraktar F. (2014). "Population structure by age barrier for demographic sustainable development on Kosovo in the future". Science, an Important Factor for Socio-Economic Sustainable Development. The Ninth International Annual Meeting of Alb-Science Institute Pristina.

Vedenje uporabnikov zdravil brez recepta

Karin Kasesnik
NIJZ - SPC
Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana
+386-1-58-63-908
karin.kasesnik@nijz.si

POVZETEK

Zdravila brez recepta predstavljajo pomemben del samozdravljenja; poleg učinkovitega delovanja lahko pacienti izkusijo tudi neželene učinke, možna so tudi medsebojna učinkovanja med zdravili. Zaradi tega je pomembno, da uporabniki zdravil pridobijo ustrezne informacije o zdravilih. Poleg informacij, ki jih pacientom posredujejo strokovnjaki s področja zdravja, so pomembni uradni pisni viri o zdravilih, predvsem navodilo za uporabo. Pomemben napotek pacientom je, da preberejo navodilo za uporabo zdravil. Za zagotavljanje učinkovitega in varnega zdravljenja je nujno razumevanje navodil, pa tudi njihovo upoštevanje. Pogosto uporabljena metoda v raziskavah o zdravju je conjoint analiza, ki pridobiva vedno večji pomen. Rezultati tudi z demografskega vidika kažejo, katerim atributom uporabniki zdravil pripisujejo večjo pomembnost. Preliminarni rezultati slovenske raziskave kažejo nakupno vedenje uporabnikov zdravil brez recepta za lajšanje simptomov virusnih obolenj in branje informacij iz navodil za uporabo zdravil, glede na spol, starost in izobrazbo. Analiza anketnih odgovorov je vključevala 86 respondentov. Delež respondentov, ki so zaradi virusnega obolenja zbolevali od enkrat do trikrat na leto, med respondenti, ki so odgovorili na vprašanje o pogostosti zbolevanja, je znašal 78,9 %. Ta rezultat je skladen s 75,3 % respondentov, ki so zdravila brez recepta iz te terapevtske skupine kupovali do nekajkrat letno. Večkrat na mesec so zdravila brez recepta iz te terapevtske skupine večinoma kupovale osebe, starejše od 50 let. Čeprav je približno polovica respondentov označila, da prebere navodila za uporabo, še vedno preveč oseb ne prebere navodila za uporabo ob vsakem nakupu zdravila brez recepta, oziroma nekaj oseb sploh nikoli. Rezultati raziskave kažejo razlike v vedenju pri nakupu zdravil brez recepta in branju priloženih navodil, pri primerjavi oseb nad 50 let starosti z mlajšimi osebami in torej demografski vidik teh ugotovitev.

Ključne besede

Zdravila brez recepta, vedenje uporabnikov zdravil, conjoint metoda, atributi, demografski vidik.

ABSTRACT

OTC medicines represent an important part of self-medication; besides efficient acting, adverse events can be experienced by patients and also interactions with other medicines can occur. Thereby, it is important for the users of medicines to acquire adequate information on medicines. Besides information, given by health experts, also official written information sources are important, especially a patient information leaflet. Reading the patient information leaflet is an important direction for the patients. Comprehension of patient information leaflets and their consideration are essential for ensuring an efficient and safe treatment. A conjoint analysis is a frequently used method in researching about health and its meaning is increasing. Also from

a demographic point of view results show to which attributes an importance is ascribed by the users of medicines. Preliminary results of the Slovene study show the consumer behavior of the users of the OTC medicine related to viral infection and reading information from the patient information leaflets with a regard to gender, age and education. An analysis of questionnaire answers included 86 respondents. A share of respondents who acquired a viral infection once to three times a year, according to respondents who answered a question related to the frequency of disease, was 78,9 %. This result agreed with 75,3 % respondents who purchased OTC medicines belonging to this therapeutic group up to several times a year. A few times a month were medicines from this therapeutic group mostly purchased by the persons over 50 years of age. Although approximately a half of respondents marked to read patient information leaflets, there still have been too many persons who have not read the patient information leaflets at every OTC medicine purchase, and some responders even never. Research results show the behavior differences regarding a purchase of OTC medicines and reading the enclosed patient information leaflets by the persons aged over 50 years, compared to younger persons, and therefore a demographic aspect of these findings.

Keywords

OTC medicines, behavior of medicines' users, conjoint method, attributes, demographic aspect.

1. UVOD

Zdravila brez recepta za veliko oseb predstavljajo pomemben del zdravljenja. Za razliko od zdravil, ki se predpisujejo na recept, pri zdravilih brez recepta običajno ni prisotno obsežno informiranje uporabnikov. Pa vendar imajo zdravila brez recepta poleg terapevtskih učinkov tudi neželene učinke, pa tudi medsebojno lahko učinkujejo z zdravili na recept. Za zdravila brez recepta se osebe odločajo v okviru samozdravljenja in pri tem pogosto ne prejmejo dovolj informacij strokovnjakov. Zaradi tega je pomembno, da poleg nasveta v lekarni dobro preberejo navodilo za uporabo zdravila in navodila pri jemanju zdravil brez recepta tudi upoštevajo. Ker je promocija zdravil brez recepta namenjena tudi splošni, ne le strokovni javnosti, je nujno tudi pravilno razumevanje pisnih in drugih virov informacij o zdravilih brez recepta. Predstavnike splošne javnosti je treba tudi z vidika demografskih značilnosti dobro poučiti o vrsti ustreznih virov informacij o zdravilih in o upoštevanju navodil.

2. RAZISKOVANJE ZDRAVJA IN MEDIKAMENTOZNEGA ZDRAVLJENJA Z UPORABO CONJOINT ANALIZE

Med objavljenimi članki so prisotni tudi članki, ki obravnavajo analize različnih področij zdravja, tudi z demografskega vidika.

Objavljen je bil sistematični pregled literature z rezultati raziskav, v katerih so uporabili conjoint analizo (1). Analizirali so 79 člankov z interpretacijo raziskav s področja zdravstvenega varstva, kjer so uporabili conjoint analizo. Avtorji so v nekajletnem obdobju od leta 2005 dalje opazili povečanje števila javnozdravstvenih raziskav, kjer so uporabili conjoint analizo. Pri izvedbi večine raziskav so vključili od 3 do 7 atributov, večinoma v dveh ali treh nivojih. Vzorec je največkrat zajel med 100 in 300 respondentov, v eni raziskavi le 13 respondentov. Pogosto se je med atributi pojavljala cena. Primerjavo med interpretacijo rezultatov posameznih raziskav otežujejo razlike med pristopi.

Avtorji raziskave (2) so izhajali iz izhodišča, da je malo znanega o stališčih in odločanju oseb o zdravilih; pri tem so se osredotočili na uporabo analgetikov pri osebah iz več mlajših starostnih segmentov. Pomen in avtonomnost odločanja pacientov o samozdravljenju sta v preteklem obdobju narasla. Farmakoepidemiološke raziskave so pokazale, da blagovna znamka oziroma lastniško ime zdravila in cena igrajo pomembno vlogo pri izbiri in uporabi zdravil brez recepta in zdravil na recept. Prav tako cena in blagovne znamke močno vplivajo na odločanje pacientov in zdravnikov ter na njihovo zaznavanje kakovosti zdravil. Raziskovalci so izbrali zdravila brez recepta za lajšanje bolečin (analgetike), ki sodijo k pogosteje uporabljenim zdravilom brez recepta. Razmeroma pogosto ta zdravila uporabljajo mlajše osebe, ki kažejo tudi veliko zanimanje za zdravje, posebej ženske in izobraženi moški. Pri raziskovanju so uporabili conjoint analizo, ki je koristna metoda pri raziskovanju preferenc potrošnikov. V tej raziskavi (2) so kot pomembne attribute izbrali blagovno znamko oziroma lastniško ime in ceno, čas nastopa delovanja zdravila, kraj nabave zdravila in vir informacij zdravil brez recepta. Rezultati raziskave so pokazali, da sta cena in lastniško ime najpomembnejša atributa pri izboru zdravila brez recepta v tej raziskavi. Respondenti so bile mlajše osebe, ki običajno kmalu sprejmejo inovacije in blagovne znamke. Glede na rezultate so oblikovali pet skupin, prva skupina je poudarek namenila učinkovitosti (hitremu nastopu delovanja), druga skupina respondentov je pomembnost pripisala predvsem nizki ceni, tretja skupina respondentov pa blagovni znamki oziroma lastniškemu imenu zdravila in sicer so prednost dajali proizvodu, ki je bil tržni vodja. Naslednja skupina respondentov je pomembnost pripisovala možnosti posvetovanja s strokovnjakom s področja zdravstvenega varstva. Respondenti iz zadnje skupine so pomembnost pripisovali kombinaciji dobrega učinka, nizke cene in dostopnosti strokovnjaka za posredovanje informacij; to skupino so raziskovalci opredelili kot racionalne paciente in je predstavljala 27 % delež vseh respondentov. Skoraj polovica vseh respondentov je kot pomembno zaznavala ceno, medtem ko so pri drugih respondentih opazili druge preference.

Uporabniki zdravil zaznavajo tako koristnosti kot tveganja zdravil. Prisotna je interakcija med dvema psihološkima sistemoma, čustvi in razumom ter njunim skupnim vplivom na zaznavanje in sprejemanje tveganj (3). Posamezniki se lahko razlikujejo glede intenzivnosti njihovih afektivnih reakcij, kar kaže na pomembno vlogo individualnih razlik pri zaznavanju tveganja. Reakcija na tveganja lahko zajema čustva kot so strah in jeza. Kljub ključni vlogi čustev v mnogih teorijah vedenja potrošnikov so bila čustva redko razpoznavna kot pomembna sestavina presoje in odločanja (4). Medtem ko nekatere teorije odločanje obravnavajo s kognitivnega vidika, pa Damasio (5) poudarja vlogo čustev in vedenje potrošnika razlaga tudi z nevrofiziološkimi mehanizmi.

Conjoint analiza predstavlja pomembno tehniko, pri kateri se ugotavljajo stališča pacientov oziroma predstavnikov skupnosti o zdravstvenem varstvu (6). Conjoint analiza se je uspešno uporabila na raznih področjih zdravstvenega varstva in ima velik potencial kot metoda za odkrivanje preferenc pacientov.

2.1 Raziskava o vedenju uporabnikov zdravil brez recepta z demografskega vidika

Predstavljeni so rezultati pilotske raziskave (7), ki se je izvedla v Sloveniji. Na vprašanja iz spletne ankete je odgovarjalo 86 respondentov. V tem prispevku je navedenih le del rezultatov; predstavljeni so izsledki, ki zajemajo demografski vidik, z analizo posameznih odgovorov vedenja potrošnikov po spolu, starosti in stopnji izobrazbe.

Osnovna zasnova raziskave (7) sicer temelji na atributih, ki opisujejo koristnosti in tveganja zdravil; z nadaljnjo analizo rezultatov pilotske raziskave in predvidoma tudi na večjem vzorcu respondentov se pričakujejo rezultati z ugotovitvami o tem, katerim atributom respondenti pripisujejo večjo pomembnost.

Pri izvedbi pilotske raziskave (7) se je uporabila conjoint analiza, ki pridobiva naraščajoči pomen pri raziskovanju zdravstvenega varstva. Ta metoda za ugotavljanje preferenc in stališč pacientov se je razvila v psihologiji, uspešno pa se uporablja tudi v raziskavah tržišča in drugih vejah ekonomije ter se uveljavlja tudi na področju zdravstvenega varstva (6).

Pri izvedbi raziskave (7) so respondenti preko elektronske pošte prejeli sporočilo, s povezavo na anketo. Vključeni so bili respondenti obeh spolov, iz različnih starostnih skupin in z različno stopnjo izobrazbe; povezava na anketo je bila posredovana respondentom iz Slovenije, iz več geografskih področij. Vprašanja so zadevala zdravila za lajšanje simptomov virusnih obolenj, ki se izdajajo brez recepta.

V pilotskem delu raziskave (7) je bilo zajetih 86 respondentov, veljavnih je bilo 85 anketnih odgovorov, ki jih je podalo 68 (80,0 %) žensk in 17 (20,0 %) moških (Tabela 1). 34 (40,0 %) respondentov je imelo do 30 let, 18 (21,2 %) med 30 in 50 let in več kot 50 let je imelo 33 (38,8 %) respondentov. Glede na izobrazbo je imelo 12 (14,1 %) oseb srednješolsko, 40 (47,1 %) višjo ali visoko izobrazbo ter 33 (38,8 %) podiplomsko izobrazbo.

Tabela 1: Respondenti ankete po spolu, starosti in izobrazbi

Spol	Število (delež v %)	Starost (leta)	Število (delež v %)	Izo= brazba	Število (delež v %)
ženske	68 (80,0 %)	< 30 let	34 (40,0 %)	srednja	12 (14,1 %)
moški	17 (20,0 %)	nad 30 let, do 50 let	18 (21,2 %)	višja ali visoka	40 (47,1 %)
		> 50 let	33 (38,8 %)	podiplomsko	33 (38,8 %)
Skupaj	85 (100,0 %)		85 (100,0 %)		85 (100,0 %)

2.1.1 Preliminarni rezultati slovenske raziskave o vedenju uporabnikov zdravil brez recepta z demografskega vidika

Na vprašanje, kako pogosto respondent zbolijo zaradi virusnega obolenja, je večina respondentov označila odgovor 'od enkrat do trikrat na leto' in sicer 60 oziroma 78,9 % respondentov glede na vse respondente, ki so odgovorili na to vprašanje (7). Na osnovi rezultatov ankete je razvidno, da je pogostejše kot trikrat na leto zaradi virusnega obolenja zbolevalo le nekaj oseb in sicer 2 ženski in en moški, 13 oseb pa zaradi teh obolenj ni zbolelo nikoli.

Eno izmed vprašanj se je nanašalo na pogostnost nakupa zdravil brez recepta v lekarni (7). 13, od tega 12 žensk je odgovorilo, da zdravila brez recepta v lekarni kupujejo večkrat na mesec. Enkrat na mesec je zdravila brez recepta v lekarni kupovalo 8 oseb, med njimi 6 žensk. Največ, to je 64 oziroma 75,3 % oseb je ta zdravila nabavilo do nekajkrat letno in sicer 50 žensk in 14 moških. Velika večina respondentov (12 oziroma 92,3 %), ki so kupovali zdravila brez recepta iz te terapijske skupine večkrat na mesec, je sodila v starostno skupino nad 50 let. Vsi (13) respondenti, ki so kupovali zdravila brez recepta večkrat na mesec, so imeli podiplomsko izobrazbo.

Rezultati primerljive raziskave (2) so pokazali večjo pogostnost uporabe zdravil brez recepta in sicer nekajkrat (1-4-krat) na mesec pri 53,9 % respondentov, pri 16,0 % respondentov celo več kot štirikrat mesečno. Pri tej raziskavi so bili zajeti primerjalno mlajši starostni segmenti respondentov, obravnavani pa so bili analgetiki, ki se izdajajo brez recepta. S conjoint analizo so ugotovili, da respondenti največjo pomembnost pripisujejo blagovni znamki oziroma lastniškemu imenu zdravila ter ceni. Po relativni pomembnosti sledijo atributi o nastopu delovanja, kraju nakupa zdravila in viru informacij o zdravilu.

Navodila za uporabo zdravil brez recepta je prebralo 42 oseb (36 žensk in 6 moških), včasih je navodila za uporabo zdravil prebralo 38 oseb, navodila za uporabo pa skladno z odgovori respondentov ni prebralo 5 oseb (7). Izmed oseb, ki so prebrale navodilo za uporabo, jih je imela več kot polovica oziroma 22 (52,4 %) oseb več kot 50 let in malo manj kot polovica (18 oziroma 42,9 %) podiplomsko izobrazbo. Starostna struktura respondentov, ki so včasih prebrali navodilo za uporabo zdravil brez recepta je pokazala, da ima 20 respondentov do 30 let, 10 respondentov med 30 in 50 let ter 8 respondentov več kot 50 let.

2.1.1.1 Statistični izračuni preliminarnih rezultatov izvedene raziskave o vedenju uporabnikov zdravil brez recepta

Hi-kvadrat test ne kaže povezave med pogostnostjo kupovanja zdravil brez recepta v lekarni in spolom respondentov (7). Hi-kvadrat test tudi ne kaže povezave med pogostnostjo zbolevanja zaradi virusnih bolezni in spolom, starostjo ali izobrazbo. Prav tako ni povezave med branjem navodila za uporabo zdravil brez recepta in stopnjo izobrazbe.

Povezavo med branjem navodil za uporabo in starostjo s hi-kvadrat testom ugotovimo pri stopnji tveganja 0,05 (7).

Pri nekaterih spremenljivkah hi-kvadrat test zaradi premajhnega števila vrednosti ni dal veljavnih rezultatov.

3. RAZPRAVA

Iz rezultatov pilotske raziskave, izvedene v Sloveniji (7), je razvidno, da je večina (78,9 %) respondentov med tistimi, ki so odgovorili na to vprašanje, zaradi virusnega obolenja zbolevala od enkrat do trikrat na leto. Ti rezultati so skladni z rezultati o pogostnosti nakupa zdravil brez recepta iz te terapijske skupine, namreč 75,3 % respondentov je ta zdravila kupovalo do nekajkrat letno.

Raziskovalci so v rezultatih primerljive študije (2) pokazali večjo pogostnost uporabe zdravil brez recepta, to je do 4-krat na mesec in sicer kar pri 53,9 % respondentov, 16,0 % respondentov pa je skladno z odgovori zdravila brez recepta za lajšanje bolečin uporabljalo celo več kot štirikrat mesečno. Rezultati zgoraj opisane raziskave (7) pa kažejo nakup zdravil brez recepta večkrat na mesec le pri 15,3 % respondentih. Delno razlike v rezultatih lahko pripišemo različnim starostnim segmentom respondentov in velikosti vzorca respondentov, pa tudi razlikam v indikacijah pri obeh skupinah zdravil. Medtem ko je raziskavi Halme s sodelavci (2) zajel tri starostne segmente od 18 do 20 let, 21 do 30 let in 31 do 50 let, odgovarjalo pa je 256 respondentov, pa je bilo v slovensko pilotsko raziskavo (7) zajetih 86 respondentov iz treh starostnih segmentov in sicer osebe, stare do 30 let, osebe med 30. in 50. letom starosti ter osebe, starejše od 50 let. V tej raziskavi so bila vključena zdravila brez recepta za zdravljenje virusnih obolenj, v primerljivi raziskavi (2) pa so bila zajeta zdravila brez recepta za zdravljenje bolečin, torej analgetiki. V slovenski pilotski raziskavi (7) se razpravlja o nakupu zdravil brez recepta, v primerljivi (2) raziskavi pa o uporabi zdravil brez recepta; pacient lahko nabavi zdravilo brez recepta za večkratno uporabo.

Med respondenti, ki so na osnovi slovenske raziskave (7) označili, da zdravila brez recepta za lajšanje virusnih obolenj kupujejo večkrat na mesec, jih je velika večina (92,3 %) sodila v starostno skupino nad 50 let, kar se povezuje z večjo zbolevnostjo oseb iz te starostne skupine. Vsi respondenti, ki so kupovali zdravila brez recepta iz te terapijske skupine večkrat na mesec, so imeli podiplomsko izobrazbo. Primerjalno pogostejši nakup teh zdravil brez recepta se pripisuje boljšemu znanju oziroma več izkušnjam s samozdravljenjem.

Med vsemi respondenti, ki so odgovorili na vprašanje o branju navodil za uporabo zdravil brez recepta, je približno polovica oziroma 42 oseb, med njimi 36 žensk in 6 moških označilo, da navodila preberejo (7). Včasih je navodila za uporabo zdravil prebralo 38 respondentov, navodil za uporabo pa skladno z odgovori respondentov ni prebralo 5 oseb. Čeprav navodila za uporabo zdravil brez recepta prebere polovica oseb in je malo oseb, ki navodil ne preberejo, bi se moral zmanjšati delež oseb, ki navodil ne preberejo vsakič in čim bolj zmanjšati delež oseb, ki navodil sploh ne preberejo. Kljub izobraževanju o pomenu informacij v navodilu za učinkovito in varno uporabo zdravil je treba z izobraževanjem nadaljevati.

Izmed oseb, ki so prebrale navodilo za uporabo, jih je imela več kot polovica (22 oseb) več kot 50 let in 18 oziroma 42,9 % podiplomsko izobrazbo (7), torej osebe z večjim obsegom znanja in predvidoma z več izkušnjami s samozdravljenjem navodilom za uporabo pripisujejo večjo pomembnost.

Glede na statistično analizo s hi-kvadrat testom (7) se kaže povezava le med branjem navodila za uporabo in starostjo respondentov.

4. ZAKLJUČEK

Pomembno je preučevati vedenje uporabnikov zdravil brez recepta, tudi z demografskega vidika. Conjoint analiza je metoda, ki tudi na področju raziskovanja zdravja pridobiva pomen. S conjoint analizo anketnih odgovorov se lahko pridobijo rezultati o tem, katerim atributom uporabniki zdravil pripisujejo večjo pomembnost. Interpretacija rezultatov raziskav, kjer se uporabi conjoint analiza, lahko pripomore k poznavanju stališč in namer uporabnikov zdravil. Če uporabniki zdravil brez recepta ustrezno razumejo informacije, to pomembno prispeva k učinkovitemu in varnemu zdravljenju. V študijah so raziskovalci uporabili različne attribute in sicer lastniško ime, ceno, mesto nakupa zdravila, vir informacij, nastop delovanja, stališča do zdravila in druge. Predstavljeni preliminarni rezultati slovenske pilotske raziskave (7) kažejo nekatere vidike vedenja uporabnikov zdravil brez recepta glede na spol, starost in izobrazbo in sicer pogostnost kupovanja zdravil brez recepta in branje navodil za uporabo zdravil brez recepta, ki so eden najpomembnejših uradnih virov informacij o zdravilih. Podrobnejši rezultati bodo pokazali, kakšno pomembnost so respondenti pripisovali posameznim atributom, v prihodnosti predvidoma tudi na večjemu vzorcu respondentov. Z demografskega vidika bodo pomembni tudi rezultati predvidenega nadaljnjega raziskovanja, ki bodo zajemali ugotovitve o vedenju respondentov glede na spol in starost. Ti rezultati bodo pomenili izhodišča za komuniciranje o ustreznem informiranju o zdravilih brez recepta z različnimi skupinami respondentov.

5. LITERATURA

- [1] Marshall, D., Bridges, J. F. P., Hauber, B., Cameron, R., Donnalley, L., Fyie, K., and Reed Johnson, F. 2010. Conjoint Analysis Applications in Health – How are Studies being Designed and Reported? An Update on Current Practice in the Published Literature between 2005 and 2008. *Patient* 3 (4) (2010), 249-256.
- [2] Halme, M., Linden, K., and Kääriä, K. 2009. Patients' Preferences for Generic and Branded Over-the-Counter Medicines. An Adaptive Conjoint Analysis Approach. *Patient* 2 (4) (2010), 243-255.
- [3] Peters, E. M., Burraston, B., and Mertz, C. K. 2004. An Emotion-Based Model of Risk Perception and Stigma Susceptibility: Cognitive Appraisal of Emotion, Affective Reactivity, Worldviews, and Risk Perceptions in the Generation of Technological Stigma. *Risk Analysis* 24 (5) (2004), 1349-1367.
- [4] Finucane, M. L., Alhakami, A., Slovic, P., and Johnson, S. M. 2000. The Affect Heuristic in Judgments of Risks and Benefits. *J. Behav. Dec. Making*, 13 (2000), 1-17.
- [5] Damasio, A. R. 1994. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. Avon, New York.
- [6] Ryan, M., and Farrar, S. 2000. Using conjoint analysis to elicit preferences for health care. *BMJ* 320 (June 2000), 1530-3.
- [7] Kasesnik, K., Toroš, J., Kline, M. *Poročilo s preliminarnimi rezultati pilotske raziskave o vedenju uporabnikov zdravil brez recepta in pripisovanju pomembnosti atributom*. 2017.

Where is elderly care in the Czech Republic heading? Historical and gender perspectives in relation to informal carers

Hana Maříková
Department Gender & Sociology
Institute of Sociology of the Czech
Academy of Sciences
Jilská 1, Prague 1, Czech Republic
Tel: +420 210 310 351; fax:
+420 222 220 143
hana.marikova@soc.cas.cz

ABSTRACT

The issue of setting elderly care policies and changing them is mostly monitored in West European countries, with some exceptions. Therefore, this work focuses on the shift in the setting of elderly care policies in the Czech Republic as one of the post-socialist countries in the period from 1948 until now. I ask what the identified shift means with regard to gender in/equality as far as informal carers, who are mostly women (partners, daughters or daughters-in-law, or female neighbours and friends), are concerned.¹

General Terms

Human Factors

Keywords

Elderly care, welfare regimes, gender equality, Czech Republic.

1. INTRODUCTION

In the Czech Republic, more than 80% of elderly care is provided by relatives [1]. According to SHARE (2006-2007), the Czech Republic (except Poland) is a country with the highest share of informal care (care is provided by family and friends in case of occasional need in 97% of cases; it is 78.5% in case of everyday care) [2]. Only about one fifth of seniors who need everyday assistance are in residential care (within social or medical services).

The estimated number of informal carers is about 300 thousand people, out of which 80% are women at the age between 40 and 65 (i.e. mostly in the economically active age). 20% of informal carers leave the labour market due to taking care of seniors.

The number of people at the age of 65+ is demographically predicted to double in the next twenty years². It is estimated that 25-30% of them will be in poor health condition and will require long-term care.

¹ Preparation of this paper was funded by Czech Science Foundation (Grantová agentura České republiky, grant numbers 15-07898S) and by institutional support RVO:68378025.

² In 2015, the population aged 65+ accounted for 18.3% of the population, i.e. 1.932 million inhabitants. [4]

2. METHODOLOGY

Leitner's typology [3] is used to analyse elderly care policies in CR. Leitner classifies familialistic and defamilializing³ welfare regimes in a greater detail (than Esping-Andersen), she determines criteria for their measurement (i.e. time right, direct and indirect transfers for caring, social rights giving individual pension rights) and distinguishes 4 ideal types of gender welfare regimes.⁴ A mixed-method approach was used in the analysis, combining several data sources (policy documents, administrative data, statistics, and secondary use of qualitative and quantitative data).

3. ANALYSIS

3.1 Communist Era (1948-1989)

After the communist coup-d'état in 1948, the aim of care policies was to free women from household care and to release female

³ *Familialistic welfare regime* (familialization) is connected to the male breadwinner/female homemaker ideology and is defined by the absence of public and market provision of services. *De-familializing* welfare regime (de-familialization) aims at unburdening the family in its caring function (see the public provision of care and/or social services or the public subsidy of care provision through the market). This model of familism enables gender equality in the field of family care.

⁴ *De-familialism* based on strong de-familialization due to the state or market provision of care services and weak familialization. Family carers are (partly) unburdened but the family's right to care is not guaranteed. The *explicit familism* (strong de-familialization and weak familialization) strengthens the family in caring also for the elderly because it lacks of the provision of any alternative to family care. In the *implicit familism* (weak both familialization and de-familialization) the family will be the primary caretaker, there are no alternatives at hand. This type relies implicitly upon the family when it comes to care issues. Within the *optional familism* (both strong familialization and de-familialization) services as well as supportive care policies are provided. The caring family is strengthened but is also given the option to be (partly) unburdened from caring responsibilities.

workforce for extensive development of economy. Therefore, residential care (not home based care) both for children and seniors was supported mainly in the 50s. From the end of the 40s to the beginning of the 60s, there was a clear tendency to defamilialization of care for elderly (i.e. de-familialism).

In the following period, i.e. from the beginning of the 60s, there was a “shift towards the family”. Family was redefined to co-provider of care. In mid-1960s, home care services were introduced, allowing seniors to stay in the family and delaying residential care until later. In mid-1970s, an optional “allowance for caring for a close person” was introduced. The person (a women in majority cases) taking care of a fragile senior who received this allowance did not have to work and the time spent providing care was included in the entitlement to pension as alternative insurance time.

3.2 Development after 1989 until 2016

After 1989, the change in the system of elderly care occurred with a broader social change, within which the basic principles of the system were redefined. Emphasis is placed more on home based care where family continues to play a crucial role.

When compared with the past, the method of supporting families in elderly care changed radically. In the beginning of the 90s, the character of the facultative allowance changed to claimed allowance, which reinforced the possibility of carers to receive this allowance when caring for a senior. However, this allowance continued to contribute to covering basic needs of carers, i.e. it did not make elderly care “financially equal” to the performance of a paid job.

After 1989, there is growing emphasis on the possibility of choosing a specific method of care by seniors. The approval and implementation of the Act on Social Services in 2006 represents a significant change as it stabilised the primary responsibility of family to care for dependants as well as personal responsibility of each (older) family member for their own well-being. The allowance is no longer provided to those who take care, but to those who are being taken care of and who can autonomously decide what type of care they will arrange, or “purchase” for themselves.

Even though the introduction of the allowance for care (instead of the allowance for caring for a close person) theoretically expands the care recipients’ options, residential care is becoming factually unaffordable for many seniors due to the financial costs of (high)quality residential care (equalling a multiple or multiples of the senior’s pension) and thus they have to rely on home based care. Moreover, not all the required home care services are accessible by clients (seniors) in some localities. Therefore, seniors have to rely either on direct provision of care by their relatives (most often children or their partners – in both cases mainly women), or on their direct financial assistance in case of residential care. Thus, the role of the family in the elderly care system does not grow less, but it increases.⁵

⁵ This measure indicating implicit familialism obviously devalues home based care in relation to a paid job (when the value of the highest provided allowance, i.e. CZK 13,200 net (from 1/8/2016) currently reaches 0.45 multiple (gross) of the average salary (2Q/2017 = 29,346/20,542)/i.e. 0.64 net of the average

In addition, some seniors (mainly those at lower levels of dependency) perceive this allowance as an “benefit in pension”, which resulted in using the care by relatives (usually women) for free, as well as in the reduction in the use of home care services.

The analysis estimates (see Scheme 1) that from 1948 until the present, the shift from paternalism (typical of a totalitarian regime) to senior autonomy is connected with the shift from a specific form of defamilialism through implicit and explicit familialism again to implicit familialism in the elderly care policies. The situation of informal carers (usually women) has been insufficiently solved during the entire period – with regard to the possibility to receive the allowance, to the amount of the allowance and to the return on the labour market (after the elderly care ends and the carer is still in an economically active age).

What will the proposed (and currently government-approved) measure introducing a three-month leave to take care of a senior relative change in this trend? Is it even possible to establish more gender-equal / non-discriminatory elderly care?

3.3 Change Proposal (2017) – Shift to Optional Familialism?

The proposed change of a leave related to providing elderly care broadens the options for carers. The three-month “care leave” and the related allowance for care (in the amount of approx. 0.6 multiple of average salary/wage of the individual paid by sickness insurance) is to be provided with the employer’s consent (!) under the condition that the carer is entitled to return to their original job (and the time of the provision of care is included in the entitlement to pension.) Even though this care leave is an expression of time rights as well as social rights, the consent of the employer might make carers “tributaries” of the employer and it might aggravate the situation of carers. The either/or situation, i.e. either care or work, might become even more critical for some carers (mostly women). On the other hand, introducing this type of leave with financial compensation might make even (some) men provide care more often.

4. CONCLUSION

Although communism flaunted the idea of the equality of the sexes, it was unable to eliminate the gendered nature of care for dependent family members, did not place any demands on men to provide care and did not create proactively any measures to reduce gender inequality in care provision. On the contrary, by neglecting this issue and postulating care as being women’s nature and as unnatural for men and men unable to care, it reproduced and reinforced the stereotype of women’s caring. During the entire period of socialism women were a reservoir of cheap labour force: whether it was initially completely unpaid care in women’s own families (wives, daughters or daughters in law) or unpaid or

salary in situation when the care for a completely dependent person is provided 24 hours, 7 days a week, 52 weeks a year (i.e. continuously throughout the whole year). The allowance for care in the amount of CZK 13,200 on average suffice for about 2 weeks of respite care in an elderly residence and less than 2 weekends in case of 24-hour assistance at home (at the price of CZK 150 per hour, it is 88 hours, i.e. 3.6 days).

only symbolically remunerated voluntary care ‘for people from the neighbourhood’. In eldercare socialism not only prolonged and reinforced the gendered nature of care but due to the double burden placed on women it increased gender inequality in society as a result of care for dependent family members.

After 1989, the gendered nature of care was prolonged, including potential negative impacts on carers (women):

a) In case of fully (or heavily) dependent person, the negative effects of elderly care include (forced) economic inactivity due to the provision of care, higher possibility of subsequent unemployment or under-employment, a low level of income during the period of care and following this period, and also a lower assigned pension (when the low amount of financial remuneration of care contributes to feminisation of poverty as well as feminisation of poverty of women at older age).

b) In case of care for a partially dependent person, it is usually a double burden placed on women as they often have a paid job while providing care.

c) In both cases, long-term care for a senior may affect the physical and mental health of the individual when the burden of care is too high (year-round without any rest – free time to recover).

If the newly proposed measure is to lead to optional familialism, then it should not reduce expenses in the spatially and financially available residential care (or the cost of home care services) to prevent the reduction in options of care both for seniors and their relatives providing care (mostly women).

5. REFERENCES

- [1] Svobodová, K.. 2006. “Genderové Aspekty Stárnutí: Rodina a Péče O Seniory.” *Demografie* 48 (4): 256–261
- Nešporová, O., K. Svobodová, and L. Vidovičová. 2008. *Zajištění Potřeb Seniorů S Důrazem Na Roli Nestátního Sektoru*. Praha: VUPSV.
- [2] Bettio, F., A. Verashchagina. 2010. “Long-Term Care for the Elderly.” Roma. doi:10.2838/87307.
- [3] Leitner, S. 2003. Varieties of familialism. Caring Function of the Family in Comparative Perspective. *European Societies* 5 (4): 353-375.
- [4] www.cso.cz.

6. ANNEX

Scheme 1: Analyses of welfare regimes in relation to informal carers providing elderly care in the Czech Republic

Period/ Criteria	Time right	Social rights* (pension)	Direct transfer for carers (cash benefits - care allowance)	Indirect transfer (tax reduction)**	Formal care	Welfare regime***
1948- 1960	NO	NO	NO	NO	Retirement homes supported	Defamilialization/ Defamilialism
1960- 1975	NO	NO	NO	NO	Home care services introduced	Tendency to familialization
1976- 1989- 1994	NO	YES	YES – but not claimed allowance	NO	Support for home care services more than for retirement homes	Implicit familialism
1995- 2005	NO	YES	YES – claimed allowance	NO	dtto	Explicit familialism
2006- 2016	NO	YES	NO – allowance for the person being cared for	NO	Reduction in the support of home care services (mainly 2006-2007)	Implicit familialism
Proposal in 2017	YES (3 months)	YES	YES - allowance from sickness insurance	NO		Tendency to optional familialism (?)

* Social rights: This means the inclusion of the time when elderly care was provided and the “allowance for caring for a close person” or later “care allowance” was received [in case of caring for a person with a medium dependency (dependency level II) or heavy dependency (level III) or complete dependency (level IV)] as an alternative time of insurance in the years required for pension insurance.

** Usually this is a tax reduction for the “provider” of the family providing care.

*** I.e. (ideal) type(s) of elderly care policies (ideal types of familialism).

Otrokovo soočanje z izzivi ločitve

Tanja Repič Slavič

Teološka fakulteta, Poljanska 4, Ljubljana, katedra za Zakonsko in družinsko terapijo

ter psihologijo in sociologijo religije

Frančiškanski družinski inštitut, Prešernov trg 4, Ljubljana

e-mail: tanja.repic@teof.uni-lj.si

POVZETEK

Zmanjšanje socialni pomen zakonske zveze in povečano število izvenzakonskih partnerskih odnosov, je značilnost moderne družbe. Prav tako je pogosto strmo število naraščanja razvez zakonske skupnosti, kar pa nedvomno ne prizadane samo partnerjev, ki se ločujejo, ampak tudi otroke, ki so največje žrtve ločitve. Namen prispevka je predstaviti obdobje pred, ob in po ločitvi, pri čemer se bomo posebej osredotočili na dejavnike, ki so povezani z otrokovim odzivom na ločitev ter v tem kontekstu opisali, kako in na kakšen način se odraža stiska ob ločitvi po posameznih starostnih obdobjih.

1. DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA OTROKOV ODZIV NA LOČITEV

Za vsakega otroka je razveza travma, vendar jo otroci na različnih razvojnih stopnjah različno razumejo in zato uporabljajo različne strategije pri spoprijemanju s spremembami, ki posledično sledijo v njihovem življenju [1]. Kakšen bo otrokov odziv na ločitev in kako bo to vplivalo na njegov kasnejši razvoj, ni odvisno samo od tega, kakšen odnos bo otrok vzpostavil s staršem, s katerim bo živel po ločitvi, od odnosa z okoljem in od tega, kašne so bile razmere pred ločitvijo, ampak tudi od nekaterih drugih dejavnikov. Med te najpogostejše spadajo [2, 3]: *temperamentne lastnosti* (bolj impulzivni otroci so bolj dovzetni za neugodna dogajanja, večkrat so deležni kritike staršev, njihove jeze, agresije in anksioznosti. Otroci, ki so bili že pred razvezo v psihosocialnih stiskah, imajo po razvezi običajno dolgotrajnejše čustvene motnje, predvsem če so manj odporni in bolj ranljivi); *razvojna raven oziroma zrelost otroka* (v splošnem velja, da mlajši kot je otrok, bolj je odvisen od staršev in bolj je čustveno obremenjen. Starejšemu otroku se lažje razloži, kaj se dogaja.); *otrovov spol* (stereotipno dečki svoje vedenje eksternalizirajo, deklice pa internalizirajo), *otrovove pretekle izkušnje in sam splet okoliščin, v katerih se ločitev odvija*. Otrokov odziv bo drugačen, če bo imel v bližini vsaj eno osebo, ki mu ohranja občutek varnosti, babico, dedka, sestro, brata..., kot če takšne osebe nima [4].

2. OBDOBJE PRED LOČITVIJO

Običajno otroci opazijo že v zgodnjih stopnjah krhanja zakonske zveze, da se starša ne razumeta med seboj, se prepirata ali imata tihe tedne, opazijo očetovo pogosto odsotnost in morda vidijo, kako mama pogosto joče ali je v svojem svetu zaskrbljena. Četudi starša skušata probleme prikriti pred otroci, otroci občutijo hlad, ki se je naselil med njiju. Ker najverjetneje posledično dobijo od staršev manj pozornosti, jih začne skrbeti, da ne bi koga izgubili [5]. Obdobje nesoglasij in kriz med zakoncema pred razpadom je največkrat tudi obdobje nesoglasij med staršem in otrokom. Dlje kot traja tako mučno stanje med staršema in v družini, več je čustvenih šokov pri otrocih in več sledi v njegovi osebnosti [3]. Otrok v tem obdobju ne ve, kaj naj pričakuje. V njegovi glavi se poraja cel kup vprašanj, na katera ne dobi odgovorov. Začne verjeti, da on ni dovolj dober, da je z njim nekaj narobe, prevzema krivdo in jo skriva v notranjosti, saj ne dobi več toliko potrditev s strani staršev, ki ne posvečata dovolj časa njegovemu napredku in vzgoji. Še huje je, če starša otroka vpletata v medsebojne spore in celo pričakujeta, da bo on razsodnik, mirovnik, tolažnik ali ščit enemu proti drugemu. Otrok se v takem odnosu znajde kot lutka, s katero poskušata manipulirati, in se ne zavedata, da s tem pustita v otrokovi psihi trajne posledice [6]. Zbegani otroci čutijo, da jim grozi nevarnost in obenem nimajo nikjer trdne opore, zato se počutijo osamljene in prestrašene. Težko prenašajo, če je njihovim staršem hudo. Čim večja je povezanost s tistim, ki je odšel, tem močnejše se otroci odzivajo na zapuščenost. Ko naenkrat manjka del staršev, nimajo več izbire, pri komu bodo iskali potrditev, dotike, pogovor, saj lahko iščejo samo pri tistem, ki je ostal. Zato mu največkrat skušajo v vsem ustreči in ga tako osrečiti. Skušajo celo nadomestiti očeta, ki je odšel [3]. Nekateri odvrtaajo pozornost od ločitve tako, da postanejo problematični, drugi zbolijo in poskušajo na tak način združiti starše v skupni skrbi za svoje zdravje. Lahko se zgodi, da so navzven otroci neprizadeti in neproblematični, takoimenovani pridni otroci, ki ne želijo staršem povzročati nobenih težav, saj se bojijo, da bodo izgubili še tisto lažno varnost, ki jo imajo. Obstajajo tudi otroci, ki se zatečejo v svet domišljije in fantazije, kjer močno verjamejo, da bosta starša spet nekega dne skupaj in bo družina zaživela lepše, celo idealne čase. Pogosto otroci to fantazijo ohranijo, tudi ko imajo starši že zveze z novimi partnerji [7].

3. OBDOBJE OB LOČITVI

Obdobje ločitve staršev je za vsakega otroka posebno težko obdobje ne glede na starost. Ljudje večkrat rečejo, da še dobro, da sta se ločila sedaj, ko so otroci še majhni, ker ne razumejo. Otroci v predšolskem obdobju morda res še ne znajo izraziti čustev z besedami, vendar vse čutijo in veliko razumejo. Veliko več, kot se jim pripisuje. In se kar doživijo v otroštvu, pride za njimi v adolescenci. Vsak doživlja posledice na svoj način in četudi gre številnim kar dobro navzven, notranje brazgotine vedno ostanejo. Celotni otroci iz iste družine lahko čutijo povsem različne posledice.

Tomorijska [8] meni, da je zgodnja očetova odsotnost pri dečkih nekoliko bolj odločilna kot pri deklicah. Fantje brez očetov naj bi težje navezujejo stike z dekletimi. Pogostejše so tudi težave pri usmerjanju in obvladovanju njihove agresivnosti. Dečki, ki ne odraščajo ob ustreznem očetovem liku in imajo tudi sicer neustrezne pogoje za razvoj, težje ravijajo sposobnosti za smiseln samonadzor. Dekleta, ki so odraščala brez prisotnosti očeta, naj bi imela pri splošnem razvoju osebnosti manj težav kakor fantje. Najbolj ogroženo pa naj bi bilo njihovo zdravo oblikovanje spolne vloge. Dekleta ob svojem spolnem razvoju pogosteje in izraziteje doživljajo stisko, ki jo poskušajo razrešiti na različne načine, ali z umikom in izogibanjem vsem socialnim stikom ali z nesprejemljivim vedenjem, ki zbudi v njih močna občutja krivde in se okolje odziva nanj s kaznovanjem. Nekateri drugi avtorji [3,7] menijo, da so fantje bolj dojemljivi za negativne, predvsem kratkotrajne učinke ločitve. Dekleta so v predšolskem in osnovni šoli bolj uspešne, prilagoditveni problemi pa postanejo bolj očitni v obdobju adolescence, ki se kažejo predvsem v pogostejših konfliktnih z materami, antisocialnem vedenju, nejevoljnosti, čustveni zmedbi in izgubi samozavesti. Eilum [9] temu dodaja, da ločitev staršev pogosto med očeti in hčerami naredi še večjo razdaljo, med materami in hčerkami pa se pojavi tekma za pozornost in naklonjenost.

Sporočilo, da se bosta starša ločila, je za otroka zelo travmatično, zato je zelo pomembno, kako mu bo preneseno. Vsekakor je pomembno tudi to, da starša otroku povesta takrat, ko sta za to trdno odločena in ne, ko o tem samo razmišljata. Strokovnjaki svetujejo, da naj bosta pri tem navzoča oba starša, ki pa naj med pogovorom z otrokom dasta na stran vse očitke, medsebojne zamere, jezo, obtoževanje in naj otroka ne zavajata, kajti laži ga lahko še dodatno zmedejo in spodkopljajo njegovo zaupanje vanje. Sporočilo o ločitvi mora biti oblikovano otrokovi starosti primerno in z izrazi, ki jih bo otrok razumel. Otrok mora prejeti temeljito sporočilo, ki mu pove, da ločitev ni povezana z njim, da ni nič kriv in da zaradi ločitve ljubezen staršev do njega ne bo nič manjša. Pomembno je, da razume, da ni kriv za razhod, za nesrečo mame ali očeta. Čeprav se bo naravno spraševal, ali je tudi ljubezen do njega začasna in pogojena, je prav, da mu

starša zagotovita, da ga imata vedno in brezpogojno rada in se tako tudi obnašata, da bo z zgledom in dejanji to čutil. Ločitev od zakoncev ne sme biti ločitev od otroka [10].

Raziskave kažejo, da otroci zaradi ločitve staršev trpijo tako kratkoročne kot dolgoročne posledice. Ključne vplive na to, ali bo otrok nadalje, ko začetna stiska mine, v življenju lahko imel manj ali več težav, imata dva bistvena dejavnika ob ločitvi staršev: učinkovitost odnosa med materjo in očetom po ločitvi in zadovoljstvo otroka v reorganizirani (novi) družini [4]. Končen izid ni odvisen le od tega, kaj je otrok izgubil, temveč tudi od tega, kaj je v zameno dobil. Če po ločitvi otrok živi v urejeni družini, v kateri ni prepričanih, in če se tudi ločena starša ne prepirata, potem so možnosti, da se bo boljše počutili, veliko večje [5]. Zagotovo lahko nasilni prepričani med staršema bolj škodijo kot dejanski razpad družine in selitev enega od staršev, zato pogosto otrok, ki si želi ločitve, v resnici želi in upa, da se bodo se zaradi psihičnih in/ali fizičnih grobosti končale njegove stiske, ki lahko trajajo že leta. Rad bi čutil ljubezen, pozornost in sprejemanje obeh staršev [11].

Obsežna raziskava v Britaniji [12], ki je pokazala, da ločitev pri otrocih močno vpliva na njihov občutek lastne vrednosti ter njihovo telesno in duševno zdravje, kaže, da je kljub nasilju, odhod enega od staršev šok. Tiste otroke, ki niso bili priča prepričani med starši, ločitev še bolj zbega. V družinah, v katerih so se nesporazumi med starši končali z ločitvijo, otroci ločitve niso bili pripravljeni sprejeti kot edine rešitve.

Na majhne otroke lahko vpliva že sprememba povišanja, še toliko bolj pa izginjanje enega od staršev. Predšolski otrok ne more realno oceniti dogajanja, odločitev, motivov in čustev svojih staršev, niti tega, kakšna je njegova vloga v tem dogajanju. V vsem je odvisen od svojih staršev in ima manjše zmožnosti za samostojno obvladovanje in reševanje nalog, težav, ovir, stresnih in problematičnih situacij [3, 7].

2. 1 Stiska ob ločitvi po posameznih obdobjih

Čeprav so otroci med seboj kljub enaki starosti zelo različni, pa veljajo nekatere skupne značilnosti, ki se kažejo pri doživljanju stresa ločitve: [3, 7]:

- *od rojstva do drugega leta*: za otroka je najbolj pomembno, da ima rutino, svoj dnevni ritem spanja, hranjenja, tolaženja in da je v varnem okolju pomirjen z ljudmi, ki jih pozna. Malčka zelo razburijo in vznemirijo spremembe in hitre ločitve. Pogosto že samo mamin odhod v službo in njegov prihod v vrtec doživlja zelo stresno in ker ne razume še pojma časa, kdaj se mama vrne, obenem pa ga je morda strah, če se sploh vrne, lahko zanj to predstavlja veliko stisko, kar se kaže kot naraščajoči nemir, jok ter spremembe prehranjevalnih ali spalnih navad. Otroku je pri tej starosti zelo občutljiv na ločitev. Zaradi tesnobe,

ki jo čuti ob ločitvi, se lahko posledično umakne, postane pasiven ali gre v druge oblike vedenja, ki za otroka pred tem niso bile značilne.

- *od drugega do petega leta*: v tem obdobju je prav tako pomembna usklajeno vedenje staršev in njihova nega. Otrok začne razvijati svoje fizične spretnosti, govorne spretnosti in dolgoročni spomin, zato se že bolj zanaša na sebe. Znaki, da je otrok pri tej starosti pod stresom zaradi ločitve, so najpogosteje: nenehna skrb zaradi ločitve, razni tiki (mežikanje z očmi, jecljanje), regresija, (npr. sesanja prsta, mokrenja postelje), dobesedno so priklenjeni na starših, nočejo jih pustiti same, so jokavi in se pritožujejo, kažejo znamenja strahu, so nenavadno težavni in neubogljivi, hočejo spati v postelji svojih staršev, njihovo vedenje je agresivno, nenehno se prepirajo, pretepajo z brati, sestrami in prijatelji, zvečer nočejo v posteljo, so vase usmerjeni, težko jih je čustveno prebuditi, imajo pogoste izbruhe joka in jeze, med spanjem jih tlači mora, staršev nočejo pustiti samih, zato nočejo oditi v vrtec in imajo strah pred separacijo, imajo nerazložljive bolečine v želodcu, slabosti, glavobole, krivijo se za nastale težave, so pogosto tesnobni, sprašujejo o odsotnem staršu ... To se lahko odraža ne samo doma, ampak tudi v vrtcu, kjer preživlja veliko časa.

- *od šestega do osmega leta*: otrok čuti da je ljubljen, če se mu starša kakovostno posvečata. Pravičnost postane pomembna tema, saj otrok želi, da bi oba starša preživljala enako časa z njim. Pri tej starosti bo otroka že zanimalo, kdo je kriv za ločitev in lahko izraža upanje, da bi bila družina spet skupaj. Pomembno zanj bo, če bosta starša poskrbela, da bosta ločeno z njim preživela čim več časa skupaj, da bo na ta način doživljal čim manj stresa kot je možno glede na okoliščine in spremembe. Izraža lahko vsa čustva, od jeze, žalosti, strahu, agresije, razočaranja do obupa, obenem pa ima lahko težave tudi z vrstniki, s prijatelji in v poli. Nepredelana čustvena in psihična stiska se lahko začne odražati tudi v psihosomatskih simptomih (npr. boli želodec, glava, trebuh ...).

- *od devetega do dvanajstega leta*: v tem obdobju imajo otroci vedno več dejavnosti, ki niso povezane s starši. Pomembno jim je, da imajo jasno strukturiran urnik za preživljanje časa z vsakim staršem posebej. Lahko se zgodi, da že začne zavračati to, da bi preživel enako količino časa z vsakim od staršev, pogosto se postavi na eno ali drugo stran. Taki odzivi so povsem normalni in je dobro, če starši zaradi njih niso užaljeni, ampak razumejo, da se za tem lahko skriva čisto drugo sporočilo stiske, ki jo otroci čutijo. Možna je tudi zamenjava vlog, ko se otrok počuti dolžnega podpirati in skrbeti za čustveno prizadetega starša na račun lastnega čustvenega stanja. Razvojno in sistemsko gledano, to ni dobro za otroka, zato je prav, da starš išče podporo za svoje težave v drugi odrasli osebi in odvzame to breme otroku, obenem pa je sam podpora otroku, ki težje predeluje stiske in bolečine zapuščenosti, krivde ...

Najpogostejši pokazatelji stresa in stiske pa se pri tej starosti kažejo kot težave z vrstniki, osamljenost, depresivnost, jeza, učne in vedenjske težave, lahko motnje prehranjevanja ali hranjenja ter fizični simptomi v obliki glavobolov in bolečin v želodcu.

- *od dvanajstega do petnajstega leta*: v tem obdobju otroci potrebujejo čim več podpore in razumevanja staršev. Pogosto zavrnejo enako časovno delitev med oba starša in za ločitev krivijo enega ali oba. Občutek nadzora imajo tako, da zahtevajo, da živijo pri enem od staršev ali da stalno zamenjujejo kraj bivanja. Znaki, da so v težavah pa so: depresija, slaba volja, slab uspeh v šoli, zloraba alkohola, drugih drog ter motnje hranjenja, prezgodnja spolnost ali kronično uporniško obnašanje, ... četudi težave niso nujno povezane z ločitvijo, najstnik potrebuje pomoč.

- *od petnajstega do osemnajstega leta*: večino časa je namenjenega vzpostavljanju neodvisnosti ter družbenim in šolskim dejavnostim. V splošnem do težav staršev postanejo nestrpni in jih ne zanimajo več tako močno, a kljub temu potrebujejo podporo staršev. Čeprav si želijo, da bi bili njihovi starši srečni, imajo običajno zelo mešane občutke, če se ti srečujejo z drugimi partnerji. Lahko doživljajo, da bi bilo odobravanje drugega partnerja neelojalno do drugega starša. V veliko pomoč so redni pogovori staršev z otrokom o njegovih občutkih. Njihovi klici na pomoč se največkrat kažejo kot vedenjske in čustvene težave, depresija, slab učni uspeh, beg od doma, motnje hranjenja, zapletanje v težave s policijo, zapletanje v promiskuitetna vedenja, razne zasvojenosti ...

Longitudinalna študija, ki so jo strokovnjaki izvedli v Kanadi [13], v katero so vključili otroke ločenih staršev, je ocenjevala tesnobo otrok, hiperaktivnost, fizično agresijo, uporniško in prosocialno vedenje, in vse to vsaki dve leti, od vrtca pa vse do konca osnovne šole. Rezultati so pokazali, da so otroci, ki so doživeli razvezo staršev pred dopolnjenim šestim letom, pokazali razmeroma več vedenjskih motenj kot njihovi vrstniki, katerih starši so se ločili kasneje.

Povsem razumljivo je, da otrok na različne načine reagira, ko je v stiski. Kako dolgo bo trajala stiska, kakšne sledi bo pustila, pa je tako kot pri odraslih, tudi pri otrocih zelo odvisno od tega, če ima otrok koga ob sebi, na katerega se lahko opre oziroma nekoga, ob katerem mu je varno in mu lahko zaupa.

4. OBDOBJE PO LOČITVI

Potem, ko se starši dogovorijo glede skrbništva in osebnih stikov z otroki ter uredijo premoženjske stvari, se začne novo poglavje v njihovem življenju in v življenju njihovih otrok. Navaditi in prilagoditi se morajo na drugačen ritem in način življenja ter se spopasti s posledicami, ki jih je prinesla ločitev (npr. selitev, menjava delovnega mesta,

vrta, šole, prijateljev ...). Otroci se morajo prilagoditi na manj pogoste stike in vpletenost s tistim od staršev, ki ne živi skupaj z njim ter prilagoditi se na življenje s tistim, s katerim živi in je le-ta pogosto preobremenjen, razdražljiv in preobčutljiv. Pogosto zaradi vsega lahko postane družinsko življenje zelo kaotično in stresno [10].

Pomembno je, da se otroku pomaga v smeri zmanjševanja stresa. Starši to dosežejo tako, da se na otrokove skrbi odzivajo odprto in iskreno ter mu pomagajo čim bolj mirno preživeti stresno obdobje. Ko otrok čustveno močno navzven reagira (joče, je razburjen, ga je strah) ob včasih navidezno pomembnih ali nepomembnih stvareh, je pomembno, da mu starši dajo vedeti, da spoštujejo njegove občutke in ga imajo radi ne glede na vse [3].

Ko otroka skrbi vse možno in postavlja vprašanje, je prav, da starši odgovarjajo iskreno in čim bolj z nevtralnimi čustvi, kolikor je le mogoče. Otroku mora dobiti določene informacije, da bo lažje pripravljen na spremembe, ki sledijo v življenju. Potrebno se je zavedati, da otrok ne potrebuje vseh podrobnosti, vedeti pa mora dovolj, da razume, da se partnerja ne ločujeta tudi od njega. Ob vsakem odhodu, se v otrokovi glavi začnejo porajati vprašanja, če nekdo odhaja za vedno, ali pride nazaj, zakaj ga je pustil samega, ali je tako slab, da ga nihče ne mara, kdo bo poskrbel zanj.... [7].

Kadar razvezani starši dobijo novega partnerja, se njihov otrok, ki najpogosteje še ni prebolel ločitve in še žaluje, je jezen ali poln strahov, znajde v situaciji, ki od njega zahteva veliko prilagajanja in nove čustvene viharje. V splošnem velja, da naj bi se mlajši otroci lažje navezali na nove partnerje svojih staršev kot starejši. Če pa imata starša številne nove zveze, to v otroku samo povečuje zmedo, strah in vedno znova odpira rano odhoda, zavrženosti in zapuščeni. Kadar eden od staršev zahaja na zmenke, lahko drugi starš postane ljubosumen in užaljen in nezreli starši v takih primerih izkoristijo otroka za zbiranje informacij o novi zvezi in mu celo dajejo navodila, kako naj nagaja novemu partnerju in onemogoči zvezo [14]. Nemalokrat je problem tudi v novih vlogah, ki jih dobi otrok, ko ostane večino časa z enim od staršev (npr. postane tolažnik, čustveni partner mami, starš mlajšim bratom in sestram, ...) [15].

Nekaterim otrokom so njihovi novi oziroma krušni »starši« tudi všeč, drugi jih zavračajo in primerjajo s svojimi biološkimi starši. Ob tem pa doživljajo, da ta oseba poskuša nadomestiti odsotnega starša in da njegova navzočnost pomeni grožnjo ljubezni in spominu nanj. Takšni občutki so še posebej prisotni, če je zveza med otrokovimi biološkimi starši razpadla zaradi afere drugega starša s sedanjim partnerjem. Prav zato je pomembno, da ločeni partnerji razumejo in razmejijo, da je njihov zapustil ali do so oni zapustili moža, ženo, od otrok pa odšel oče oziroma mama. Za otroka bo oče vedno ostal oče in mama vedno mama. Razrednotiti očeta ali mamo, je zato za otroka katastrofalno [6, 11].

Z novo družino pa lahko otrok ali otroci dobijo novega brata ali sestro. Velikokrat prihod novega člana skupaj z maminim ali očetovim partnerjem v otroku prebudi občutek, da je njegov položaj ogrožen. Otroci, ki so postali člani iste družine tekmujejo med seboj za naklonjenost in pozornost različnih staršev. To največkrat prinaša zamere, ljubosumje in slabo voljo. Zgodi pa se lahko tudi, da imajo otroci svojega očima ali mačeho raje kot pa svojega pravega starša, sploh če je bil le ta nasilen ali zasvojen ali večino časa odsoten [3, 7].

5. ZAKLJUČEK

Ločitev je nedvomno med najbolj stresnimi dogodki v življenju, otroci pa predvsem zaradi razvojne zrelosti, odvisnosti od staršev ter občutka varnosti in zaupanja, ki se močno zamaje, nemočni in žrtve odločitev odraslih. Ne glede na vse, pomembno je, da večkrat slišijo in tudi čutijo prek dejanj, da oni niso krivi in da jih imata starša še vedno rada, predvsem pa, da četudi zapuščata drug drugega, to še ne pomeni, da z njimi prekinjata stike ali odhajata tudi od njih. Če bodo starši, širša in ožja okolica znali prisluhniti otrokovim stiskam, ki bodo na tak ali drugačen način prišle na dan, bo otrokovo sprejemanje in prilagajanje na spremembe manj stresno in bo prej lahko začel živeti novo življenje.

Reference:

- [1] N. Zavrl. *Očetovanje in otroštvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 1999.
- [2] A. Mikuš-Kos in K. Makarovič (ur.). *Od predšolskega otroka do šolarja. Prispevki k razumevanju zgodnjega razvoja in problemov ter prikazi nekaterih možnosti pomoči*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za zdravstveno varstvo. 1983.
- [3] M. G. Neuman in P. Romanowski. *Helping your kids cope with divorce the sandcastles way*. New York: Times Books. 1998.
- [4] A. Štadler, N. Starič Žikič, V. Borucky, A. Križan Lipnik, M. Černetič, I. Perpar in K. Valenčar. *Otrok in ločitev staršev. Da bi odrasli lažje razumeli otroke*. Ljubljana: Otroci. 2009.
- [5] A. Charlish. *Med dvema ognjema*. Ljubljana: DZS. 1998.
- [6] C. Gostečnik. *Relacijska paradigma in travma*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. 2008.
- [7] R. A. Warshak. *Divorce poison: How to protect your family from bad-mouthing and brainwashing*. New York: William Morrow Paperbacks. 2010.
- [8] M. Tomori (ur.). *Seminar Združenja za otroško in mladostniško psihiatrijo. Otrok ob razvezi*

- staršev. Ljubljana: Združenje za otroško in mladostniško psihiatrijo. 2010.
- [9] J. Elium in D. Elium. *Vzgoja hčera: Vloga staršev v razvoju zdrave ženske*. Ljubljana: Orbis. 2001.
- [10] N. Stražar. Bolečina in izziv ločitvenega procesa. *Socialna pedagogika*, 11(2), 213-236. 2007.
- [11] C. Gostečnik. *Me imata kaj rada*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. 2009.
- [12] M. Cockett in J. Tripp. *The Exeter family study family breakdown and its impact on children*. Great Britain: University of Exeter Press. 1994.
- [13] L. Pagani, B. Boulerice, E. R. Tremblay in F. Vitaro. Behavioural development in children of divorce and remarriage. *Journal of child psychology and psychiatry*, 38(7), 769-781. 2006.
- [14] K. Miller. *Otrok v stiski*. Ljubljana: Educy. 2000.
- [15] A. Kenneth. *Silently seduced: When parents make their children partners*. Florida: Health Communications. 2011.

BEGUNCI V SVETU OD KONCA HLADNE VOJNE DO DANES IN NJIHOV DEMOGRAFSKI POMEN

Janez Malačič

Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija

Elektronska pošta: janez.malacic@ef.uni-lj.si

POVZETEK

V zadnjih 25 letih absolutno in relativno število beguncev v svetu hitro narašča. Problem je težji v manj razvitem delu sveta. Sredi drugega desetletja 21. stoletja pa je begunska problematika dobila razsežnosti in javno pozornost, kot jih v preteklosti še ni imela. Avtor besedila obravnava statistične in demografske vidike in pomen begunske problematike. Podatki, ki jih večinoma zbira VKBOZN, kažejo, da živimo v času, ko je približno vsak stoti Zemljan begunec. To je nedopustno visoka številka. Begunstvo je neenakomerno razdeljeno po svetu. V obravnavanem obdobju prizadeva predvsem Afriko in Azijo, čeprav noben del sveta ni povsem varen pred njim. Statistična in demografska dinamika pa hkrati kažeta, da človeštvo ne obvladuje begunske problematike. Zato se problematika zapleta in zastruje še preden so nastopile hujše posledice klimatskih sprememb, ki utegnejo v prihodnosti pognati v beg ne samo več deset ampak več sto milijonov ljudi.

Ključne besede : begunci, prisilne migracije, ljudje na begu, regionalna porazdelitev različnih skupin beguncev.

1 UVOD

Problematika begunstva je stara kakor človeštvo, vendar imamo za največji del človeške zgodovine zelo malo dobrih podatkov o beguncih. Zelo okvirno lahko rečemo, da je bilo

do polovice 20. stoletja o beguncih zelo veliko napisanega na literarni in poročevalski ravni, zelo malo pa na strokovni ali celo znanstveni ravni, pa tudi literarne obravnave so pogosteje slonele na mitih in legendah kot pa na statističnih osnovah, ki smo jih vajeni v modernem času.

Sredina 20. stoletja je bila prelomna za begunstvo predvsem zaradi mednarodno pravnega urejanja te problematike. Najpomembnejši sta bili pri tem ustanovitve Visokega komisariata OZN (v nadaljevanju VKBOZN ali v angleški verziji UNHCR) za begunce, 1. januarja 1951, in sprejem Konvencije o statusu beguncev, 28. 7. 1951, na posebni konferenci OZN. Sprejem konvencije so spodbudile razmere v Evropi po 2. svetovni vojni. Zato je urejala predvsem evropsko problematiko. Razširitev na svetovno raven je pomenil sprejem Protokola o varstvu beguncev v letu 1967, ki je odpravil omejitve, zaradi katerih so lahko zaprosili za status pretežno Evropejci in še ti zaradi dogodkov pred začetkom leta 1951 (UNHCR, 2002, 4-5). Kasneje je bilo sprejetih več drugih dokumentov na svetovni in regionalni ravni, vendar ostaja Konvencija še zmeraj temeljni in najpomembnejši dokument. Med novejšimi dokumenti omenimo tukaj le Deklaracijo Generalne skupščine OZN o beguncih in migrantih, ki so jo poimenovali po New York-u in sprejeli 19. 9. 2016 (UN, 2016).

VKBOZN ima mandat Generalne skupščine OZN za zaščito beguncev in za iskanje

rešitev v pogosto zelo zapletenih konkretnih političnih, humanitarnih in vojaških razmerah. Narava njegovega dela je nepolitična in humanitarna. V polovici stoletja po sprejemu Protokola o varstvu beguncev praksa varovanja beguncev kaže zelo počasen napredek. Število beguncev v svetu pa bolj ali manj stalno narašča tako v absolutnem kot relativnem smislu.

V tem besedilu se ni mogoče ukvarjati z vsemi zelo številnimi in izjemno kompleksnimi vidiki begunstva. Zato se bom omejil na obravnavo splošnih trendov begunstva po koncu hladne vojne ter na njegove statistične in demografske vidike. Zagovarjal bom tezo, da človeštvo ne obvladuje begunstva na primeren način, zato se problemi zaostrujejo, begunska problematika pa postaja vse težja, zapletena in kompleksna. Pri tem je še posebej pomembno dejstvo, da se begunska problematika v zadnjih letih vse bolj meša in povezuje z mednarodnimi ekonomskimi migracijami. Zato se v strokovnih in političnih krogih vse več govori o mešanih migracijah in o potrebi po managementu mešanih migracij na globalni in na regionalnih ravneh.

2. STATISTIČNI PODATKI O BEGUNCIH IN NJIHOVA ZANESLJIVOST

Statistično zbiranje podatkov zahteva v prvi vrsti opredelitev osnovne statistične kategorije, ki jo v obravnavanem primeru najdemo v 1. členu Konvencije. Ta begunca definira kot »osebo, ki je zunaj države, katere državljan je, ali v kateri je imela običajno prebivališče, ki se utemeljeno boji preganjanja zaradi rase, vere, narodne pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju in ki zaradi takšnega strahu ne more ali noče uživati zaščite te države ali se vanjo vrniti« (UNHCR, 2002, 6). Ključna značilnost takšne definicije je njena meddržavna narava. Zajete so samo osebe, ki bežijo iz ene države v drugo. To

pa pomeni, da je pojav meddržavni in je kot tak del širšega okvira zunanjih oziroma mednarodnih migracij. Po analogiji so notranje razseljene osebe del širše kategorije notranjih migracij.

Na mednarodni ravni je zadolžen za zbiranje podatkov o beguncih VKBOZN. Ta zbira podatke s pomočjo mreže svojih predstavništev in izpostav po državah sveta. Uporablja in preverja pa tudi vladne podatke različnih držav. Pri svojem delu je kljub težavi naravi statistike begunstva zelo napredoval. To najlepše dokazujejo Statistični letopisi VKBOZN. Zadnji, 15. po vrsti, je bil objavljen v septembru leta 2017 (UNHCR, 2017). Vse bolj pomembni in predvsem najbolj prenovljeni pa so podatki objavljeni na spletnih straneh VKBOZN. V tem besedilu bom uporabljal predvsem podatke VKBOZN.

V ožjem smislu so begunci osebe s priznanim statusom begunca. To je mednarodna kategorija, ki ji je že priznan status in s tem zagotovljeno mednarodno varstvo. VKBOZN pa v svoji statistiki obravnava še druge kategorije. Te so: prosilci za azil, ki so že vložili prošnjo za dodelitev statusa begunca, vendar o prošnji še ni odločeno; notranje razseljene osebe (NRO), ki so prisilno zapustile domove, vendar pri tem niso prestopile državne meje; vrnjeni begunci, ki so se na spontani ali organizirani način vrnili v izvorno državo; vrnjene NRO, ki so se na svoje domove vrnile s pomočjo VKBOZN; osebe brez državljanstva (po mednarodnem pravu) in drugo, kamor se uvrščajo osebe, ki ne spadajo v nobeno od prej naštetih kategorij, vendar so bile deležne pomoči VKBOZN (UNHCR, 2017, 4). Vse te kategorije skupaj bi lahko imenovali ljudje na begu ali begunci v širšem smislu. Ta širša kategorija je v prvi vrsti predmet proučevanja v tem besedilu.

Statistični podatki o ljudeh na begu pa so po svoji naravi praviloma nepopolni in ne

dosegajo statističnih standardov moderne statistike. To velja tudi za podatke VKBOZN, saj ti v precejšnji meri spominjajo na registrske podatke, pogosto pa so omejeni le na osebe iz posameznih kategorij, ki jim je pomagal VKBOZN. Pri registrskih podatkih pa se pojavljajo predvsem problemi pri nepopolni evidenci odhodov oziroma izbrisu iz registra. V mnogih primerih so prisotni še drugi problemi. Evropska praksa zadnjih let kaže, da prisilci za azil pogosto zapustijo državo, v kateri so zaprosili za azil, še preden se odloči o njihovi prošnji. Iz te prakse tudi vemo, da je izredno težavno ločevanje ekonomskih migrantov od beguncev v širšem smislu. V ospredje je tako stopilo vprašanje mešanih migracij, ki je še posebej kompleksno zaradi različnega mednarodno pravnega položaja obeh kategorij. Zlasti ekonomski migranti pogosto mislijo, da bodo lažje prišli v namembno državo, če se prikažejo kot begunci.

Problemi statistike beguncev se kažejo že pri ugotavljanju njihovega števila. Še bolj kompleksni pa so problemi pri podatkih o demografskih in drugih strukturah beguncev. Mnogi posamezniki so preprosto brez ustreznih ali sploh kakršnihkoli dokumentov ali pa imajo ponarejene dokumente. Mnogi lahko sami odvržejo dokumente ali jih k temu prisilijo prekupčevalci z ljudmi ali kdo drug. Zaradi vsega tega je zelo težavno preverjati zanesljivost podatkov zbranih s tradicionalnimi načini zbiranja podatkov (popisi, ankete, intervjuji ipd.).

Navedene in druge težave statističnega spremljanja begunske problematike kažejo, da moramo biti pri ocenjevanju in vrednotenju podatkov zelo previdni in pazljivi. Načeloma imamo sicer na voljo podatke pri odhodu iz nekega geografskega območja in podatke o prihodu v drugo geografsko območje. Prvi podatki bi morali biti enaki drugim. Vendar se vmes mnogi begunci izgubijo. Še večji problem

pa je preprosto v tem, da v neurejenih političnih razmerah ali celo v vojnem stanju preprosto ni možno kakovostno zbiranje podatkov. Vse to moramo imeti pred očmi, ko uporabljamo statistične podatke o ljudeh na begu.

3 ABSOLUTNA IN RELATIVNA RAST ŠTEVILA LJUDI NA BEGU V SVETU V ZADNJI ČETRTINI STOLETJA OZIROMA PO KONCU HLADNE VOJNE

Obdobje po koncu hladne vojne je naravna izbira za analizo begunske problematike zaradi številnih razlogov. V 2. polovici 20. stoletja se je izoblikoval bipolarni svet, ki je ustvarjal vtis navidezne stabilnosti. Za krajši čas je bilo doseženo ravnovesje moči med glavnima vojaškima silama ZDA in Sovjetsko Zvezo (SZ), ki je bila še podkrepljena z atomskim orožjem na obeh straneh. Zlasti sovjetski blok je vodil politiko zaprtosti in ni dovoljeval večjih mednarodnih migracij, še prav posebej ne med obema blokoma. Vojaški konflikti so bili omejeni na nerazvite države »svetovnega juga«, kjer so pretežno nastajali begunski tokovi. Večina konfliktov je bila povezana s procesom dekolonizacije.

Na področju varstva beguncev se je prvotna zaščita evropskih beguncev leta 1967 razširila na ves svet. Uradni podatki o številu beguncev VKBOZN kažejo, da se je to število povečalo od zelo nezanesljivega enega milijona leta 1951 na 5.691.900 na začetku leta 1980 (UNHCR, 2002, 10). V naslednjem desetletju se je globalno statistično spremljanje beguncev izboljšalo zaradi splošnega razvoja v svetu in še posebej zaradi napredka znanosti in modernih tehnologij. Hkrati so v prebivalstvenem oddelku OZN pripravili globalni pregled begunstva v letu 1989, ki nam omogoča dobro izhodišče naše obravnave. V tabeli 1 zato lahko prikažemo števili beguncev in prebivalstva ter delež prvih med prebivalstvom po velikih regijah sveta.

Tabela 1: Ocenjeno število beguncev (B) in prebivalstva (P) ter delež prvih v drugem v svetu leta 1989 v velikih regijah sveta. Vir: World Population Monitoring 1991; Population Newsletter, June 1991; Demographic Yearbook 1996, str. 131, 155-156 in 158.

Regija	B 1.1.89 v mio	P 30.6.89 v mio	Delež B v P (‰)
Azija	7,0	3.127,6	2,2
Afrika	4,3	612,8	7,0
J. in Srednja Amerika	1,2	430,0	2,8
Ostali svet	2,3	1.024,6	2,2
V tem Avstralija	0,091	16,8	5,4
Kanada	0,380	27,4	13,9
Evropa	0,767	719,0	1,1
ZDA	1,0	245,1	2,8
Skupaj	14,8	5,195	2,8

Podatki o beguncih ne vključujejo 2,3 milijona Palestincev, ki so bili pod pristojnostjo UNRWA.

Na predvečer razpada bipolarnega sveta in na začetku obdobja postopnega nastajanja več-polarnega sveta je bilo v svetu približno 17 milijonov beguncev, od katerih je 87 % našlo varstvo v nerazvitem delu sveta. Če upoštevamo še palestinske begunce, se je število beguncev v svetu povečalo od 7,5 milijonov leta 1980 na 17 milijonov v letu 1989 (UN, 1991, 1). To je bilo nekaj manj kot 0,3 % svetovnega prebivalstva.

Absolutno število beguncev je bilo najvišje v Aziji, relativno število pa v Afriki, če se pri tem omejimo na celine. Relativni podatki pa kažejo, da je bil delež nad svetovnim povprečjem le v Afriki, Avstraliji in Kanadi. Nekaj večjih držav je vključenih že v tabelo 1. Boljši pregled stanja po izbranih državah pa nam kaže tabela 2, v katero smo uvrstili 10 držav z najvišjim številom beguncev leta 1989.

Tabela 2: Izbrane države sveta z najvišjim številom beguncev po državi azila v letu 1989. Vir: World Population Monitoring 1991; Population Newsletter, June 1991; Demographic Yearbook 1996, str. 154-158.

Država	Št. B v tisoč	Št. P v tisoč	Delež B v P (‰)
Pakistan	3.258	109.140	29,9
Iran	2.800	53.187	52,6
ZDA	1.000	245.100	3,9
Sudan	745	24.989	29,3
Etiopija	680	46.928	14,5
Malavi	628	8.022	78,3
Somalija	600	8.489	70,7
Kanada	380	27.400	13,9
Mehika	356	84.272	4,2
DR Kongo/Zair	341	34.491	9,9

V tabeli 2 sem upošteval samo države z več kot 300 tisoč prebivalci. Med izbranimi 10 državami sta samo 2 razviti državi, ki tvorita S. Ameriko. Če k temu dodamo še Mehiko, lahko rečemo, da je ostalih 7 držav iz Azije in Afrike. Leta 1989 je bilo relativno največ beguncev v treh afriških državah: Malavi, Somalija in Sudan ter v dveh azijskih državah: Pakistan in Iran, ki sta bili na prvih dveh mestih tudi po absolutnem številu beguncev.

Zaradi omejenega obsega bom v naslednjih dveh tabelah prikazal najnovejše

podatke iz pravkar objavljenega Statističnega letopisa VKBOZN za leto 2015. Na voljo imamo bolj podrobno strukturirane podatke kot pred četrto stoletja. V tabeli 3 zato prikazujem število ljudi na begu razčlenjeno na begunce, NRO in osebe brez državljanstva skupaj s številom prebivalstva in deležem B v P za velike makro regije OZN. Podatki se nanašajo na konec leta 2015, zato sem število P iz WPP 2017 v tej in naslednji tabeli ocenil s predpostavko, da se je v zadnji polovici leta 2015 število gibalo enako kot med sredinama leta 2014 in 2015.

Tabela 3: Ocenjeno št. glavnih vrst B (po državi azila) po velikih regijah OZN (v tisoč), št. P (v mio) in delež B v P v % 31. 12. 2015. Vir: UNHCR Statistical Yearbook 2015 in WPP 2017.

Regija	B in podobni	NRO in podobni	Osebe brez državljanstva	Skupaj v skrbi VKB ¹	P (v mio)	Delež B v P v %
Afrika	4.811	11.198	1.021	20.277	1.209	16,8
Azija	8.689	17.265	1.943	29.704	4.442	6,7
Evropa	1.816	1.918	587	5.483	741	7,4
J. in Sr. Amerika	338	7.113	137	7.659	636	12,0
S. Amerika	409	-	-	715	357	2,0
Oceanija	48	-	-	70	40	1,8
Skupaj	16.111	37.494	3.688	63.908	7.425	8,6

¹ Kategorija skupaj vsebuje tudi vrnjene B in NRO, ki pa niso posebej prikazani.

Število ljudi na begu ni bilo nikoli v zgodovini tako veliko kot ob koncu leta 2015. V primerjavi z letom 1989 in upoštevajoč palestinske begunce se je njihovo število povečalo z indeksom 376,5, delež med prebivalstvom sveta pa je, če zaokrožimo, porasel od 0,3 na 0,9 %. Podrobnejšega razvoja v vmesnem obdobju tukaj ne moremo obravnavati. Na osnovi podatkov letopisov VKBOZN pa lahko rečemo, da sta bila razen rasti skupnega števila glavna trenda rast

NRO in zmanjšanje števila vrnjenih B in NRO na domove. To kaže primerjava zadnjega desetletja z desetletjem pred njim. Geografska porazdelitev B po celinah pa se ni veliko spremenila. Afrika in Azija sta najbolj prizadeti celini. Prva ima največje relativno, druga pa največje absolutno število B. Podrobnejšo regionalno sliko pa bomo prikazali s tabelo 4, ki prikazuje podrobnejše podatke o B konec leta 2015 za 20 držav z največ B po državi azila.

Tabela 4: Število ljudi pod skrbjo VKBOZN po glavnih skupinah (v tisočih) po državi azila, število P države (v tisočih) konec leta 2015 in delež B v P v ‰. Vir: UNHCR Statistical Yearbook 2015 in WPP 2017.

Država	B in podobni	Osebe v postopkih za azil	NRO in podobni	Skupaj v skrbi VKB OZN	P (v tisoč)	Delež B v P v ‰
Kolumbija	0	0	6.939	6.941	48.447	143,3
Sirija	21	5	6.563	6.754	18.501	365,1
Irak	278	7	4.403	4.746	36.671	129,4
Sudan	310	13	3.218	3.736	39.103	95,5
Pakistan	1.561	6	1.146	3.390	191.298	17,7
Jemen	267	10	2.532	2.809	27.251	103,1
Turčija	2.541	212	-	2.755	78.891	34,9
DR Kongo/Zair	383	1	1.555	2.699	77.434	34,8
Nigerija	1	0	2.173	2.174	183.542	11,8
J. Sudan	263	1	1.790	2.054	12.057	170,4
Afganistan	258	82	1.174	1.767	34.225	51,6
Ukrajina	3	7	1.600	1.645	44.546	36,9
Mjanmar	-	-	451	1.414	52.644	26,9
J. Afrika	122	1.096	-	1.218	55.666	21,9
Somalija	8	10	1.133	1.189	14.105	84,3
Libanon	1.071	12	-	1.088	5.975	182,1
Slonokoščena obala	2	1	308	1.024	23.396	43,8
Iran	979	0	-	979	79.834	12,3
Nemčija	316	421	-	749	81.817	9,2
Etiopija	736	2	-	739	101.126	7,3

0 pomeni število manjše od 500; - ni pojava. V tabeli so izpuščeni vrnjeni B in NRO, osebe brez državljanstva in drugi v skrbi VKBOZN, čeprav so vključeni v celotno število B v skrbi VKBOZN.

Najbolj prizadete države z begunsko problematiko so se v zadnji četrtini stoletja zelo spremenile. Med prvimi desetimi državami z največjim številom ljudi na begu so konec leta 2015 samo 3 države, ki so bile na takem seznamu leta 1989. To so Pakistan, Sudan in Zair. Nikjer v tabeli 4 ni več Kanade, ZDA in Mehike. Med razvitejšimi državami so v tabeli 4 samo Turčija zaradi krize v Siriji in Iraku ter dve evropski državi, Ukrajina in Nemčija. Ukrajina ima veliko NRO zaradi lastnih ruskih upornikov na vzhodu države, Nemčija pa je edina bogata

država na seznamu zaradi najnovejšega sprejema večjega števila predvsem sirskih beguncev, čeprav množični приход beguncev v Nemčijo v letih 2015/2016 še ni v celoti upoštevan v podatkih VKBOZN.

Vsaka izmed držav v tabeli 4 je doživela specifičen razvoj dogodkov, ki so pognali ljudi v beg ali pa omogočili zaradi geografske bližine ali drugih razlogov приход beguncev iz kriznih držav. V nekaj potezah in na kratko lahko s pomočjo te tabele ugotovimo, da je v prvih 10

državah več kot 2 milijona ljudi na begu, na samem vrhu pa so 4 zaradi NRO. Vrstni red držav po najvišjem deležu beguncev med prebivalstvom je nekoliko drugačen. Na vrhu je Sirija s 36,5 % prebivalstva v skrbi VKBOZN. Zelo visoko sta tudi Libanon z 18,2 in J. Sudan s 17,0 % prebivalstva v skrbi VKBOZN, vendar so v prvem predvsem begunci iz soseščine, v drugem pa NRO. Več kot 10 %, predvsem NRO, je še v Kolumbiji, Iraku in Jemnu. Implicitno je v podatkih tabele 4 skrito dejstvo, da je v

4 DEMOGRAFSKI POMEN IN ZNAČILNOSTI LJUDI NA BEGU

Na svetovni ravni postaja demografski pomen ljudi na begu ne samo vse bolj pomemben ampak tudi vse bolj kritičen. Povečevanje absolutnega in relativnega števila beguncev se hitro približuje stanju, ko bo vsak stoti prebivalec našega planeta pod skrbjo VKBOZN. Če pa upoštevamo podcenjenost in nepopolnost statističnih podatkov o beguncih, lahko mirno rečemo, da smo to stanje že dosegli. Osebe v skrbi VKBOZN bodo dosegle in presegle to mejo verjetno v naslednjem desetletju zaradi nesposobnosti človeštva, da bi na miren način in z mednarodnim sodelovanjem rešili največje vojaške konflikte in politične krize. Dosežena bo tudi brez bližnje uresničitve velikih naravnih in drugih nesreč kot posledic klimatskih sprememb. Slednje v obravnavanem obdobju še niso posebej izrazito vplivale na poslabšanje begunskih razmer. Implicitno pa so bile gotovo prisotne predvsem v Afriki in Aziji. Vse bolj jasno pa se nakazuje prihodnji razvoj, ki bo zaradi posledic klimatskih sprememb poslal v beg desetine ali celo stotine milijonov ljudi. Sedanje razmere in njihovo zelo verjetno poslabšanje zaradi posledic klimatskih sprememb je alarmantno. Zadnja četrtna stoletja je pokazala, da človeštvo dopušča stalno slabšanje razmer na področju begunstva in da ni sposobno sproti reševati

Mjanmaru, Zairu, Slonokoščeni obali in v Pakistanu veliko število oseb brez državljanstva. Ravno tako je specifičen primer J. Afrike, ki ni pripravljena podeliti statusa begunca ljudem iz soseščine. Dodam pa lahko še, kar se je pokazalo pri ocenjevanju števila prebivalstva države ob koncu leta 2015, namreč da kar v 18 državah v tabeli 4 kljub begunskim krizam prebivalstvo narašča. Padanje prebivalstva sta zabeležili samo Ukrajina od leta 1990 in Sirija od leta 2010 (WPP 2017).

vojaških in političnih kriz, ki se neprestano dogajajo. Zato si je danes nemogoče predstavljati, kako bi se svet spopadel z demografskimi posledicami dviga morske gladine za 1 – 2 ali celo za 3 metre. V tem primeru bi morale zapustiti domove več deset ali celo več sto milijonov oseb (okoljskih beguncev).

Demografski pomen begunstva pa je že danes izredno pomemben na nižji regionalni ravni. Če to raven omejimo na države, so take države skoraj zagotovo vse države v tabeli 4, brez vsakega dvoma pa je to osem držav, kjer je delež ljudi na begu višji kot 8 % prebivalstva. Državam z več kot 10 % moramo prišteti še Sudan in Somalijo. Zanimivo pa je, da sta samo v Siriji vojaški konflikt in politična kriza povzročili zmanjševanje števila prebivalstva. V Ukrajini so za depopulacijo pomembni predvsem ekonomski razlogi, saj je prebivalstvo padalo že veliko pred izbruhom krize.

Za podrobnejšo demografsko analizo beguncev bi potrebovali celo vrsto demografskih podatkov. Žal pa imamo že za osnovna demografska znaka spol in starost zelo pomanjkljive podatke. Praktično nemogoče pa je dobiti dobre podatke o izobrazbi, poklicu, narodnosti, verski pripadnosti ipd. za katerokoli raven zbiranja podatkov. Za blizu 64 milijonov beguncev konec leta 2015 imamo podatke o

spolu in starosti le za 33 % oseb, samo podatke o spolu pa le za 46 % oseb (UNHCR, 2017, 101). Zato se bo analiza strukture beguncev po spolu in starosti omejila le na 8 držav izmed 20

vključenih držav v tabelo 4, za katere imamo dobre podatke o tej strukturi. Ti podatki so prikazani v tabeli 5.

Tabela 5: Struktura oseb v skrbi VKBOZN po starosti in spolu za 8 izbranih držav iz seznama 20 držav z največ ljudmi na begu ob koncu leta 2015 v %. Vir: UNHCR Statistical Yearbook 2015, str. 98-101.

Država	Starost					Skupaj	% žensk
	0 - 4	5 - 11	12 - 17	18 - 59	60+		
Afganistan	19	21	18	37	4	100	49
Pakistan	13	24	15	44	4	100	46
Jemen	8	26	18	46	3	100	53
Libanon	18	22	12	44	3	100	52
Kongo/Zair	22	25	12	39	2	100	52
Etiopija	16	26	15	41	2	100	50
Somalija	22	22	14	39	3	100	51
Nemčija	8	10	8	70	4	100	34

Podatki v tabeli 5 z izjemo Nemčije niso presenetljivi. Ko morajo ljudje prisilno zapustiti svoje domove, bežijo vsi. Pri prisilnih migracijah ne delujejo običajni selekcijski procesi, ki so zmeraj prisotni pri ekonomskih migracijah. Zato je delež žensk blizu polovice, pa tudi podatki o starostni strukturi so v grobem podobni starostni strukturi celotnega prebivalstva posameznih

držav. Manjše odstopanje navzdol je prisotno pri zgornjih dveh starostnih razredih, navzgor pa pri treh starostnih razredih otrok. Poseben primer pa je Nemčija. Starostna struktura v zadnji vrstici tabele 5 kaže izrazito selekcijo, saj v Nemčijo prihajajo pretežno moški in osebe v delovnem kontingentu. To pa potrjuje, da je med temi osebami več ekonomskih migrantov.

5 SKLEP

Podatki o številu vseh vrst beguncev v svetu so nepopolni, saj lahko neprestano spremljamo poročila o tem, da mnogi ljudje na begu umrejo bodisi zaradi nasilja ali raznih nesreč. Mnogi se utopijo v morju. Številni primeri tega ostanejo neevidentirani. K temu lahko prištejemo neznano število beguncev, ki se iz različnih razlogov skrivajo. Zaradi tega so podatki VKBOZN podcenjeni tako s statičnega kot z dinamičnega

vidika. Razen tega se dogajajo tudi napake pri dodeljevanju statusa beguncev osebam na begu. Mnoge države so pri tem preveč omejevalne. Zato lahko mirno ocenimo, da živimo v svetu v katerem je vsak stoti Zemljan begunec.

V besedilu je bila ugotovljena hitra rast absolutnega in relativnega števila beguncev. Ta rast ni bila enakomerna po posameznih letih. Enako velja tudi za posamezne skupine beguncev. Relativni podatki iz zadnjega

Statističnega letopisa VKBOZN kažejo, da je bila največja rast NRO in največji padec pri osebah brez državljanstva. Skrbi pa dejstvo, da je delež oseb s priznanim statusom begunca v zadnjih desetih letih padel od 30 na 25 %. K temu lahko dodamo še nizko število oseb v postopku pridobivanja azila. Vsa leta od 2006 do 2014 je bilo to število 2 – 3 %, le v letu 2015 se je povečalo na 5 % (UNHCR, 2017, str. 200). Begunstvo je tudi izrazil problem nerazvitih in revnih držav. Hkrati pa se velike razlike med posameznimi regijami še povečujejo. Pri tem pa nobeden del sveta ni povsem varen, kljub navidezni blaginji in stabilnosti v razvitih državah in v nekoliko odmaknjeni Latinski Ameriki. Vse to je zadosten dokaz, da človeštvo ni uspešno pri pomoči ljudem na begu.

Politični, ekonomski, kulturni in številni drugi vidiki begunske problematike so ostali v tem besedilu ob strani. Jasno pa je, da je najuspešnejša pomoč beguncem tista, ki jim omogoča varno in uspešno vrnitev na domove, iz katerih so bili pregnani. V mednarodnem merilu pa je po dodelitvi začasnega azila potrebno bodisi poskrbeti za repatriacijo, naselitev v državi podelitve prvega azila ali pa preselitev v kakšno tretjo državo. Beguncem je potrebno omogočiti čim bolj svoboden dostop do trga dela. Bistveno večji napor pa bi bilo potrebno nameniti nadaljnjemu razvoju mednarodnega prava na področju varstva beguncev in povečevanju števila držav podpisnic Konvencije in Protokola o statusu beguncev.

Literatura in viri

1. United Nations (1991) *Population Newsletter*, No. 51, Population Division, New York.
2. United Nations (1992) *World Population Monitoring 1991*, Population Division, New York.
3. United Nations (1998) *Demographic Yearbook 1996*, Population Division, New York.
4. United Nations (2016) *New York Declaration for Refugees and Migrants. Follow-up to the Millennium Summit*.
5. United Nations (2017) *World Population Prospects (WPP) 2017*, Population Division, New York.
6. UNHCR (2002) *Konvencija o statusu beguncev iz leta 1951, Vprašanja in odgovori*. Založba UNHCR, Miklošičeva 18, Ljubljana.
7. UNHCR (2017) *Statistical Yearbook 2015*, 15th edition, September 2017.
8. UNHCR (različna leta) *Statistical Yearbooks and Statistical Reports*.

Umetna inteligenca in izbrane demografske-ekonomske analize

Matjaž Gams
Jozef Stefan Institute
Jamova 39, 1000 Ljubljana, Slovenia
matjaz.gams@ijs.si

POVZETEK

Pogosto slišimo, da se demografskih, ekonomskih oz. podobnih družbeno kompleksnih pojavov ne da analizirati s formalnimi matematičnimi in računalniškimi metodami. V tem prispevku predstavljamo drugačen pogled – da je umetna inteligenca s svojo neverjetno močjo in rastjo najuspešnejše orodje, ki zmore analizirati tudi zelo “mehke” pojave. S sklicevanjem na tehnike umetne inteligence in objavami avtorja predvsem na demografskem področju ter povzemanjem osnovnih svetovnih podatkov povzemamo najpomembnejše ugotovitve glede ekonomskega in geografskega razvoja v svetu in v Sloveniji. Zaključki v pregledni in zbirni obliki bi lahko oz. bi morali služiti tudi oblikovalcem vladnih demografskih strategij.

ABSTRACT

One can hear that demographic and economic processes are too complex to enable analyses with formal mathematical and computer methods. In this paper we present a different viewpoint – that the progress of artificial intelligence (AI) enables analyses of »soft« areas. In this overview paper, the publications of the author and their conclusions, and some well-known consistent data are presented regarding economy, world and Slovenian demography. The conclusions are based on statistical, computer and particularly AI methods. They might or probably even should serve as background for Slovenian national demographic strategies.

Keywords

Artificial intelligence, demography, economy

1. UVOD

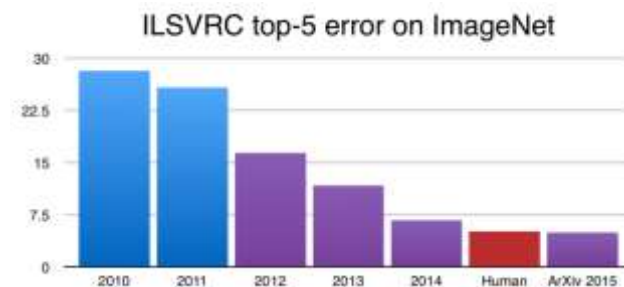
Pogosto slišimo, da pohitrenega razvoja znanja in posebej umetne inteligence niti ne čutimo, ter da so družbeni problemi preveč kompleksni, da bi jih lahko strokovno analizirali s katerokoli metodo, kar naj bi veljalo tudi za metode umetne inteligence.

Poglejmo en primer iz leta 2017: Raziskovalca Michal Kosinski in Yilun Wang s stanfordske univerze sta objavila v reviji *Journal of Personality and Social Psychology*, da je njun sistem umetne inteligence s točnostjo 91% s petih slik ugotovil, ali je moški homoseksualno ali heteroseksualno usmerjen, za ženske pa s 83% [16]. S samo ene slike so bili odstotki nekaj slabši: 81% za moške in 74% za ženske. Najboljši človeški opazovalci pa so dosegli približno 20 odstotkovnih točk manj. Sistem umetne inteligence se je naučil relacij med posameznimi deli obraza, predvsem čeljusti, nosu in obrvmi. Tipično moške lastnosti so imele homoseksualne ženske, tipično ženske lastnosti pa homoseksualni moški.

Izreden napredek glede na človeške vidne sposobnosti ni nekaj povsem nepričakovanega, saj so na tekmovanjih sistemi globokih

nevronskih mrež iz leta v leto dosegali čedalje boljše rezultate, kot je to razvidno s slike 1. Leta 2015 so dosegli človeške sposobnosti in od tedaj dalje nas posekajo.

Ko se to dogaja na tem in onem področju, smo ljudje vedno znova presenečeni, nepripravljeni, kot da gre za povsem nov pojav [3,4]. Pa vendar je osnovna lastnost na Sliki 1 jasno predstavljena, podobno kot relacija z umetno inteligenco na drugih področjih. Posledice so velike. Poglejmo spet primer ugotavljanja spolne orientacije s slike. V svetu sta dve osnovni teoriji: a) homoseksualnost je prirojena in b) homoseksualnost je pridobljena, recimo zaradi družbenih odnosov v otroštvu. Kako pa lahko družbena izkušnja vpliva na obliko čeljusti? Najbrž ni pričakovati, da bodo zagovorniki privzgojene homoseksualnosti priznali, da se motijo, pa vendar je za inženirske usmerjene objektivne znanstvenike to dovolj dober dokaz, da je homoseksualnost zelo verjetno prirojena. Ali je umetna inteligenca dokazala nekaj, o čemer so se ljudje prepirali desetletja? Malo velja še počakati, dosežki tu in na drugih področjih pa kažejo na prihajajočo superiornost umetne inteligence in njeno uporabnost za analizo tudi zelo zapletenih mehkih področij, kot je npr. seksualna usmerjenost ljudi.

Slika 1: Izboljševanje kvalitete globokih nevronskih mrež pri vizualnih nalogah z leti. Leta 2015 dosežejo ljudi. Vir: <https://devblogs.nvidia.com/paralleforall/tag/deep-learning/page/5/>.

Kor primer koristnosti pa prepoznavanje seksualne usmerjenosti ni ravno zglede. Praktične posledice prepoznavanja lastnosti ljudi z obraza bi namreč znale biti dokaj neprijetne. Recimo, da bodo zaposlovalci, npr. v vojski, pregledali, kakšne usmeritve so kandidati. Ali pa bodo v kakšni diktatorsko usmerjeni državi, kjer je homoseksualnost kazniva, zapirali ljudi zaradi njihovega obraza? Ne gre samo za seksualno usmeritev, iz izgleda izraza znajo sistemi umetne inteligence ugotavljati še marsikaj drugega, recimo politično usmerjenost in inteligenčni količnik in raznovrstne bolezni [2].

Ne enem primeru smo pokazali, da sistemi umetne inteligence vplivajo na to, kako živimo in delujemo, pa tudi, da so sposobni zaznati zakonitosti, ki jih ljudje ne zmoremo. Še nekaj se dogaja:

Podobno kot profesorji učijo dijake in študente, globoke nevronske mreže (oziroma AI) učijo nas. Čeprav so nevronske mreže dokaj netransparentne, so uspeli razvozlati, kako delujejo v primeru prepoznavanja spolne usmerjenosti. Gre za osnovne lastnosti delov človeškega obraza in za relacije med njimi. Ko to zremo, znamo tudi ljudje bolje kot prej prepoznavati spolno usmerjenost s slik. Zakaj tega nismo prej ugotovili? En preprost razlog bi znal biti, da nismo pregledali 35.000 obrazov, kot so jih programi v primeru spolne usmerjenosti. Čeprav smo ljudje pametni, imamo precej omejene možnosti pri delu z velikimi količinami podatkov.

Na osnovi primera analize spolne usmerjenosti lahko predvidevamo, da so podobne relacije tudi v demografiji in ekonomiji. Za nekatera področja pa dokazano vemo, da so globoke nevronske mreže bistveno boljše kot ljudje, recimo za prepoznavanje malignih tkiv na sliki. Tu je korist pri reševanju človeških življenj in zmanjševanju trpljenja nesporna in pravzaprav je večina aplikacij umetne inteligence taka. Mnogo je še drugih področij, kjer ljudje žanjemo koristi od izjemne sposobnosti sistemov umetne inteligence, recimo pri izmenjavi organov v ZDA. S pojavom superinteligence pa se bodo razmere za ljudi še bistveno izboljšale [1, 3, 4, 15, 17, 19]. Ali pa znamo spoznanja na področju demografije konstruktivno uporabiti v praksi v Sloveniji, Evropi in svetu?

2. UGOTOVITVE ZADNJIH 10 LET

Zadnjih 10 let se avtor intenzivneje ukvarja z demografskimi analizami, pa tudi ekonomskimi [3-14]. Poglejmo si najprej ekonomske trende.

2.1 Ekonomske razvojne značilnosti

Na kratko povzeto: geografsko širjenje Evropske unije je doživelo dva pomembna udarca: izstop Grenlandije in Velike Britanije. Za oba lahko rečemo, da sta nastala v določeni meri tudi zaradi togosti vodilnih evropskih politikov, ki se manj kot s svetovno dominancijo ukvarjajo s prehitrim notranjim poenotenjem multikulturnega kontinenta.

Drug očiten pojav je počasna ekonomska rast Evrope in ZDA verjetno predvsem zaradi globalizma in ponovno zaradi globalizma verjetno hitra rast predvsem Kitajske, pa tudi drugih držav kot Indije ali Vietnama, kamor se seli proizvodnja. Cenena delovna sila in interes kapitalistov elit sta prinesla stagnacijo ali celo nazadovanje domačega srednjega razreda, kjer se hitro povečuje socialna neenakost, medtem ko je samo na Kitajskem srednji razred porastel za 400 milijonov, prinesel večjo potrošnjo, rast notranjega trga itd. [18].

Na sliki 2 vidimo po letih, kako se je povečeval delež Kitajske in zmanjševal delež Evrope (brez širitve) in ZDA v realnem GDP v svetu (PPP). Sedaj so si vsi trije bloki blizu, medtem ko Rusija glede GDP ostaja na nivoju večjih evropskih držav. Čeprav slika 2 prikazuje le statistične oz. empirične podatke, se je treba zavedati, da je vrsta slovenskih in svetovnih ekonomistov trdila, da se bo Evropa zaradi večje globalizacije sila hitro razvijala [18]. Slika 2 jasno kaže, da to ne drži, torej so klasične ekonomske analize pod vprašajem. Čeprav avtor tega prispevka ni analiziral svetovnih ekonomskih trendov z uporabo metod umetne inteligence, smo pri predmetu »Poslovna inteligenca« sistematično uporabljali metode umetne inteligence za analizo poslovnih pojavov. Ta predmet temelji na pogledu tekmovanja (angleško competitive intelligence) in se ukvarja z vprašanjem, kako uporabiti umetno

inteligenco za pridobitev kompetitivne prednosti. Pri svetovnem pogledu deležev na sliki 2 lahko v smislu poslovne inteligence ugotovljamo slabe rezultate za Ameriko in Evropo in odlične za Kitajsko, torej so strateške usmeritve enih uspešne in drugih ne. Obstaja sicer vrsta pomislekov, da recimo tisti v zaostanku hitreje dohitvajo vodilne kot vodilni brzijo naprej, da se da preskočiti stopnje v razvoju (angleško frog leap), vendar se zdi, da je razlog za tako veliko razliko v hitrosti povezan s slabostmi vodstvenih strategij in slabostmi sedanjih ekonomskih modelov, ki ne gledajo kompetitivno komparativno. Recimo evropsko strateško vodenje - sistematični nakupi evropskih vodilnih tehnologij, kot podjetja Volvo z razvojem naprednih avtomobilov, s strani Kitajske so koristni za Kitajsko in verjetno slabi za Evropo, ki s tem izgublja tehnološke prednosti.

Teza je, da bi bilo potrebno analizirati svetovne trende in strategije z metodami umetne inteligence, ki bi za nazaj razkrile, kje so poglobitvene slabosti usmeritve zahodne civilizacije in potrdile ali zavrgle hipotezo, da je za zaostajanje kriva tudi trenutna oblika globalizacije, kjer se tovarne selijo na Kitajsko, srednji razred v Evropi in Ameriki stagnira ali nazaduje, zato upada potrošnja in se pojavlja negativna spirala. Brez tega obstajajo samo dokaj močni indici, formalno pa ne moremo biti povsem prepričani.

Slika 2: Delež realnega GDP v svetu. Vir: <https://emergingmarketfdi.wordpress.com/2013/06/20/share-of-the-worlds-gdp-since-1820/>.

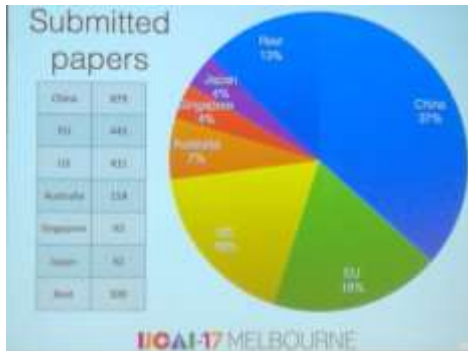
Formalno oz. nominalno je GDP v ZDA in EU še vedno precej večji, kar nakazuje slika 3. Verjetno pa je realnejši prikaz na sliki 2, še posebej če upoštevamo, da Kitajska že sedaj daje največ denarja za znanost, da postavlja svojo vesoljsko postajo, da kupuje strateško najbolj inovativna podjetja v Evropi, ki tovrstne dirigirane akcije spremlja kot neoliberalno odprto trgovino. Medtem ko se realni ali nominalni GDP v ZDA ali EU suče okoli 2% zadnjih nekaj deset let, se Kitajski med 5 in 15%. Druga pomembna komponenta je, da je Evropejcev okoli pol milijarde, ZDA dobrih 300 milijonov in Kitajcev v domovini milijardo in 300 milijonov, torej milijardo več kot Američanov. Morda za lažje razumevanje prikažimo še delež prispevkov na največji konferenci za umetno inteligenco, IJCAI 2017 v Melbourne, Avstralija. Slika 4 pokaže, da je bilo na prestižno znanstveno konferenco poslanih toliko kitajskih referatov kot ameriških in evropskih skupaj. Od kod torej ideja, da bosta EU in Amerika dolgoročno obdržali svojo raziskovalno in tehnološko premoč v svetu?

Kitajska ima največ spletnih uporabnikov, največ kilometrov hitrih vlakov, zadnje leto je podvojila investicije in število turistov v Afriki v moderni legalni »kolonizaciji« Afrike oz. »globalnem sodelovanju«.

V zaključku: Ta prispevek vidi rešitev za manj uspešno rast Evrope v odsotnosti uporabe metod umetne inteligence, ki bi razkrile slabosti sedanjih strategij in s tem omogočile nove pristope. Upadanje deleža Evrope in Amerike v svetu v več pogledih (ekonomsko, raziskovalno, pa tudi demografsko, kar bomo videli kasneje) ni dober znak za prebivalce teh držav.

Slika 3: Rast Kitajske napram ZDA in EU po letu 2000 v nominalnem GDP. Vir: <http://www.whyythings.net/europe.html>.

Slika 4: Delež sprejetih referatov na najslovičnejši konferenci umetne inteligence IJCAI 2017. Vir: IJCAI 2017.

2.2 Svetovne demografske razmere

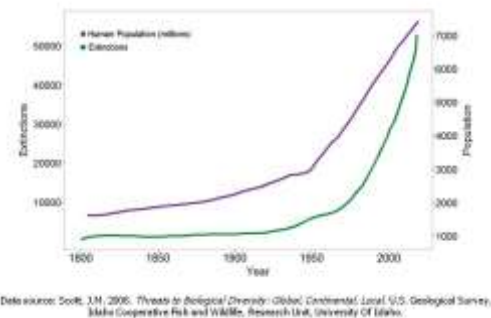
Svetovne trende pokaže slika 5. Vidimo, da se svetovno prebivalstvo v zadnjih stotih letih povečuje skoraj eksponentno. Podobno eksponentno pa izumirajo tudi živalske vrste, prikaz uničevanja okolja. Taka rast je očitno nevzdržna na daljše obdobje, saj bo prej ko slej prišlo do velike degradacije okolja in posledično verjetno najprej do stagnacije posameznih civilizacij in nato morebiti celo do stagnacije človeštva. V zadnjih 40 letih je upadlo število živali (ali število njihovih kilogramov) za polovico, hkrati pa je v razvitem zahodnem svetu v istem obdobju število semenčic pri mladih moških upadlo za 60% in trend se nadaljuje. Zgodba o propadu Rimskega cesarstva, po eni teoriji zaradi svinčenih cevi, zaradi katerih se je prebivalstvo zastrupljalo, ne da bi zaradi pomanjkljivega znanja in znanosti to znalo ugotoviti, po drugi teoriji pa zaradi propada družbenih sprememb, recimo vrednot, se morebiti ponavlja po tisočletju in pol z Zahodno civilizacijo. Najverjetneje gre za določene kemikalije, vendar sodobna znanost še ni sposobna odkriti, katere, podobno kot tudi pri izumiranju čebel ne. Hkrati pa se število semenčic v nerazvitem svetu ne spreminja. Ponovno je potrebno uporabiti najbolj napredne klasične metode in metode umetne inteligence, ki v določenih pogojih presegajo tako ljudi kot klasične metode.

Leta 2000 je imel Egipt nekaj čez 60 milijonov prebivalcev. Sedaj jih ima nad 90 milijonov. Število Evropejcev se je v tem obdobju minimalno povečalo. Zaradi tega so se že, še bolj pa se bodo razmerja v svetu močno spremenila, kar prikazuje slika 6. Zahodna civilizacija bo imela nekaj odstotkov svetovnega prebivalstva leta 2100, medtem ko bo v Afriki živela skoraj polovica vsega svetovnega prebivalstva.

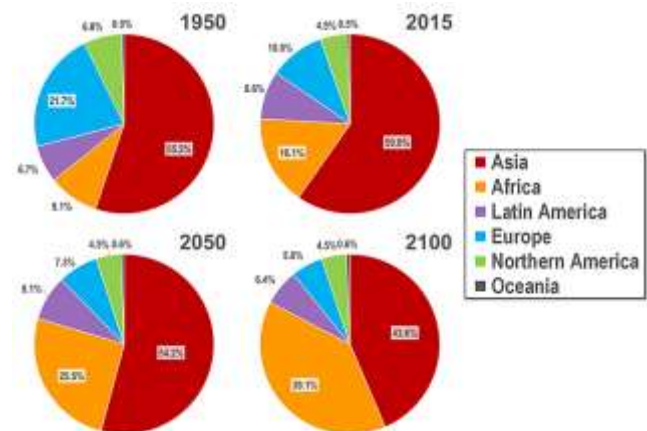
Tudi na tem področju avtor prispevka predlaga analizo dogajanj s pomočjo metod umetne inteligence, čeprav je hkrati potrebno povedati, da so večino analiz izvedli s klasičnimi metodami od globalnega segrevanja do izumiranja vrst. Splošne ugotovitve so dokaj znane v svetovni literaturi in je v prvi meri potrebno znane ukrepe realizirati: zmanjšati pretirano rast prebivalstva predvsem v Afriki in ponekod v Aziji, ustaviti padanje prebivalstva v razvitem svetu, zmanjšati je treba uničevanje narave, flore in favne, oz. v seštevku: potrebno je preiti na **trajnostni razvoj**.

Po drugi strani pa se je potrebno zavedati, da podobno kot skušamo preprečiti izumrtje živalskih in rastlinskih vrst, da obdržimo biodiverzitetu, je potrebno skrbeti tudi za **demografsko in kulturno raznolikost**. Podatki o dogajanjih so namreč močno zaskrbljujoči.

Humans & The Extinction Crisis

Slika 5: Eksponentna rast prebivalstva zadnje stoletje sovpada s podobno eksponentnim uničevanjem živalstva in okolja. Vir: http://www.biologicaldiversity.org/programs/population_and_sustainability/extinction/.

Slika 6: Spreminjanje števila prebivalstva po celinah. Vir: <http://www.demographics.at/>.

Lahko zaključimo, da eksponentna rast človeštva ogroža tako kvaliteto okolja kot tudi človeško civilizacijo, kratkoročno pa predvsem demografsko občutljive združbe, kot je evropska.

Eksponentna rast predvsem v Afriki in dejstvo, da Evropa nima primerne geografske pregrade z Azijo in Afriko daje misliti, da obstaja resna nevarnost, da bodo demografski pritiski zablokirali in morda celo zadušili evropsko civilizacijo, če ne bo odločno ukrepala.

Nekaj primerov: Otok Mavricijus so po letu 1500 odkrili Evropejci in se nekaj časa borili med seboj za prevlado. Danes je Hindujcev / Indijcev 40%, Kreolov (Afro, Afro-Indijcev) 22%, indijskih muslimanov 16%, Tamilcev (južnih Indijcev) 4.5%, drugih Kreolov 3%, Kitajcev 2%, belih Francozov 1%, belih Južnoafričanov 1.5%.

Slika 7: Upadanje deležev svetovna populacije evropskega izvora.

Vir:

https://www.reddit.com/r/POLITIC/comments/2h9tf6/percentage_of_world_population_of_european_descent/.

Kolumb je odkril Ameriko leta 1492, v celoti naseljeno z domorodnimi Indijanci. Danes je Indijancev manj kot 2 milijona v deželi s skoraj 330 milijoni, tretji najštevilčnejši državi sveta.

Avstralijo je odkril James Cook leta 1770, poseljeno z aborigini, ki so tam živeli 65.000 let in govorili okoli 250 jezikov. Danes je aboriginov okoli 2% celotne populacija skoraj 25 milijonov.

Morda bi kdo mislil, da se zgodovina ponavlja in da se belcem, ki so izrinili Indijance iz Amerike in aborigine iz Avstralije dogaja izrinjanje s strani Azijcev in Afričanov. Recimo pred nekaj desetletji je bila večina ljudi na ulicah Londona evropskega izvora, danes pa jih je približno polovica. Matere brez državljanstva v evropskih državah rodijo od 10% do 30% otrok (Avstrija), ta delež pa je v zadnjih 10 letih zrasel za nekaj odstotkov. Kljub temu je večinsko prebivalstvo od 70-90% v večini razvitih zahodno usmerjenih držav (ZDA, Evropa, Avstralija) evropskega izvora. Proces zmanjševanja deleža prebivalstva evropskega prebivalstva bo s takim tempom (brez izrazitega povečanja deleža beguncev) pripeljal do manjšinskega deleža šele v grobo rečeno dvesto letih in brez sprememb do marginalizacije kot v primeru Mauritiusa v nekaj sto letih. V svetu pa se delež potomcev evropskega izvora giblje približno tako, kot to nakazuje slika 7. Je pa ta slika morda rahlo zavajajoča, saj so npr. mešano črnski-belci šteti kot nebelci.

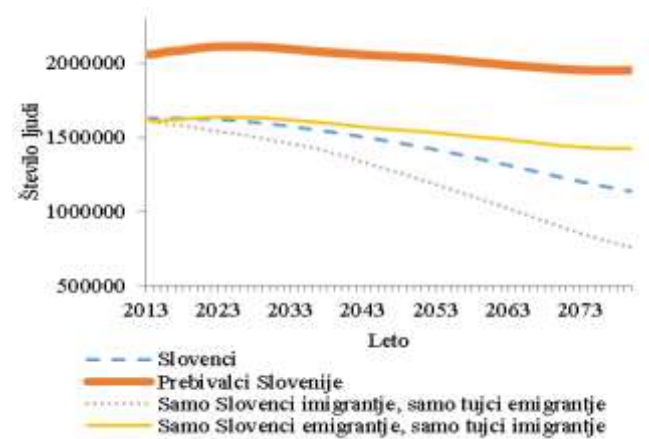
Po drugi strani pa se svetovna rast prebivalstva ustavlja. Število otrok zadnjih 10 let je precej konstantno. Svetovno prebivalstvo se povečuje predvsem zaradi rasti na določenih geografskih lokacijah in zaradi vztrajnosti.

2.3 Slovenski demografski trendi

Slovenska demografska gibanja in relacije smo analizirali v vrsti lastnih programov in npr. napovedovanja smo nato primerjali s programi EU in EUROSTAT. Poleg tega smo izvedli tudi vrsto demografskih analiz za analizo odvisnosti in relacij, nekaterih relativno preprostih in nekaterih z vrhunskimi metodami na

svetovnem nivoju [3-14]. Teh metod in analiz je preveč za povzetek v prispevku, naj navedemo le, da so metode pokazale veliko ujemanje s svetovnimi analizami in precejšnjo razliko glede na mnenje slovenske javnosti in glede analize koristnosti slovenskih nacionalnih strategij.

Glede časovnega razvoja se je pokazalo, da so naše predikcije zelo podobne EUROSTATovim, kar pomeni, da je ob sedanjih predpostavkah prihodnost precej predvidljiva. Seveda lahko pride do spremembe razmer, kar vpliva na dejanska dogajanja, a pri približno nespremenjenih trendih je možno približno napovedovati tudi skoraj 100 let vnaprej. Osnovne slovenske analize smo predstavili na sliki 8. Število Slovencev po narodnosti smo zasnovali glede na obstoječe podatke, tj. zadnjega popisa po narodnosti. Potrebno je napisati, da so najnovejši popisi brez vpisovanja narodnosti, kar je močno vprašljivo tako s stališča stroke kot vprašanj o hiper-globalni miselnosti, ki namenoma degradira lokalno prebivalstvo [3]. Projekcije kažejo, da bo okoli leta 2100 v Sloveniji le še pol Slovencev po narodnosti. Podrobnejše analize so dokaj decidivno odgovorile, kaj so ključni vzroki za upadanje rojstev in s kakšnimi ukrepi bi lahko povečali število slovenskih rojstev oz. preprečili izumrtje Slovencev [3-14]. Poleg tega so analize pokazale ali vsaj nakazale, da so nekateri ukrepi kot povečanje poročniškega dopusta draga in neučinkovita metoda, če je namen povečanje rodnosti. Recimo analize v [13] so pokazale, da bi padec domicilnega prebivalstva lahko učinkovito ustavili z idealom treh otrok na žensko v roku nekaj deset let, tako pa so npr. na Švedskem postavili idealno rodnost na 1, na Norveškem pa poročajo, da je pritek migrantov že ogrozil genetsko sliko Norvežanov.

Slika 8: Projekcija prebivalcev Slovenije in Slovencev po narodnosti znotraj Slovenije.

3. DISKUSIJA

Umetna inteligenca je po izkušnjah avtorja [3-14] in po svetovnih poročilih, tako strokovnih kot laičnih, izredno močno orodje, ki omogoča analize in predikcije na nivoju, ki je bil še pred leti znanstvena fantastika. Vsako leto v medijih odmeva kar nekaj fantastičnih dosežkov umetne inteligence, o katerih smo še leto ali dve nazaj le sanjali. Žal slovenska javnost in tudi odločujoči o tem kaj dosti ne vedo, zato – žal – ne morejo tako kvalitetno voditi in upravljati, kot jim omogoča stroka. Še več, zdi se, da smo priča določenem zamegljevanju znanstvenih dosežkov v javnosti in politiki z namenom uveljavljanja določenih strateških ciljev.

Postavlja pa se vprašanje, zakaj bi slovenska politika namenoma uvajala demografske in druge strategije, ki po projekcijah nesporno vodijo v marginalizacijo slovenskega naroda?

Za vsak slučaj je potrebno navesti, da je trajnostna rast povezana z določenim migriranjem, vendar bistveno bolj uravnoteženim in skrbnim. Za razliko od Kitajske, ki sistemsko vodi demografsko politiko, ni jasno, kakšno strategijo ima Evropa, iz števil pa je razvidno, da se demografsko zmanjšuje in hkrati prehitro dopušča preveč migriranja. V javnosti pa je o tem težko pisati, ne da bi bil avtor hitro deležen ideološko-političnih napadov o nacionalizmu, izolacionalizmu in podobno.

Poglejmo samo problem migracije – vsako leto iz Slovenije odide nekaj tisoč najsposobnejših v populaciji, ki ima manj kot 20.000 otrok. Pa se glede tega le malo razburjamo, veliko pa je govora o tem, da je potrebno biti odprt v svet, da ne smemo ljudi nasilno zadrževati in podobno. Ampak, če gre pomemben del najsposobnejših mladih v tujino, to vsakemu normalnemu posamezniku pomeni siromašenje bazena mladih prodornih in pametnih, polnih energije in poleta. Jih bodo nadomestili upokojenci?

Neka čudna ideologija, predvsem v smeri globalizma in hiperglobalizma, je omrežila tako evropsko vodenje kot slovensko, pri čemer so posledice za Evropo spričo njene velikosti (približno pol milijarde prebivalcev) bistveno manj boleče kot za Slovenijo, ki je po površini in po prebivalstvu manj kot 0.5% Evrope.

Zakaj slovenski politiki, mediji, množice ne začnejo biti plat zvona zaradi migracije, premalo rojstev, grozeče marginalizacije Slovencev kot narodnosti? Jasnega odgovora avtor v nekaj letih raziskav še vedno nima. Najbolj verjetno se zdi, da so ljudske mase in politiki tako pod vplivom ideoloških pogledov, da niso sposobni razumeti, kaj je za Slovenijo in Slovence dobro in kaj ne [3]. Da ne sprejemajo/razumejo, kakšne neverjetne možnosti nudi stroka, predvsem umetne inteligenca, se delno razume, saj ideologija ne želi stroke, še zlasti, kadar je v nasprotju z njenimi cilji.

4. LITERATURA

- [1] Bostrom, N. 2014. *Superintelligence – Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press, Oxford, UK.
- [2] Eye Scans to Detect Cancer and Alzheimer's Disease, 2017. <https://spectrum.ieee.org/the-human-os/biomedical/diagnostics/eye-scans-to-detect-cancer-and-alzheimers-disease>
- [3] Gams, M. 2017. Globalizem in prednosti superinteligence za Republiko Slovenijo, Prenova Evrope, Posvetovanje Prispjevki za slovenski nacionalni program II, urednik Tine Hribar, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. str. 118-128.
- [4] Gams, M. 2001. *Weak intelligence: through the principle and paradox of multiple knowledge*. Nova Science.
- [5] Gams, M., Krivec, J. 2008. Demographic analysis of fertility using data mining tools. *Informatica : an international journal of computing and informatics*, 2008, vol. 32, no. 2, str. 147-156.
- [6] Gams, M. 2015. Begunci 2015 - vrh evropske demografske ledene gore. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Soočanje z demografskimi izzivi : zbornik 18. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2015*, Ljubljana, str. 12-14.
- [7] Gams, M., Grabnar, J., Vidulin, V. 2013. Vpliv pravic istospolno usmerjenih na stopnjo rodnosti. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Soočanje z demografskimi izzivi : zbornik 16. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2013*, 7.-8. oktober 2013, Ljubljana, str. 13-17.
- [8] Vidulin, V., Gams, M. 2012. Slovenske demografske projekcije in analize. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Soočanje z demografskimi izzivi : zbornik 15. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2012*, str. 14-18.
- [9] Gams, M., Krivec, J. 2011. Slovenske demografske projekcije in analize. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Soočanje z demografskimi izzivi v Evropi : zbornik 14. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2011*, str. 14-18.
- [10] Gams, M., Krivec, J. 2008. Demografski pojavi in vzroki nekoliko drugače. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja : zbornik 11. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2008*.
- [11] Gams, M., Krivec, J. 2007. Analiza vplivov na rodnost. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja : zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2007*, str. 18-23.
- [12] Gams, M. 2007. Ekonomski in demografski samomor Slovenije. *Finance*, ISSN 1318-1548, 9.03.2007, št. 47, str. 12.
- [13] Gams, M. 2007. Trije otroci bi nas rešili : demografska gibanja Slovencev. *Znanost : štirinajstdnevna znanstvena priloga časnika Delo*, 04.10.2007, letn. 49, št. 229, str. 19.
- [14] Gams, M. 2007. Osnovna demografska gibanja. V: MALAČIČ, Janez (ur.), GAMS, Matjaž (ur.). *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja : zbornik 10. mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2007*, str. 24-27.
- [15] IJCAI conference, 2017. <https://ijcai-17.or>
- [16] Kosinski, M., Wang, Y. 2017. Deep neural networks are more accurate than humans at detecting sexual orientation from facial images.
- [17] Kurzweil, R. 2006. *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, Sep 26, Penguin Books.
- [18] Stiglitz, J.E. 2013. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, W.W. Norton & Co.
- [19] Yampolskiy, R.V. 2016. *Artificial Superintelligence*. CRC Press.

Družinska in druga neformalna oskrba kot nenadomestljiv dejavnik humanega obvladovanja demografske krize

KSENIJA RAMOVŠ, Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: ksenija.ramovs@guest.arnes.si

TINA LIPAR, Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: tina.lipar@inst-antonatrstenjaka.si

MARTA RAMOVŠ, Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: marta@inst-antonatrstenjaka.si

ANA VUJOVIĆ, Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01

VERONIKA MRAVLJAK ANDOLJŠEK, Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: veronika.andoljsek@inst-antonatrstenjaka.si

V Sloveniji za več kot 75 % onemoglih in bolnih starejših ljudi skrbijo družinski oskrbovalci, to so svojci in drugi neformalni oskrbovalci, ki najmanj pet ur tedensko brezplačno oskrbujejo starejše ljudi. Družinski oskrbovalci so ena izmed najbolj obremenjenih skupin prebivalstva, saj pogosto poleg skrbi za odrasčajoče otroke in službenih obveznosti, oskrbujejo še svojce. V Sloveniji sistem dolgotrajne oskrbe bistveno zaostaja za tovrstnimi sistemi v EU in smo po razvitosti mreže storitev pomoči na domu med manj razvitimi v EU. Pri nas velika večina družinskih oskrbovalcev ne prejema nobene izmed oblik pomoči javnih služb. Na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije (Inštitut Antona Trstenjaka, 2010) smo raziskovali kdo neformalno oskrbuje starejše ljudi, vrste in stopnjo težav, s katerimi se družinski oskrbovalci pri oskrbovanju spoprijemajo in kaj jih motivira za oskrbovanje. Na podlagi teh podatkov smo dopolnili model podpore družinskim oskrbovalcem, ki ga razvijamo na Inštitutu.

KLJUČNE BESEDE

družinski oskrbovalci, dolgotrajna oskrba, humanost oskrbe, integrirana oskrba, tečaj za družinske oskrbovalce

Family and other informal care is an irreplaceable part of humane management of demographic crisis

In Slovenia, family or other informal carers provide help and support for more than 75 % of fragile and

sick elderly people. Informal carers provide unpaid care for at least 5 hours weekly. They are one of the most burdened population groups, since they often care for their aging parents while supporting their own children and still being full time employed.

In Slovenia, the system of long-term care significantly lags behind similar EU systems, since the country is faced by the 2 emerging needs: the need for developed public home care services and the need for support measures for family carers.

Using a representative sample of the representative research The standpoints, needs and potentials of Slovenian population aged 50+ (Antona Trstenjak Institute, 2010), we analysed the profile of family carers, the types and levels of issues that family carers deal with and their motivation for caregiving. Using the acquired data, the Institute's support model for family carers has been upgraded.

KEY WORDS

Family carers, long-term care, humanity of care, integral care, family carers training

1 UVOD

Slovensko prebivalstvo je med najstarejšimi na svetu. Potreba po oskrbovanju starejših se povečuje zaradi hitrega staranja prebivalstva. Eksplicitno jasno je, da bi bili sistemi oskrbe starejših, brez prispevka družinskih oskrbovalcev, nevzdržni. Zato postajajo družinski oskrbovalci znotraj novih sistemov dolgotrajne oskrbe v EU integralni del

celostne dolgotrajne oskrbe, vendar v Sloveniji s strani države niso ustrezno podprti. Reprezentativna raziskava o potrebah, zmožnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije kaže, da v Sloveniji oskrbuje 19 % ljudi, starejših od 50 let, oskrbo pa prejema 13,5 % ljudi, starejših od 50 let (Ramovš, 2013). Številne študije izpostavljajo, da je družinska oskrba feminizirana, in sicer naj bi kar dve tretjini oskrbe zagotavljale ženske, ta delež pa še narašča z odvisnostjo oskrbovane osebe. Za oskrbovanje so v glavnem odgovorne ženske srednjih let (stare od 50 do 60 let). V raziskavi Hvalič Touzery (2007) o slovenskih družinskih oskrbovalcih je bilo ugotovljeno naslednje: večji del družinske oskrbe opravijo otroci (prevladujejo hčere) in partnerji starega človeka, pomembno vlogo v oskrbi pa imajo tudi snahe. Kot močna razloga za oskrbovanje je Hvalič Touzery (2007) izpostavila: občutek dolžnosti in moralne odgovornosti in čustveno vez (ljubezen in navezanost). Nacionalna poročila nekaterih evropskih držav kažejo, da partnerji najdejo moč in motiv za oskrbovanje v držbi, da so skupaj v dobrem in slabem, otroci pa omenjajo recipročnost. Garcés in sodelavci (2010) so ugotavljali, da ko oskrbovanje preraste oskrbovalčevo telesno in duševno zmožnost, pride do kroničnega stanja stresa, zaradi katerega oskrbovalci pogosteje zbolevajo za duševnimi in telesnimi boleznimi (depresija; anksioznost; psihosomatske, imunološke in srčno-žilne bolezni idr.), pri oskrbovancih pa se poveča tveganje za premestitev iz domače oskrbe v institucijo, za slabšo kakovost oskrbe, zanemarjanje, zlorabo in nasilje. Hvalič Touzery (2007) je v raziskavi ugotovila, da slovenski družinski oskrbovalci ob oskrbovanju najpogosteje čutijo telesni napor (npr. kronično utrujenost), sledi mu duševni napor (malodušje, nebogljenost, strah pred prihodnostjo, čustvena izčrpanost idr.). Oskrbovalci se mnogokrat počutijo osamljene in preobremenjene, često jih spremljajo številni strahovi. V razbremenilno pomoč za oskrbovalce na prvem mestu sodita varstvo za oddih ter usposabljanje za lažje in boljše oskrbovanje, sestavljajo pa jo tudi skupine za samopomoč in razne sprostivne dejavnosti ter ne nazadnje razporeditev oskrbovalnih vlog med družinskimi člani, torej vse, kar razbremeni svojce pri oskrbovanju in preprečuje njihovo izgorelost (Ramovš, 2015).

2 VZORČENJE IN METODA

2.1. Vzorčenje

Populacija raziskave so bili prebivalci Slovenije, ki so bili 1. maja 2009 stari 50 let in več. Načrtovani vzorec populacije po starosti, spolu in statističnih

pokrajinah je pripravil Statistični urad RS, z dvostopenjskim vzorčenjem, tako da je obsegal 200 anketnih okolišev po 9 ljudi. Vzorec je štel 1800 ljudi, pri izvedbi raziskave smo pridobili 1047 veljavno izpolnjenih anket, s čimer smo dosegli visok delež uspešnih anket – nad 58 % vzorca.

2.2. Metoda

Metodično izhodišče je bilo zbrati raziskovalne podatke do skrajnih možnosti kakovostno, z osebnim terenskim anketiranjem reprezentativnega slovenskega prebivalstva, ki je staro 50 let in več. Anketiranje, ki so ga izvajali usposobljeni anketarji, je na enega človeka iz vzorca trajalo v povprečju 2 uri. Raziskovalni vprašalnik je bil kombinacija zaprtih vprašanj za kvantitativno obdelavo in odprtih vprašanj za bolj poglobljeno kvalitativno analizo večine področij, za katere smo zbirali podatke. Celoten vprašalnik, ki je bil razdeljen na 13 področij, je obsegal 183 vprašanj; precej jih je imelo po več podvprašanj. Vprašanja, ki so se nanašala na oskrbo (V66 – V74), so bila del področja *Medgeneracijsko sožitje in solidarnost*.

3 REZULTATI IN DISKUSIJA

Vsak peti prebivalec Slovenije (19,3 %), ki je star 50 let in več, nekoga oskrbuje. Spodnja tabela prikazuje, da je med starejšimi oskrbovalci dve tretjini žensk. Najpogosteje oskrbujejo zakonski partnerji in hčerke, sinov je že za dobro tretjino manj, vendar pa nikakor ne malo, saj tudi pri vsaki drugi od navedenih kategorij družinskih oskrbovalcev (vnuki, snahe, sestre in bratje) ocena presega število 20.000. Isto velja tudi za sosede.

Tabela 1: Ljudje, stari 50 let in več, ki (ne) oskrbujejo

	M (f)	Ž (f)	Skupaj (f)	M (%)	Ž (%)	Skupaj (%)
Da	68	134	202	15,8	22,0	19,3
Ne	338	447	785	78,2	72,6	75,0
Brez odgovora	26	34	60	6,0	5,4	5,7
Skupaj	432	615	1047	100	100	100

Tistih 19,3 % raziskanega vzorca, (202 anketiranca), ki so zadnjega pol leta nudili pomoč in oskrbo kakemu staremu, invalidnemu ali dolgotrajno bolnemu človeku, smo vprašali tudi, »katera je bila njihova največja težava pri oskrbovanju onemoglega človeka?« Na vprašanje ni odgovorilo 25 anketirancev, vsebinsko neustreznih in neveljavnih odgovorov je bilo 64 (njihovi odgovori so: da nima težav (46), 0 (14), ne, navedba dobre izkušnje). Obdelali smo torej 113 vsebinsko ustreznih odgovorov, ki vsebujejo 132 različnih izkušenj. Rezultati so predstavljeni v Sliki 1.

Slika 1: Težave oskrbovalcev pri oskrbovanju

Motivacijo oskrbovalcev za oskrbovanje smo raziskali širše in posredno preko vprašanja V68: »Kaj vam je ostalo v lepem spominu ob tem, ko ste kdaj v življenju nudili pomoč ali nego bolnemu ali onemoglemu človeku?« so odgovarjali vsi anketiranci. Nanj je odgovorilo 89,1 % celotne raziskane populacije, to je 933 anketirancev. Iz odgovorov najbolj odseva etična motivacija pri

oskrbovanju bližnjih, oskrbovančevo dobro počutje in zadovoljstvo in da je oskrbovanec lahko ostal do konca doma.

4 IMPLEMENTACIJA

Na podlagi raziskovalnih rezultatov te raziskave smo dopolnili model usposabljanja za družinske oskrbovalce in druge neformalne oskrbovalce, ki ga na Inštitutu Antona Trstenjaka razvijamo in dopolnjujemo že več kot 10 let. Model združuje 3 področja:

- navezovanje stikov z lokalno skupnostjo;
- tečaj za družinske in druge neformalne oskrbovalce, ki se izvaja v skupini 12 – 25 oskrbovalcev in zavzema 10 srečanj po dve uri in pol (Slika 2);
- klub družinskih oskrbovalcev (skupina za samopomoč) + redna srečanja za voditelje klubov svojcev.

5 ZAKLJUČKI

Družinska in druga neformalna oskrba sta hrbtenica sistemov dolgotrajne oskrbe v Evropi in po svetu. S staranjem prebivalstva pa se bodo potrebe po oskrbi še povečevale. Raziskovalni podatki kažejo na veliko motivacijo za oskrbovanje bolnih in onemoglih svojcev, ob tem pa opozarjajo na težave in izzive s katerimi se oskrbovalci srečujejo. Ob tem, da je tako v Sloveniji kot v Evropi profil oskrbovalcev dobro raziskan, veliko podatkov pa je tudi o njihovih potrebah in željah, bi bilo potrebno raziskati še modele za podporo neformalnim oskrbovalcem. Na Inštitutu Antona Trstenjaka vseskozi združujemo teorijo s prakso, zato smo tudi raziskovalne ugotovitve iz reprezentativne raziskave o potrebah, zmožnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije vpletli v nadgradnjo modela za družinske in druge neformalne oskrbovalce.

Slika 2: Tečaj za družinske in druge neformalne oskrbovalce

REFERENCE

1. Jorge Garcés, Stephanie Carretero, Francisco Ródenas in Carmen Alemán, 2010. A review of programmes to alleviate the burden of informal caregivers of dependent persons. V: Archives of Gerontology and Geriatrics, letnik 50, str. 254–259.
2. Ramovš Jože ur., 2013. Staranje v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka. 599 str.
3. Ramovš Ksenija, 2015. Razbremenitev družinskih oskrbovalcev z vidika ZDA in nekaterih evropskih držav. V: Kakovostna starost, letnik 18, številka 2, strani: 22–33.
4. Hvalič Touzery Simona (2007). Družinska oskrba starih družinskih članov: doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo. 522 str.

Krepitev socialne inteligentnosti ob staranju – prispevek za izboljševanje medgeneracijskega sožitja v času staranja prebivalstva

AJDA SVETELŠEK

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: ajda.svetelsek.institut@gmail.com

JOŽE RAMOVŠ

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Resljeva 7, p.p. 4443, 1001 Ljubljana, tel.št.: +386 1 433 93 01, e-mail: joze.ramovs@guest.arnes.si

Eden izmed pomembnih dejavnikov uspešnega soočanja z demografsko krizo je spoznavanje pozitivnih vidikov staranja in oblikovanje uspešnih programov za krepitev funkcioniranja starejših oseb. Raziskave kažejo, da lahko z višjo starostjo postaja funkcioniranje na emocionalno-socialnem področju vedno bolj učinkovito, čeprav funkcioniranje na kognitivnem in telesnem področju upada. Nedavno smo na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje izvedli raziskavo emocionalno-socialnih sposobnosti v starosti, v kateri smo merili emocionalno (ESQ) in socialno (TSIS) inteligentnost pri udeležencih širokega starostnega razpona (N = 219; 18 – 92 let; 65% žensk) ter primerjali razlike med različnimi starostnimi skupinami. Rezultati so pokazali statistično pomembno naraščanje socialne inteligentnosti s starostjo. To spoznanje nam služi kot smernik pri oblikovanju programov skupinskega socialnega učenja za lepše medgeneracijsko sožitje.

KLJUČNE BESEDE

Staranje, socialna inteligentnost, emocionalna inteligentnost, skupinsko socialno učenje

Social intelligence strengthening in old-age – contribution for the improvement of intergenerational relations in the times of demographic crisis

Getting knowledge about positive aspects of aging and using that knowledge for the creation of social programs, that would help the elderly to function better, is one of the most important solutions for overcoming the demographic crisis successfully. Research is showing, that one of the positive aspects of ageing could be socio-emotional functioning. Unlike the physical and cognitive functioning, socio-emotional functioning seems not to be affected by ageing. Recently we did a research on socio-emotional abilities and ageing at the Anton Trstenjak institute for gerontology and intergenerational relations. We measured emotional intelligence (ESQ) and social intelligence (TSIS) of wide age range participants (N = 219; 18 – 92 years old; 65% females) and compared the differences between various age groups. The results have shown statistically significant growth of social intelligence with age. We are using this finding in the creation of group social learning programs for quality ageing and quality intergenerational relations.

KEY WORDS

Ageing, social intelligence, emotional intelligence, group social learning

1 UVOD

V razvitem svetu se krepí zavedanje demografskega staranja prebivalstva in s tem tudi potreba po gerontološkem raziskovanju. Ena od pomembnih strategij soočanja s problemom staranja prebivalstva je spoznavanje pozitivnih vidikov staranja posameznika in družbe. Preusmeritev fokusa raziskovanja iz starostnih izgub na pozitivne vidike staranja lahko pripomore k boljšemu razumevanju dejavnikov, ki so odločilni za avtonomno vsakodnevno funkcioniranje, za zadovoljstvo s svojim življenjem, za kakovost oskrbe v onemoglosti ipd. Boljše razumevanje teh dejavnikov je pogoj za oblikovanje programov za njihovo krepitev.

Osrednjega pomena za blagostanje starejših posameznikov so dobri medosebni odnosi in bivanje v medgeneracijskem sožitju (Ramovš, 2013). Bistveno za dobre odnose starejših posameznikov pa je učinkovito funkcioniranje na emocionalnem in socialnem področju. Razvoj socialnega in emocionalnega funkcioniranja v odraslosti je postal bolj jasen šele v zadnjem času. Razlog za to je v prepričanju, ki je veljalo v preteklosti in je povzročilo zanemarjanje vseživljenjskega vidika razvoja. Gre za prepričanje, da tako telesni, kot tudi psihični razvoj ljudi obsega zgolj otroštvo in obdobje mladostništva, skozi zgodnjo in srednjo odraslost pa ostane stabilen, ter nato v obdobju pozne odraslosti postane rigid in dereguliran (Bromley, 1990). Kasneje so raziskave pokazale nasprotno, namreč da se razvoj nadaljuje skozi celotno obdobje posameznikovega življenja (Lawton, Kleban in Dean, 1993; Diener in Diener, 1996; Mroczek in Kolarz, 1998). Dandanes se psiho-socialna stroka zelo dobro zaveda, da je kontinuiran razvoj izjemnega pomena, saj omogoča osebno rast posameznika, le-ta pa veliko prispeva k njegovemu zdravju (Ryff in Singer, 2000).

Raziskave kažejo, da se funkcioniranje na socialnem in emocionalnem področju kljub kognitivnim in telesnim starostnim upadom, dobro ohranja (Hess, 2006; Carstensen in Mikels, 2005). Nekatere raziskave kažejo celo porast v socialnih in emocionalnih sposobnostih pri starejših osebah (Staudinger in Pasupathi, 2000; Charles in Carstensen, 2007; Carstensen, Pasupathi, Mayr in Nesselroade, 2000). Ta naj bi bil povezan predvsem z izkušnjami,

ki jih posameznik z leti pridobiva v interakciji s svojim socialnim okoljem.

Zanimanje za nekognitivne faktorje inteligentnosti je na področju teoretičnega in empiričnega raziskovanja prisotno že kar precej časa. Začelo se je z Gardnerjevo uvrstitvijo interpersonalne in intrapersonalne inteligentnosti v svojo teorijo mnogoterih inteligentnosti (Gardner, 1999) in nadaljevalo s preučevanjem konstruktov socialne inteligentnosti in emocionalne inteligentnosti. V tem okviru je izjemno pozornost požela emocionalna inteligentnost, ki se je sprva intuitivno, kasneje pa tudi empirično izkazala kot zelo uporaben konstrukt pri napovedovanju uspešnega funkcioniranja posameznika na vseh življenjskih področjih (Salovey in Mayer, 1990; Petrides in Furnham, 2001; Bar-On, 2006). Salovey in Mayer (1997) sta emocionalno inteligentnost definirala kot sposobnost točnega prepoznavanja emocij pri sebi in pri drugih ljudeh, sposobnost izražanja emocij, sposobnost uporabe emocij pri mišljenju in usmerjanju vedenja, sposobnost razumevanja emocij, ter sposobnost učinkovitega uravnavanja emocij.

Silvera, Martinussen in Dahl (2001) so pri operacionalizaciji konstrukta socialne inteligentnosti izhajali iz dejstva, da obstajajo osebe, za katere se zdi, da se v socialnih situacijah znajdejo precej bolje od drugih. Na podlagi raziskave implicitnih teorij socialne inteligentnosti strokovnjakov s področja psihologije, so oblikovali definicijo socialne inteligentnosti kot sposobnosti razumevanja drugih ljudi in njihovih odzivov v različnih socialnih situacijah. Ta sposobnost se nanaša na tri področja – procesiranje socialnih informacij, socialne spretnosti in socialno zavedanje. Sposobnost procesiranja socialnih informacij pomeni učinkovitost posameznika pri uporabi socialnih informacij, ki jih dobi skozi socialno interakcijo, za razumevanje drugih in predvidevanje njihovih odzivov. Procesiranje socialnih informacij se pravzaprav nanaša na sposobnost zaznavanja in prepoznavanja neverbalne komunikacije, obraznih izrazov in vedenja drugih posameznikov. Socialne spretnosti, ki pomenijo učinkovitost posameznika pri vstopanju v socialne interakcije z drugimi posamezniki, tudi nepoznanimi, ter njegovo prilagajanje socialnim situacijam, se nanašajo na vedenjsko področje socialne kompetentnosti. Tretje področje pa je socialno zavedanje, pri katerem gre za posameznikovo razumevanje in predvidevanje vedenja in odzivanja drugih posameznikov, ter razumevanje in predvidevanje vplivanja lastnega vedenja na druge posameznike. To področje socialne inteligentnosti se nanaša na kognitivni vidik zavedanja socialnega dogajanja, ki se kaže v tem, kako pogosto posameznika socialno dogajanje preseneti. Dobro socialno zavedanje omogoča posamezniku večjo občutljivost za zahteve socialnega okolja in socialno primerno vedenje.

Vendar pa se teoretično koncept socialne inteligentnosti v določeni meri prekriva s konceptom emocionalne inteligentnosti, zaradi česar prihaja med različnimi avtorji do različnih opredelitev in poimenovanj teh medosebnih vidikov osebnosti. Mnogi avtorji so zaradi tega prekrivanja oba konstrukta združili v konjunkcijo socialno-emocionalne inteligentnosti (Nagler, Reiter, Furtner in Rauthmann, 2014). Mayer in Salovey (1993) sta emocionalno inteligentnost sprva uvrstila v okvir socialne inteligentnosti, kasneje pa sta odnos med tema vrstama inteligentnosti razmejila (Mayer, Salovey in Caruso, 2000). Emocionalno inteligentnost sta pri tem opredelila kot koncept, ki je po eni strani ožji kot socialna inteligentnost, saj se nanaša predvsem na emocionalne aspekte

znotraj socialnih, po drugi strani pa je širši, saj vključuje tudi zasebne, notranje emocije posameznika.

Emocije so vsekakor osrednji del posameznikovega doživljanja in vodijo tako njegove misli, kot tudi njegovo vedenje, sposobnosti na emocionalnem področju pa se kažejo v njegovem socialnem funkcioniranju. Emocije namreč koordinirajo socialno interakcijo. Posredujejo neverbalne informacije o posameznikih in njihovih občutkih, spodbujajo različne odzive pri sogovornikih (npr. simpatijo), ter služijo za spodbujanje socialnega vedenja drugih posameznikov (npr. smeh).

Skozi odraslost se s staranjem življenjske okoliščine ljudi nenehno spreminjajo in zahtevajo od njih prilagajanje. Prilagojeno socialno funkcioniranje lahko pojasnimo v povezavi z razvojem ekspertnega socialnega znanja (Hess, 2006; Hess in Blanchard-Fields, 1999; Blanchard-Fields, Jahnke in Camp, 1995; Blanchard-Fields, Chen in Noriss, 1997). Razvoj ekspertnega znanja se odvija, ko se posameznik tekom življenja vključuje v raznolike socialne situacije in pri tem pridobiva informacije o tem, na kakšen način lahko optimalno socialno funkcionira. Sčasoma lahko kopičenje tega socialnega znanja pripelje do socialne ekspertnosti. To pomeni, da lahko socialne izkušnje oblikujejo bogato bazo podatkov o socialnem svetu. Na podlagi kopičenja tega znanja lahko posameznik razvije vedno bolj učinkovite socialne strategije, s katerimi se lahko bolje prilagaja svojemu socialnemu okolju.

Pred nedavnim smo izvedli raziskavo, s katero smo želeli ugotoviti, ali se socialna inteligentnost in emocionalna inteligentnost, kot pokazatelja socialno-emocionalnega funkcioniranja, s starostjo spreminjata v pozitivni smeri. Ker gre pri oblikovanju ekspertnega socialnega znanja za proces prilagajanja na podlagi akumuliranja izkušenj, smo predpostavili, da se s starostjo socialno znanje in razumevanje socialnih situacij izboljšuje. Prav tako smo na podlagi predhodnih raziskav predpostavili, da se bo tudi emocionalna in inteligentnost s starostjo izboljševala.

2 METODA

2.1 Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 219 udeležencev, od tega 77 moških (35 %) in 142 žensk (65 %). Njihov starostni obseg je od 18 do 92 let ($M = 42,44$; $SD = 19,78$). Vzorec glede na starost zajema razvojna obdobja mladostništva (18–30 let; 27 %), zgodnje odraslosti (31–45 let; 38 %), srednje odraslosti (46–65 let; 17 %) in pozne odraslosti (66–92 let; 18 %). Izobrazbena struktura udeležencev je raznolika, večja deleža sta visoko (42 %) in srednje izobraženih (32 %), manjši delež udeležencev pa ima poklicno ali osnovnošolsko izobrazbo (26 %). Večina udeležencev je delovno aktivna (48 %), manjša deleža pa sta šolajočih (18 %) in delovno neaktivnih (34 %) udeležencev. Prav tako je večina udeležencev glede na zakonski stan poročena ali drugače vezana (67 %), manjši delež je nevezanih, samskih oziroma ovdovelih (33 %). Vzorec je slučajni, udeležence smo vzorčili priložnostno in po metodi snežene kepe.

2.2 Pripomočki

2.2.1 Emocionalna inteligentnost. Pri merjenju emocionalne inteligentnosti smo uporabili samoocenjevalni vprašalnik emocionalne inteligentnosti ESCQ (Emotional Skills and Competence Questionnaire; Takšič, Mohorič in Duran, 2009). Obsega 26 postavk, ki se nanašajo na tri podlestvice – prepoznavanje in razumevanje emocij (10 postavk), izražanje in poimenovanje emocij (8 postavk) ter upravljanje z emocijami (8 postavk). Udeleženci postavke ocenijo s pomočjo 5-stopenjske ocenjevalne lestvice Likertovega tipa. Avtorji poročajo o dobrih psihometričnih karakteristikah (Takšič idr., 2009). Vprašalnik je v slovenščino iz hrvaškega jezika prevedla A. Avsec (2005; Takšič idr., 2009). Koeficienti zanesljivosti ESCQ, dobljeni na našem vzorcu, so visoki – za skupni rezultat 0,93, za lestvico prepoznavanje in razumevanje emocij 0,88, za lestvico izražanje in poimenovanje emocij 0,93 ter za lestvico upravljanje z emocijami 0,81.

2.2.2 Socialna inteligentnost. Socialno inteligentnost udeležencev smo izmerili z vprašalnikom socialne inteligentnosti TSIS (Tromso Social Intelligence Scale; Silvera, Martinussen in Dahl, 2001). Vprašalnik sestavlja 21 postavk, na katere so udeleženci podajali odgovore na 7-stopenjski ocenjevalni lestvici. Postavke merijo tri lestvice – procesiranje socialnih informacij, socialne spretnosti in socialno zavedanje. Avtorji poročajo o dobrih merskih karakteristikah (Silvera idr., 2001). Pri izdelavi slovenskega prevoda vprašalnika sta sodelovali dve psihologinji, ki sta vprašalnik neodvisno prevedli v slovenski jezik, opravljen pa je bil tudi povratni prevod v angleški jezik, pri čemer je bila potrjena ustrezna vsebinska skladnost (Vidmar in Avsec, 2011). Koeficienti zanesljivosti, ki smo jih dobili na našem vzorcu, so ustrezno visoki in kažejo na dobro zanesljivost – 0,85 za skupni rezultat, za lestvico procesiranje socialnih informacij 0,79, za lestvico socialne spretnosti 0,76, za lestvico socialno zavedanje pa 0,81.

2.3 Postopek

Pri zbiranju podatkov za raziskavo je bil uporabljen enoten vprašalnik, ki je vključeval vse prej navedene instrumente. Mlajši udeleženci so bili povabljeni k sodelovanju na spletnem socialnem omrežju in v različnih izobraževalnih ustanovah, starejši udeleženci pa na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje. Ker so bili udeleženci starostnega obdobja pozne odraslosti težje dostopni, smo vse starejše udeležence prosili za pomoč pri dostopu do njihovih starejših sorodnikov, prijateljev in znancev.

3 REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Tabela 1 prikazuje rezultate naše študije. S postopkom analize variance smo ugotavljali, pri katerih spremenljivkah so se pokazale statistično pomembne razlike med različnimi starostnimi skupinami. Vidimo lahko, da je prišlo do pomembnih razlik (okrepljen tisk) pri dveh komponentah socialne inteligentnosti, medtem ko pri emocionalni inteligentnosti do pomembnih starostnih razlik ni prišlo.

Tabela 1. Rezultati enosmerne analize variance za socialno-emocionalne razlike med starostnimi skupinami.

	df1	df2	F	p
Emocionalna inteligentnost				
1. Prepoznavanje in razumevanje emocij	3	215	0,112	0,953
2. Izražanje in poimenovanje emocij	3	215	1,856	0,138
3. Upravljanje z emocijami	3	215	0,905	0,439
Socialna inteligentnost				
4. Procesiranje socialnih informacij	3	215	1,960	0,121
5. Socialne spretnosti	3	215	3,246	0,023
6. Socialno zavedanje	3	215	3,320	0,021

Opombe. N=219, min.starost = 18, max.starost = 92; Nmladi = 61, Nzg.odraslost = 84, Nsr.odraslost = 36, Npoz.odraslost = 38; df = stopnje svobode, MS = sredina kvadratov, F = vrednost na F distribuciji, p = statistična pomembnost. Statistično pomembni vplivi so označeni z okrepljenim tiskom.

Smer starostnih razlik nam bolje pojasni Tabela 2. Iz nje je razvidno, da aritmetične sredine pri socialni inteligentnosti s starostjo naraščajo. S starostjo povezane razlike so se pokazale pri dveh komponentah socialne inteligentnosti – pri socialnih spretnostih in pri socialnem zavedanju. Pri socialnih spretnostih je očiten predvsem velik porast iz mladostništva v odraslost, medtem ko v različnih obdobjih odraslosti socialne spretnosti ostajajo enako izražene. Pri socialnem zavedanju pa se je pokazal očiten in enakomeren porast sposobnosti s staranjem.

Tabela 2. Aritmetične sredine socialno-emocionalnih spremenljivk za različne starostne skupine

	M			
	Mladi (18 – 30)	zgodnja odraslost (31 – 45)	srednja odraslost (46 – 65)	pozna odraslost (66 – 92)
Emocionalna inteligentnost				
1. Prepoznavanje in razumevanje e.	35,20	35,73	35,22	35,58
2. Izražanje in poimenovanje e.	29,13	31,17	29,86	31,45
3. Upravljanje z emocijami	29,55	30,31	30,49	29,16
Socialna inteligentnost				
4. Procesiranje socialnih inf.	31,95	33,51	30,86	33,29
5. Socialne spretnosti	30,92	34,48	33,39	33,71
6. Socialno zavedanje	27,75	29,49	29,75	32,61

Opombe. N=219, Nmladi = 61, Nzg.odraslost = 84, Nsr.odraslost = 36, Npoz.odraslost = 38; M = aritmetična sredina; statistično pomembne razlike v aritmetičnih sredinah so označene z okrepljenim tiskom.

Iz gerontološkega vidika je bolj pomembna komponenta socialne inteligentnosti socialno zavedanje, pri kateri se je pokazal pomemben porast te sposobnosti skozi staranje. To kaže na povezanost te kognitivne komponente socialne inteligentnosti z izkušnjami. Tako je razlika v nivoju socialnega zavedanja v mladostništvu in nivoju socialnega zavedanja v pozni odraslosti kar precejšnja. Glede na to, da smo se za to študijo odločili zato, da bi poiskali morebitno 'močno področje' funkcioniranja navkljub staranju, lahko kot enega izmed takih področij gotovo izpostavimo socialno zavedanje. V pozni starosti očitno pridobimo veliko boljše občutljivost na zahteve socialnega okolja. Socialno dogajanje nas le redkokdaj preseneti, veliko bolje razumemo vedenje drugih ljudi in ga lahko tudi bolje predvidimo. To nam omogoča manj vznemirjanja in lažje reševanje konfliktov. Pridobivanje izkušenj v odnosih z drugimi igra, kot kaže, zelo pomembno vlogo pri socialnem funkcioniranju v odraslosti.

Nobena od komponent emocionalne inteligentnosti v naši raziskavi s staranjem ni naraščala. Razlike med starostnimi skupinami niso bile pomembne, kar kaže, da je emocionalna inteligentnost stabilnejši konstrukt.

Do rezultatov smo pri naši študiji prišli na podlagi samoocenjevanja udeležencev, samoocena pa ima poleg določenih

prednosti, tudi svoje pomanjkljivosti. Po eni strani nam omogoča enostaven introspektivni dostop do notranjega doživljanja posameznika, po drugi pa je podvržena različnim pristranostim. Še ena omejitev naše raziskave je v raziskovalnem pristopu. Za raziskave, ki skušajo odkrivati s starostjo povezane spremembe, je namreč najustreznejši longitudinalni pristop – preučevanje istih udeležencev v različnih starostnih obdobjih. Prednost naše raziskave pa je predvsem vključitev razvojno-prilagoditvenega vidika emocionalnega in socialnega funkcioniranja, ter vključitev udeležencev vseh starostnih obdobjih, tudi pozne starosti. Večina raziskav socialnega in emocionalnega funkcioniranja je bila narejena na mlajših udeležencih, saj so le-ti najlažje dostopni.

4 ZAKLJUČKI

Raziskava je pokazala, da se nekateri vidiki socialne inteligentnosti s starostjo krepijo, kar posredno kaže na pomemben vpliv akumuliranja socialnih izkušenj za učinkovitejše socialno funkcioniranje. Boljša socialna prilagodljivost pa ima velik pomen za oblikovanje lepih medosebni odnosov in medgeneracijskega sožitja. Na Inštitutu Antona Trstenjaka delamo v smeri krepitev socialne inteligentnosti s pomočjo socialnih programov, utemeljenih na metodi skupinskega socialnega učenja. Skupinsko socialno učenje namreč odpira udeležencem veliko možnosti za pridobivanje lastnih socialnih izkušenj, ter tudi veliko možnosti za učenje iz socialnih izkušenj drugih udeležencev v skupini.

VIRI IN LITERATURA

- Bromely, D. B. (1990). Behavioral gerontology: Central issues in the psychology of aging. New York: Wiley.
- Carstensen, L. L. in Mikels, J. A. (2005). At the Intersection of Emotion and Cognition: Aging and the Positivity Effect. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 117–121.
- Blanchard-Fields, F., Chen, Y. in Norris, L. (1997). Everyday problem solving across the adult life span: Influence of domain specificity and cognitive appraisal. *Psychology and Aging*, 12, 684–693.
- Blanchard-Fields, F., Jahnke, H.C. in Camp, C. (1995). Age differences in problem solving style: The role of emotional salience. *Psychology and Aging*, 10, 173–180.
- Carstensen, L. L., Pasupathi, M., Mayr, U. in Nesselroade, J. R. (2000). Emotional Experience in Everyday Life Across the Adult Life Span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 644–655.
- Charles, S. T. in Carstensen, L. L. (2007). Emotion regulation and aging. V: J. J. Gross (Ur.), *Handbook of Emotion Regulation*. New York: Guilford Press.
- Diener, E. in Diener, C. (1996). Most people are happy. *Psychological Science*, 7, 181–185.
- Gardner, H. (1999). Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century. New York: Basic Books.
- Hess, T. M. (2006). Adaptive aspects of social cognitive functioning in adulthood: Age-related goal and knowledge influences. *Social Cognition*, 24, 279–309.
- Hess, T. M. in Blanchard-Fields, F. (1999). *Social cognition and aging*. San Diego: Academic Press.
- Lawton, M. P., Kleban, M. H. in Dean, J. (1993). Affect and age: Cross-sectional comparison of structure and prevalence. *Psychology and Aging*, 8, 165–175.
- Mayer, J. D. in Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17, 433–442.
- Mayer, J. D., Salovey, P. in Caruso, D. R. (2000). Models of emotional intelligence. V R. J. Sternberg (Ur.), *Handbook of intelligence* (str. 396–420). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mroczek, D. in Kolarz, C. M. (1998). The effect of age on positive and negative affect: A developmental perspective on happiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1333–1349.
- Nagler, U. K., Reiter, K. J., Furtner, M. R. in Rauthmann, J. F. (2014). Is there a »dark intelligence«? Emotional intelligence is used by dark personalities to emotionally manipulate others. *Personality and Individual Differences*, 65, 47–52.
- Ramovš, K. (2013). Medgeneracijsko sožitje in solidarnost. V: J. Ramovš (Ur.), *Staranje v Sloveniji – Raziskava o potrebah, zmogljivostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije* (str. 63–97). Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
- Ryff, C. D. in Singer, B. (2000). Interpersonal flourishing: A Positive Health Agenda for the New Millennium. *Personality and Social Psychology Review*, 1, 30–44.
- Silvera, D. H., Martinussen, M. in Dahl, T. I. (2001). The Tromsø Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 313–319.
- Staudinger, U. M. in Pasupathi, M. (2000). Life-span perspectives of self, personality, and social cognition. V: F. I. M. Craik in T. A. Salthouse (Ur.), *The handbook of aging and cognition* (str. 633–688). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Takšič, V., Mohorič, T. in Duran, M. (2009). Emotional skills and competence questionnaire (ESQ) as a self-report measure of emotional intelligence. *Psihološka obzorja*, 18, 3, 7–21.
- Vidmar, M. in Avsec, A. (2011). Socialna inteligentnost, empatija in agresivno vedenje: je stereotipna predstava agresivnega človeka kot socialno nekompetentnega zavajajoča? *Psihološka obzorja*, 20, 4, 59–71.

Demografske spremembe: potrebne so ključne reforme družbenih (pod)sistemov

Ljudmila Novak
Poslanka Državnega zbora Republike Slovenije
Šubičeva 4
1000 Ljubljana
00 386 (0)1 478 95 52
ljudmila.novak@dz-rs.si

POVZETEK

Demografske spremembe imajo številne implikacije v globalni družbi in posameznih državah. V članku se osredotočamo na glavne izzive, ki jih demografske spremembe prinašajo in na bistvene socialne reforme, kot so pokojninska, zdravstvena (dolgotrajna oskrba), ki lahko odgovorijo nanje tako, da preprečijo veliko škodo v prihodnjih desetletjih.

Ključne besede

Demografska politika, staranje prebivalstva, pokojninska reforma, zdravstvena reforma, reforma trga dela, družinska politika.

1. UVOD

Slovenija se stara. V tem nismo nič drugačni kot druge razvite zahodne družbe. Vendar pa mora vsaka odgovorna politika iskati rešitve za vzdržnost vseh naših družbenih sistemov. Staranje prebivalstva zagotovo pomeni večje stroške za pokojninski in zdravstveni sistem ter sistem dolgotrajne oskrbe. Politika je zato dolžna poiskati rešitve, ki bodo omogočile delovanje teh sistemov tudi v okviru napovedanih in neizogibnih sprememb.

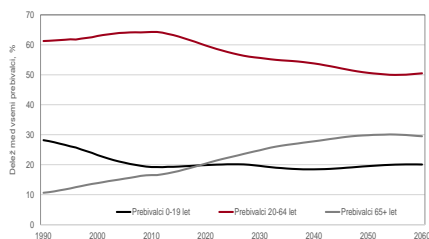
2. DEMOGRAFSKI TRENDI VZBUJAJO SKRIB

Danes (2016) nas v Sloveniji živi nekaj več kot dva milijona. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije v državi živi 1.181.953 državljanov, starih med 18 in 59 let, in 525.388, ki so stari 60 let in več. Če ocenimo čez palec, bi lahko rekli, da je četrtnina prebivalcev potencialnih upokojencev, polovica prebivalcev potencialno delovno aktivnih državljanov, ostalo pa šolajoča se mladina. Razmerje ni

nič kaj spodbudno, trendi pa so še bolj zaskrbljujoči.

Statistika in demografija sta precej eksaktni znanosti, saj lahko zelo natančno napovevata trende v prihodnosti. Napovedi Statističnega urada Republike Slovenije kažejo, da bomo imeli čez 60 let, to je leta 2076, v Sloveniji 681.791 prebivalcev, ki bodo starejši od 60 let, tistih med 18 in 59 let pa bo 963.559. Če ta dva podatka primerjamo s sedanjimi številkami, lahko ugotovimo, da se bo delež starejšega prebivalstva povečal za 30 % v primerjavi z danes, medtem ko se bo delež potencialno aktivnega prebivalstva zmanjšal za 19 %. Četudi država nemudoma ukrepa z učinkovito demografsko politiko, smo že pozni. Naši družbeni in socialni sistemi, zlasti pokojninski in zdravstveni sistem, takšnih neravnovesij ne morejo vzdržati.

Tabela 1: Delež prebivalcev po starostnih razredih 1990 - 2060

Če poslušate nekatere bolj izpostavljene politike, dobite občutek, da je vse v najlepšem redu in da Slovenija ne potrebuje nobenih prilagoditev. Ti politiki s tem ustvarjajo lažna pričakovanja, ki državi povzročajo dolgoročno škodo. Razmere so alarmantne, vendar ne šele čez 60 let, ampak že danes. Statistični urad napoveduje, da bomo imeli že leta 2026, to je čez deset let, 628.874 državljanov, ki so starejši od 60 let. V desetih letih je to 103.486 starejših oseb več kot danes. Nekaterim so to nepomembna matematična in suhoparna preračunavanja, v resnici pa te številke zgovorno govorijo o izzivih, ki nas čakajo.

Demografski podatki kažejo, da se slovenska družba hitro stara. Hitra rast starejšega prebivalstva se napoveduje prav v prihodnjih desetih letih, potem naj bi se nekoliko umirila in stabilizirala (Tabela 1). Da bo pretres v družbi še večji, je potrebno k staranju prebivalstva v zadnjih letih dodati še odseljevanje mladih. Od izbruha gospodarske in finančne krize Slovenijo letno v povprečju zapusti okrog 15.000 državljanov, polovica teh, ki zapustijo Slovenijo, je mlajših od 35 let. Gre za klasičen beg možganov, ki pa ga zaenkrat še ne občutimo tako intenzivno, saj se v Slovenijo vsako leto priseli približno isto število ljudi, kot se jih iz nje odseli.

3. POTREBNE SO KLJUČNE REFORME

Zaradi specifičnih značilnosti naše države je staranje prebivalstva, in z njim povezani

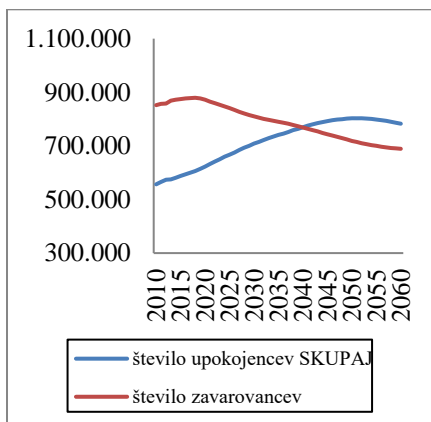
izzivi, v Sloveniji še bolj izraženo ter pereče vprašanje. Po podatkih Statističnega urada RS bo leta 2060 predvidoma skoraj vsak tretji Slovenec star 65 let ali več. V letu 2015 je bila skoraj petina prebivalstva v Sloveniji stara 65 let in več. Med njimi so skoraj tri petine žensk.

Staranje prebivalstva ima velike socialnoekonomske posledice, ki vplivajo na vse vidike življenja družbe, zato Evropska komisija opozarja države članice, da morajo prilagoditi različne sisteme, kot je zdravstveni, pokojninski, sistem dolgotrajne oskrbe, izobraževanja in trg dela. V nadaljevanju izpostavljamo tri prednostna področja, ki so pomembna za medgeneracijsko solidarnost in zagotavljanje kakovostne starosti. S spremembami na področju zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja moramo omogočiti ustrezno zdravljenje in nego ter hkrati ohraniti finančno vzdržnost zdravstvene blagajne. V povezavi s prilagoditvijo sistemov za pokojninsko zavarovanje imajo oziroma bodo imele demografske spremembe tudi velik vpliv na trg dela v Sloveniji.

3.1 Pokojninska reforma

Potrebno je omiliti pritiske na izdatke pokojninske blagajne. Nanje na eni strani vpliva staranje prebivalstva, v Sloveniji pa na finančno nevezdržnost pokojninskega sistema vpliva tudi nizka rodnost. Relativno visoka brezposelnost in slabo stanje gospodarstva le še povečujeta pritiske na pokojninsko blagajno. Zaradi vsega navedenega je slovenski pokojninski sistem eden od najmanj vzdržnih v Evropi. Razlogov za to je več, med njimi pa je glavni ravno demografija. Danes imamo razmerje med zavarovanci in upokojenci približno 1,37 zavarovanca, leta 2060 pa naj bi število upokojencev že preseгло število zavarovancev (Tabela 2).

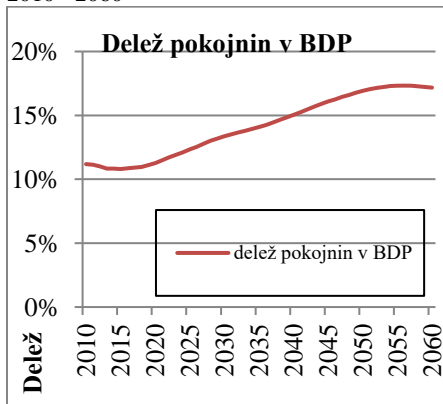
Tabela 2:

Vir: Inštitut za ekonomska raziskovanja

Težava Slovenije je po ocenah strokovnjakov, da tudi gospodarska rast, katere oživiljanje se kaže, ne more odpraviti strukturnih neskladij našega pokojninskega sistema.

Tabela 3: Delež pokojnin v BDP 2010 - 2060

Vir: Inštitut za ekonomska raziskovanja

Zaenkrat se ukrepi za vzpostavitev vzdržnega pokojninskega sistema usmerjajo

v zviševanje upokojitvene starosti in nižanje odmernih odstotkov. Ti ukrepi pa so omejeni in se ne dajo prilagajati v nedogled. Delež javnih izdatkov za pokojnine se bo povečeval, hkrati pa tudi proračunska doplačila v pokojninsko blagajno, s katerimi se pokriva razlika med vplačanimi prispevki in izplačanimi pokojninami (Tabela 3).

3.2 Dolgotrajna oskrba

V Sloveniji dolgotrajna oskrba še ni sistemsko urejena, pač pa se zagotavlja v okviru različnih zakonodaj oz. preko ločenih sistemov socialne varnosti (zaščite). Zakon, ki bo urejal to področje, je v pripravi že vrsto let, zadnji osnutek zakona pa je bil po podatkih UMAR v javni razpravi leta 2010. Dolgotrajna oskrba je področje, ki je v velikem porastu in se bo v prihodnosti še dodatno širilo. V UMAR-jevi publikaciji o dolgotrajni oskrbi avtorji izpostavljajo vsaj štiri razloge za nadaljnjo rast:

Prvič, demografske spremembe bodo povečale povpraševanje po storitvah dolgotrajne oskrbe v vseh družbah, torej ne glede na različno hitrost staranja prebivalstva po državah. Drugič, vzporedno s spreminjanjem družbenih modelov, kot sta npr. krčenje družinskih struktur in porast vključevanja žensk na trg delovne sile, bomo verjetno pričali pomanjkanju neformalnih oskrbovalcev, kar bo posledično vplivalo na povpraševanje po plačani oskrbi.

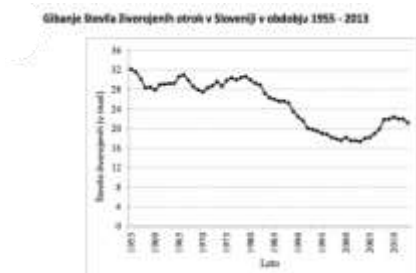
Kot tretji razlog izpostavijo vedno večje bogastvo družb, potrebo ljudi po večji kakovosti in bolj odzivnih ter k uporabniku usmerjenim sistemom socialne zaščite. Četrto, tehnološke rešitve povečujejo možnosti zagotavljanja velikega dela dolgotrajne oskrbe doma, na domu, kar pa posledično zahteva reorganizacijo oskrbe.

3.3 Dvig rodnosti

Po drugi svetovni vojni se je v Sloveniji vsako leto v povprečju rodilo okrog 30.000 otrok, kar je bila številka, ki je omogočala ohranjanje števila prebivalstva. V začetku osemdesetih se je začel viden trend upadanja. Do osamosvojitve so se generacije

otrok zmanjšale za tretjino, na okoli 20.000. Najslabše je bilo v letih 1998–2004, ko so se generacije gibale okrog 17.000 otrok na leto. Od 2004 se številčnost generacij postopoma zvišuje in je danes nekaj malega nad 20.000 rojenih otrok na leto (Tabela 4). Današnje generacije so še vedno bistveno manjše kot tiste pred tremi desetletji.

Tabela 4: Gibanje števila živorojenih otrok v Sloveniji v obdobju 1955 - 2013

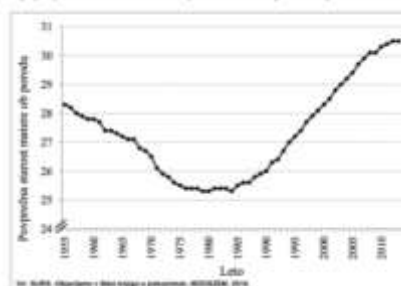

Vir: Statistični urad RS, Obsegjenost v letu rojstva v pokrajini, NEČEŽEM, 2014.

Rodnost je ključna za preživetje naroda. V Sloveniji se v zadnjih nekaj letih rodi v povprečju 1,5 otroka na žensko v rodni dobi. Stopnja rodnosti je v Sloveniji pod povprečjem držav EU. Za obnavljanje prebivalstva bi Slovenija potrebovala stopnjo rodnosti, ki bi bila višja kot 2,1. Povprečna starost matere ob rojstvu zadnjega otroka se v zadnjem obdobju giblje okrog 30 let (Tabela 5). Omenjeni podatki govorijo o tem, da se pari odločajo za otroke zelo pozno, posledično pa načrtujejo vse manjše družine. Velikih družin s tremi ali več otroki je vse manj.

Tabela 5: Gibanje povprečne starosti ženske ob porodu v Sloveniji v obdobju 1955 - 2013

Gibanje povprečne starosti ženske ob porodu v Sloveniji v obdobju 1955-2013

V času gospodarske in finančne krize, to je od leta 2008 dalje, se je na leto rodilo več otrok kot v primerljivih letih pred tem. Na videz nenavaden podatek, vendar resničen. Razloge za več otrok v času krize je najverjetneje potrebno iskati v podpornih ukrepih države. Starševska nadomestila oziroma porodniške, subvencionirano varstvo predšolskih otrok in drugi družinski prejemki so zagotovo orodja, ki so se staršem v času krize zdela zanesljivejša kot nepredvidljive službe. Po pogovorih z nekaj mladimi družinami je moja temeljna ugotovitev, da so številni zaradi karierni poti odlagali načrtovanje družine v prihodnost, ko pa se je ekonomska situacija poslabšala in ko se je večal pritisk v službah, so prioritete spremenili in se odločili za otroke prej, kot bi se sicer, če kariera ne bi bila ogrožena ali prekinjena.

Zgornja ugotovitev bo morda marsikoga napeljala k razmišljanju, da materialno stanje para ni pomembno pri odločanju za otroke. V določenem delu ta teza zagotovo drži. Pri odločitvi za otroke sta ključna vzgoja in okolje, v katerem sta odrasčala zakonca, vsekakor pa ni nepomembno tudi materialno stanje. Ko se mladi pari odločajo za otroke, je seveda velika olajševalna okoliščina, če imajo zagotovljeno stanovanje, varstvo in seveda službo. Če imamo v Sloveniji še vedno enega najboljših sistemov starševskega varstva, pa je država popolnoma odpovedala pri ukrepih, ki bi mladim družinam zagotovili stanovanje. Ne govorim, da bi mladim država podarila stanovanje, govorim pa, da bi država morala

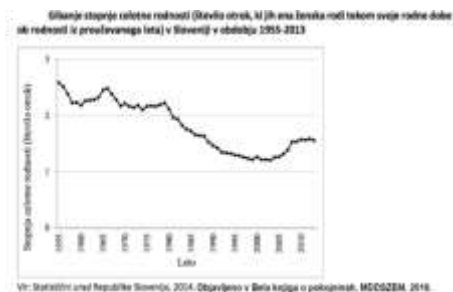
oblikovati mehanizme in vzvode, s katerimi bi si mlade družine lahko privoščile stanovanja.

Pri podpornih ukrepih v korist družine je v zadnjem času vse bolj moteče, da je podpora države vezana na vključenost v sistem, ne pa na otroka. O čem govorim? Poglejmo samo primer vrtca. Kot eden izmed pomembnih ukrepov družinske politike je zagotovo zagotovljeno in dostopno varstvo predšolskih otrok. Problem pa nastane pri financiranju, saj država (in občine) prispeva samo za tiste otroke, ki obiskujejo javne in koncesijske vrtce, ne prispeva pa staršem, katerih otroci obiskujejo privatne vrtce ali pa so v varstvu starih staršev. Vse pravice iz naslova družinske politike bi morali vezati na otroka, ne pa na njegovo vključenost v sistem.

Obstoječe podporne sisteme v korist družine je potrebno izboljšati in jih nadgraditi z novimi. Izboljšati je potrebno dostopnost mladih do stanovanj in služb. Najbolj koristno za mlade starše bi bilo povečanje davčnih olajšav na posameznega otroka, kar z drugimi besedami pomeni, da bi si država od plače mladih staršev odrezala manj denarja. Davčna in socialna politika morata biti družini prijazni.

Slovenska družba se stara. Za dolgoročno preživetje naroda potrebujemo višjo rodnost. Če bi želeli, da bi bila rodnost vsaj 2,1 otroka na mater v rodni dobi, kolikor je potrebno zgolj za obnavljanje prebivalstva, potem bi se moralo letno roditi vsaj 30.000 otrok. To je približno 10.000 več kot danes (Tabela 6). Za dvig rodnosti so seveda pomembni podporni sistemi, ki jih država zagotavlja staršem, vsekakor pa ni zanemarljivo število umetnih splavov.

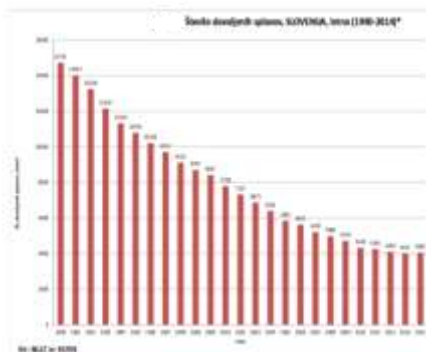
Tabela 6: Gibanje stopnje celotne rodnosti (število otrok, ki jih ena ženska rodi tekom svoje rodne dobe ob rodnosti iz proučevanega leta) v Sloveniji v obdobju 1955 - 2013

Zagovarjamo svetost življenja vse od spočetja do naravne smrti. Življenju oziroma spočetim otrokom slovenska ustava ne priznava pravic od samega spočetja. Ne nameravamo se spuščati v pravne polemike, ki so lahko izrazito ideološko obremenjene, želimo pa kot politiki storiti vse, da bi čim več žensk splav zavrnilo svobodno in ne zato, ker bi jim ga prepovedala država. Naj jasno povemo, da pri vprašanju splava ne vidim rešitve v zakonski prepovedi splava. V naši družbi bodo vedno obstajale ženske, ki se bodo odločale za splav, zato bi bila zakonska prepoved splava zgolj pilatovsko umivanje rok. Ženske bi izvajalce tovrstnih posegov iskale preko naših meja ali morda v nekvalificiranih, nelegalnih in mazaških ordinacijah. Prizadevati si moramo, da ženskam pokažemo drugo možnost.

Po podatkih Nacionalnega inštituta za javno zdravje je bilo samo leta 1990 opravljenih več kot 15.000 dovoljenih umetnih splavov. Do danes se je ta številka ves čas zniževala in je leta 2008 prvič padla pod 5.000 (Tabela 7). Zavedamo se, da je odločitev za splav izjemno travmatična, saj človeku pusti trajne posledice. Z nekoliko bolj trdimi besedami sem želel povedati, da gre v primeru splava za življenje, ki ga nasilno prekinemo, zato moramo vsi skupaj storiti vse, da bi čim več otrok ugledalo luč tega sveta.

Tabela 7: Število dovoljenih splavov, Slovenija, letno (1990 – 2014)

Vprašanje splava je v Sloveniji zelo ideologizirano, zato se je o njem težko racionalno pogovarjati. Vse se velikokrat osredotoči zgolj na klišejski spopad med konservativci, ki splavu nasprotujemo, in liberalnimi feministkami, ki poudarjajo svobodo žensk, da same odločajo o svojem telesu. Pri tovrstnih spopadih se pozablja na pomembne nianse, ki povzročajo bolečino tistim, ki so se za splav odločili. Tem ljudem visokooktanski politični in ustavno-pravni spopadi ne pomagajo, ker s polariziranjem družbe glede tega vprašanja ne rešujemo njihovih travm.

4. VIRI IN LITERATURA

1. Horizon 2020. Health, Demographic Change and Wellbeing. http://ec.europa.eu/health/ageing/policy/index_sl.htm.
2. Tonin, Matej. 2016. Upanje za Slovenijo. IJEK. Slovenija.
3. Odgovori za prihodnost, program Nove Slovenije, NSi – krščanski demokrati. 2014. http://nsi.si/wp-content/uploads/2015/01/odgovorZAprihodnost_IN_Programske_izjave.pdf.
4. Letno poročilo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije. 2014. <http://www.zpiz.si/cms/?id=2&inf=476>.
5. 2015 Ageing report – EU, Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060), EUROPEAN ECONOMY 3|2015. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf.
6. Dolgotrajna oskrba - uporaba mednarodne definicije v Sloveniji, Delovni zvezek št. 2/2014, let. XXIII, Zbirka Delovni zvezki UMAR. Junij 2014. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2014/DZ_02_14p.pdf.

Razlogi za starševstvo in pomen otrok pri slovenskih materah

Jana Krivec, Adela Černigoj
Fakulteta za uporabne družbene študije
Gregorčičeva 19, 5000 Nova Gorica, Slovenia
jana.krivec@fuds.si

POVZETEK

Odločitev za starševstvo lahko izhaja iz psiholoških, socialnih ali ekonomske razlogov. Pomen otrok je odvisen od številnih dejavnikov makrosistema, kot so kultura, družbene norme in vrednote, zgodovina naroda, kolektivistična oziroma individualistična usmerjenost kulture in drugo. V raziskavi smo preverili kakšen pomen pripisujejo otrokom slovenske matere. Rezultati so pokazali, da matere otrokom pripisujejo visok psihološki pomen, medtem ko sta socialni in ekonomski pomen nizka, pri čemer je najnižje vrednoten ekonomski pomen otrok. Pokazale so se določene razlike v vrednotenju pomena otrok glede na kraj bivanja. Pomen, ki ga pripisujemo otrokom, nam razkrivajo, kje in kakšno je mesto otroka v družini ter družbi, kar je ključ do razumevanja spreminjajoče se družinske strukture, medgeneracijskih dinamičnih odnosov ter predvidevanja svetovnih trendov populacijske rasti.

Ključne besede

Razlogi za starševstvo, pomen otrok, medkulturna psihologija, makrosistem, psihološki ekonomski in socialni razlogi.

1. TEORETIČNO OZADJE

Pripisovanje pomena otrokom ima močan vpliv na motivacijo, da se posameznik odloči, da bo imel otroke. Hoffman in Hoffman [3] pravita, da je potrebno raziskovati pomen otrok, ker na osnovi tega lahko razberemo motive, ki vplivajo na rodnost oziroma število otrok, predvidimo načine, kako doseči družine z manj otroki, s pomočjo motivov za starševstvo predvidimo populacijske trende ter razumemo vpliv pomena otrok na odnos med starši in otroki. Avtorja pravita, da se »pomen otrok nanaša predvsem na to, kakšno funkcijo bo otrok v družini prevzel ter na to, katere potrebe starši zadovoljujejo preko otrok« [3].

Pomen, ki ga starši pripisujejo otrokom, oziroma razlogi, zakaj se odločajo za starševstvo, so odvisni od različnih dejavnikov. V ospredju so individualni dejavniki, kot so vrednote, interesi, cilji in želje posameznika. Le-ti pa se razvijajo v širšem kontekstu, ki ga Bronfenbrenner [1] imenuje makrosistem in se odraža preko oblikovanja družinskih struktur in odnosov, ki se spreminjajo skupaj s spreminjajočo se družbo in se razlikujejo med različnimi kulturami. Iz tega razloga je te razloge za starševstvo potrebno obravnavati znotraj določene kulture, torej z vidika kulturne in medkulturne psihologije [1,6].

1.1 Pomen otrok

Hoffman in Hoffman [1] sta kategorizirala pomen otrok v devet skupin: Status odraslosti in socialne identitete; Razširjanje sebstva; Moralnost; religija, altruizem, delovanje v dobro skupine,

norme glede spolnosti; Primarna povezanost in naklonjenost znotraj družine; Stimulacija, poživitev, novost in zabava; Dosežki, sposobnosti in ustvarjalnost; Moč, vpliv in učinkovitost; Socialna primerjava in tekmovanje; Ekonomska korist. Kasneje je bilo s pomočjo faktorjske analize teh devet kategorij strjenih v tri večje skupine, to so: psihološki pomen, ekonomski/utilitaren pomen ter socialni/družbeni pomen otrok [6].

Ekonomski oz. utilitaren pomen se nanaša na materialno korist, ki jo družina/starši pridobijo s tem, ko imajo otroke. Gre za pomoč pri gospodinjstkih opravilih ali pri delih, s katerimi se družina ukvarja (npr. kmetijska opravila, družinski posli), ter skrb za starše v njihovi starosti [6] iz perspektive potomcev pa gre za visoko lojalnost svojim staršem in družini [11].

Psihološki pomen vključuje občutja zadovoljstva, ki jih starši doživljajo, ker imajo otroke. Ta občutja so lahko ponos, moč in občutek dosežka ter napredka v življenju, otrok lahko za starše predstavlja poživitev, družbo, novost, doprinese k svežini in dogajanju v družini [6]. Dodatno ima otrok lahko vpliv na to, da se partnerja zblížata.

Socialni pomen predstavlja občutja splošne sprejetosti v širši družbi, ki so jih starši deležni zaradi dejstva, da imajo otroke. V bolj tradicionalnih družbah posameznik pridobi status »odrasle osebe«, ko dobi otroke. Predvsem materinstvo je v nekaterih kulturah pojmovano kot glavno poslanstvo ženske ter njena glavna vloga v življenju, zato so lahko ženske brez otrok deležne družbenega neodobravanja. Družba lahko ženske, ki so usmerjene k lastni karieri in ne izražajo želje po družini in otrocih, označijo kot sebične ter njihove vrednote kot izkrivljene. Imeti otroke tako predstavlja neko družbeno obveznost, saj otroci predstavljajo prispevek k družbi. Med socialni pomen otrok spada tudi »nadaljevanje družine« ali »nadaljevanje družinskega imena«, da bo otrok, predvsem sin, poskrbel, da se status ali ime družine ne izgubita [6].

1.2 Vpliv makrosistema na pomen otrok

Makrosistem posredno ali pa neposredno vpliva na oblikovanje posameznikovih vrednot, stališč, mišljenja in delovanja preko socialnih dejavnikov iz okolja, kot so družbene norme in vrednote, socializacija znotraj določene kulture, stališča in ideologija kulture, politični in ekonomski vzorci, zgodovina naroda, individualistične ali kolektivistične usmerjenosti kulture, ipd.. [1].

Družbene vrednote: Pomen, ki ga družba pripisuje otrokom, določa njihov položaj v družbi, izobraževanje, pričakovanja do otrok, ravnanja z njimi (npr. "otroško delo"), ipd..[6].

Stopnja razvitosti: se odraža predvsem v treh dimenzijah: ali je območje ruralno ali urbano; socialno-ekonomski status (SES) družine znotraj tega območja; izobrazba in poklic staršev. Za manj razvite države, ruralna območja, družine z nižjim SES-om ter z nižjo izobrazbo staršev je značilen velik vpliv utilitarnih vrednot na odločitve za starševstvo [6].

Individualizem – kolektivizem: se odraža v pojmovanju povezanega/ločenega sebstva od ostalih ljudi oziroma družinskih članov [6]. Ločenost in neodvisnost se povezuje z zahodnim svetom, individualističnimi kulturami, razvitejšimi državami in urbanim življenjem. Povezanost in soodvisnost pa sta bolj prisotni v nezahodnem svetu, v kolektivističnih družbah, povezuje jih z državami v razvoju in ruralnim življenjem. Vpliva tudi na različne modele družin. Kağıtçıbaşı [6] opredeljuje tri družinske modele:

a.) model družinske neodvisnosti (individualistični model): Ljudje v gospodinjstvu živijo z ožjo družino oz. zgolj s člani primarne družine. Značilno manjše število otrok. Avtonomnost je visoko cenjena, zato se manjši pomen pripisuje materialni in čustveni soodvisnosti. Ker so v takšni družbi po navadi urejeni sistemi socialne varnosti (predvsem pokojnina), ni ekonomskih razlogov za odločanje za otroke, zato prevladujejo psihološki.

b.) model družinske soodvisnosti (kolektivistični model): Tu so posebej izpostavljene družine nezahodnih držav, iz ruralnih območij z nižjo stopnjo socialno-ekonomske razvitosti. Značilno je večje število otrok, in vključevanje članov razširjene družine ter močna materialna in čustvena soodvisnost članov. Razlogi za starševstvo so pogosteje utilitarni kot psihološki [6,8].

c.) model družinske psihološke soodvisnosti, ki vsebuje elemente prvega in drugega modela ter ponazarja spreminjajočo se družinsko strukturo v nezahodnih državah, ki se socialno-ekonomsko hitro razvijajo. Čustveni soodvisnosti je še vedno pripisan velik pomen, upade pa pomen materialne soodvisnosti ter tradicionalne družinske hierarhije (upad utilitarnih vrednot), osebna avtonomnost pa pridobiva na pomenu [6,8]. V takšnih družinah se otrokom pripisuje predvsem psihološki pomen.

2. CILJ

Cilj raziskave je bil ugotoviti, kakšen pomen slovenske matere pripisujejo otrokom, torej, zakaj se odločajo za materinstvo in kateri socialni, ekonomski in kulturni dejavniki vplivajo na te odločitve.

3. METODOLOGIJA

Izvedena je bila kvantitativna anketna raziskava s pomočjo spletnega anketiranja, pri čemer so bile anketirane osebe naključno izbrane po metodi snežne kepe. Anketa je bila oblikovana na podlagi vprašanj iz originalnega strukturiranega intervjuja, ki je bil uporabljen v raziskavi VOC 2, in sicer Vprašalnik za matere (ang. »Value of Children Project: Questionnaire for Mothers with a Target Child«) avtorjev Trommsdorff, Nauck, Schwarz, Chakkarath in Schwenk [11]. Iz originalnega vprašalnika je bilo izluščenih, prevedenih (iz angleščine v slovenščino) in uporabljenih 15 vprašanj. Uporabljena je 5-stopenjska Likertova lestvica (os 1-se ne strinjam, do 5- se strinjam s trditvijo).

3.1 Vzorec

Anketni vprašalnik je bil anonimen in prostovoljen, razdeljen med ženske, ki imajo vsaj enega otroka in prebivajo v Sloveniji. Vzorec predstavlja 125 slovenskih mater, starih med 22 in 64 let.

Starost

Povprečna starost je bila 38,5 let (SD 10,8). Udeleženke smo za namene analize razvrstili v dve starostni skupini: od 22 do 35 let (mlajša odrasla doba ali »mlajše matere«, 46,5% vseh udeleženk) ter od 36 do 64 let (srednja leta ali »starejše matere«, 53,5% vseh udeleženk).

Število otrok

Največje število otrok med anketiranimi je tri, tri otroke ima 18% vseh vprašanih. Prevladujejo matere z dvema otrokoma (42%), sledijo matere z enim otrokom (40%). Aritmetična sredina je 1,8.

Izobrazba

Večina anketiranih ima univerzitetno ali visokošolsko raven izobrazbe (63,2%), sledijo anketiranci s srednješolsko izobrazbo oz. poklicnim izobraževanjem (31,2%), le nekaj jih ima dokončan študij magisterija ali doktorata (4%), najmanj anketiranih pa ima izobrazbo nižjo od srednje šole (1,6%). Srednja šola ali manj v nadaljnji analizi predstavlja »nižjo izobrazbo« (33% vseh anketiranih), ostalo pa »višjo izobrazbo« (66% vseh anketiranih).

Zaposlitveni status

Med anketiranimi je 78,5% zaposlenih, sledijo jim brezposelni z 10,5%, upokojenih anketiranih je 5,5%, 5% pa je dijakinj ali študentk. Ena oseba ima status kmeta.

Zakonski status

Večina anketiranih glede zakonskega statusa opredelila za poročene (58%) ali da živijo v zunajzakonski skupnosti (29,5%). Nekaj jih je razvezanih (8%), ovdovelih (3%) in samskih (1,5%).

Socialnodemografski položaj

Največ anketiranih živi v srednje velikem naselju s številom prebivalcev med 3.000 in 15.000 (31%), sledijo jim anketirani iz manjših naselij/vasi z od 500 do 3.000 prebivalci (22,5%). Iz Ljubljane ali Maribora (naselje nad 50.000 prebivalcev) prihaja 20% anketiranih, 18,5% anketiranih prihaja iz majhnih vasi z manj kot 500 prebivalci, 8% anketiranih pa prihaja iz mest, ki imajo med 15.000 in 50.000 prebivalcev.

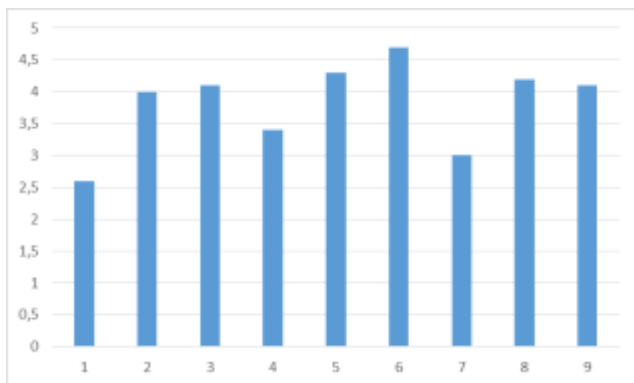
Finančni status

63% anketiranih prejme med 1000 € in 2.500 € mesečnih neto prihodkov na gospodinjstvo. Prihodke med 2.500 € in 5.000 € ima 22,5% vprašanih, najmanj anketiranih je odgovorilo, da ima njihovo gospodinjstvo neto prihodke do 1.000 € (14,5%).

4. REZULTATI

Najprej smo preverjali, koliko so pri slovenskih izraženi psihološki, ekonomski in socialni razlogi za starševstvo.

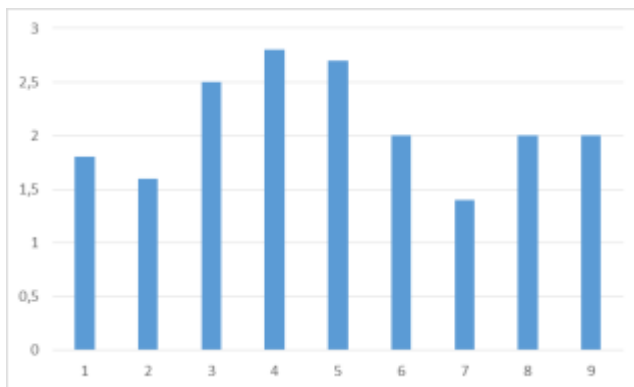
Na Sliki 1 so prikazane aritmetične sredine odgovorov, ki se nanašajo na psihološki pomen otrok. Iz Slike 1 lahko razberemo, da sta najpogosteje naveden razlog za starševstvo »Ker se med otrokom in staršem razvije posebna ljubezen« ter »Ker mi je v zadovoljstvo gledati, kako otroci odraščajo«. Kot pomemben psihološki razlog so se izkazale tudi trditve: »Ker starševstvo poveča občutek odgovornosti in pripomore k osebnostnemu razvoju«, »Ker dojenček prinaša radost«, »Ker me vzgajanje otrok nauči veliko o življenju in o sebi« ter »Da imam nekoga rada in skrbim zanj«.

Legenda: 1- Ker me otrok zbliža s partnerjem.; 2- Ker starševstvo poveča občutek odgovornosti in pripomore k osebnostnemu razvoju.; 3 - Ker dojenček prinaša radost.; 4- Ker je zabavno imeti majhne otroke pri hiši.; 5- Ker mi je v zadovoljstvo gledati, kako otroci odrasčajo.; 6 - Ker se med otrokom in staršem razvije posebna ljubezen.; 7- Ljudje, ki imajo otroke, imajo manj možnosti, da bodo osamljeni v starosti.; 8- Ker me vzgajanje otrok nauči veliko o življenju in o sebi.; 9- Da imam nekoga rada in skrbim zanj.

Slika 1. Aritmetične sredine odgovorov, ki odražajo psihološke razloge za starševstvo.

Kot pomembni psihološki razlogi za starševstvo se niso izkazale trditve kot so: »Ker me otrok zbliža s partnerjem«, »Ker je zabavno imeti majhne otroke pri hiši« ter »Ljudje, ki imajo otroke, imajo manj možnosti, da bodo osamljeni v starosti«. Vse navedene trditve, ki nakazujejo na psihološki pomen otrok, imajo povprečno vrednost na 5-stopenjski lestvici enako ali višjo od 2,6, kar pomeni, da se anketiranci v povprečju niso negativno opredelili glede nobene od trditve oziroma niso izrazili nestrinjanja z določeno trditvijo. To nakazuje na visok psihološki pomen otrok med anketiranimi materami.

Legenda: 1 - Ker otrok pomaga pri hišnih opravilih.; 2 - Ker (več) otrok pripomore k boljšemu finančnemu stanju družine.; 3- Ker bi mi otroci lahko pomagali na stara leta.; 4- Ker z vsakim novim družinskim članom družina pridobi na pomembnosti.; 5 Ker otroci krepijo stike s sorodniki.; 6- Ker starševstvo izboljša moj položaj in ugled med sorodniki.; 7- Ker se nekaterim starejšim sorodnikom zdi, da bi morala imeti več otrok.; 8- Ker preko otrok kujem nova poznanstva.; 9- Da nadaljuje družinsko ime.

Slika 2. Aritmetične sredine odgovorov, ki odražajo ekonomske in socialne razloge za starševstvo.

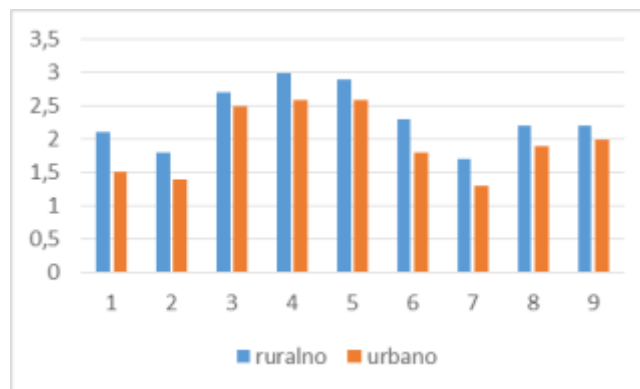
Iz Slike 2 opazimo, da je povprečna vrednost vseh trditve, ki se nanašajo na ekonomski pomen otrok (1-3) manjša ali enaka 2,5, kar nakazuje na nizek ekonomski pomen otrok. Izmed šestih trditve, ki se nanašajo na socialni pomen otrok (4-9), imajo štiri aritmetično sredino nižjo od 2,5, kar pomeni, da se anketirane osebe s trditvijo ne strinjajo.

Nadalje nas je zanimalo nas ali je mogoče odkriti povezavo med pripisovanjem psihološkega pomena otrokom ter starostjo

anketiranih, njihovo izobrazbo ter njihovim socialnodemografskim položajem. Mlajše anketirane matere pri vseh trditvah (z izjemo trditve 2) odgovarjale z višjimi vrednostmi ($M=3,9$, $SD=0,66$) kot starejše matere ($M=3,6$, $SD=0,69$). Rezultati so pokazali, da obstaja statistično značilna razlika med mlajšimi in starejšimi materami pri vrednotenju trditve »Ker dojenček prinaša radost.« ($t(1,98)=2,26$, $p<0,05$), ter »Ker se med otrokom in staršem razvije posebna ljubezen« ($t(1,98)=3,60$, $p<0,05$) pri čemer so mlajše matere bolj pozitivno vrednotile psihološki pomen otrok. Rezultati so pokazali da ni statistično značilnih razlik med odgovori anketirank z nižjo ali višjo izobrazbo ter med odgovori anketirank glede na kraj bivanja.

Nadalje smo preverjali, ali je večje število otrok povezano z ekonomskim pomenom otrok. Tudi v tem okviru ni bilo zaslediti statistično značilnih razlik v odgovorih.

Preverili smo tudi, ali sta socialni in ekonomski pomen otrok bolj prisotna pri anketiranih s podeželja oziroma iz ruralnih naselij.

Legenda: glej Sliko 2

Slika 3. Aritmetične sredine odgovorov, ki odražajo ekonomske in socialne razloge za starševstvo glede na kraj bivanja.

Iz Slike 3 vidimo, da sta tako ekonomski kot socialni pomen otrok nekoliko bolj prisotna pri anketirankah iz ruralnih naselij. Statistično značilna razlika med skupinama se je pokazala pri trditvah »Ker otrok pomaga pri hišnih opravilih« ($t(1,99)=2,92$, $p<0,05$), »Ker več otrok pripomore k boljšemu finančnemu stanju družine.« ($t(1,99)=3,21$, $p<0,05$), »Ker starševstvo izboljša moj položaj in ugled med sorodniki.« ($t(1,99)=2,33$, $p<0,05$), in »Ker se nekaterim starejšim sorodnikom zdi, da bi morala imeti več otrok.« ($t(1,99)=3,09$, $p<0,05$).

5. ANALIZA REZULTATOV

Rezultati so pokazali, da slovenske matere otrokom pripisujejo predvsem psihološki pomen. Ugotovitev se sklada z rezultati raziskav v drugih državah v Evropi, Aziji in Afriki, ki so pokazali na prevladujoč psihološki pomen otrok v vseh družbah [9].

Ekonomski pomen otrok se pri slovenskih materah ni izkazal za pomembnega ne glede na število otrok, ki jih imajo. Rezultti so skladni z ugotovitvami raziskave v Nemčiji in Češki. V Sloveniji kot razviti državi imamo vzpostavljen sistem socialnega varstva, ki prebivalcem zagotavlja materialno varnost za primer bolezni, brezposelnosti, starosti, invalidnosti, materinstva, preživljanja otrok in drugo, zato se starši jmanj zanašajo na svoje otroke v smislu materialne pomoči in je posledično otrokom pripisan nižji utilitarni pomen kot v državah z nižjo stopnjo razvitosti in visoko stopnjo rodnosti. V teh državah je zastopan individualistični družinski model, kjer je finančna pomoč usmerjena k otroku v

nasprotju s kolektivističnim modelom, kjer je materialna pomoč usmerjena k staršem [6]. Ekonomski pomen otrok je najbolj prisoten v Indoneziji, Gani, Indiji, Palestini in Južni Afriki, kar gre pripisati nižjemu življenjskemu standardu, nižji blaginji in izobrazbi ter odsotnosti ali slabo razvitemu sistemu socialnega varstva [5]. Da medgeneracijska materialna odvisnost družinskih članov upada s socialno-ekonomskim razvojem države ter urbanizacijo območja, je pokazala primerjava turških študij VOC 1 in 2 iz leta 1975 ter 2003 iz katere je opaziti izrazit padec ekonomskega pomena otrok, in izrazit porast psiholoških vrednot [4,6]. V okviru ekonomskega pomena je zanimiva analiza trditve »Ker bi mi otroci lahko pomagali na stara leta«, kjer se je 39 % udeleženk opredelilo nevtralnno, 43 % se jih ni strinjalo s trditvijo in le 18 % anketiranih se je strinjalo s trditvijo. Ta rezultat se zelo razlikuje z državami kot so Indonezija, kjer je pomembnost te trditve izrazilo 93 % udeleženk v raziskavi, na Filipinih 89 %, na Tajskem in Tajvanu 79 %, v Turčiji 77 %, v Nemčiji in ZDA pa je strinjanje izrazilo le 8 % udeleženk. Slovenski vzorec je torej pokazal nizko stopnjo pričakovanja do otroka, da pomaga staršem na stara leta, kar je značilno za nezahodne razvite države [5].

Ugotovili smo, da slovenske matere otrokom ne pripisujejo velikega socialnega pomena. Rezultate lahko razložimo s teorijo Naucka in Klause [9], ki pravita, da otroci služijo kot statusni simbol v primeru, da so zanesljiv vir materialne pomoči. Predpostavka povezanosti med ekonomskim ter socialnim pomenom otrok, pomeni, da v razvitejših državah z upadom ekonomskega pomena otrok posledično upade tudi socialni pomen otrok. V primerjavi enajstih držav je bil najvišji socialni pomen otrok v tistih državah, kjer se je tudi ekonomski pomen otrok izkazal za visokega (Indoneziji, Gani, Indiji, Palestini in Južni Afriki). V državah z nizko stopnjo rodnosti, kot so Kitajska, Koreja in Nemčija, kjer je ekonomski pomen otrok že izzvenel, pa je bil socialni pomen otrok v manjši meri še vedno prisoten [9]. Rezultati naše raziskave kažejo, da je vrednotenje socialnega pomena otrok vseeno višje kot vrednotenje ekonomskega pomena otrok. Čeprav v evropskih državah družine niso več tipično sestavljene iz moža, ki je odgovoren, da preskrbi družino, ter žene, ki ima vlogo gospodinje, pa je kljub temu najbolj zaželen in sprejet način življenja »poročen z otroki«, zato socialne vrednote glede otrok ostajajo višje kot ekonomske [2].

Rezultati o povezanosti pomena otroka s starostjo anketiranih mater potrjujejo ugotovitve predhodnih raziskav, da s starostjo staršev upada ekonomski in socialni pomen otrok, psihološki pa pridobiva na pomembnosti. S tem ko je treba otroka čedalje dlje preživljati in vzdrževati (podaljšana leta šolanja, kasnejša odselitev od doma ter kasnejša finančna osamosvojitvev), mora ta staršem predstavljati psihološko dobrino, sicer se ne bi odločili imeti družine [6,11].

Rezultati niso pokazali razlik glede na različne izobrazbene profile, kot je zaslediti v VOC 1 študiji [4]. V tem primeru naj izpostavimo potencialno omejitev ugotovitev zaradi premajhnega števila udeležencev posameznih izobrazbenih skupin.

Primerjali smo tudi odgovore glede na kraj bivanja (urbani, ruraalni). Izkazalo se je, da sta ekonomski in socialni pomen otrok nekoliko bolj prisotna pri anketiranih iz ruralnih naselij, medtem ko pri psihološkem pomenu ni bilo pomembnih razlik. Pripisovanje ekonomskega in socialnega pomena otrokom je torej bolj prisotno pri anketiranih iz podeželskih naselij. Zaradi načina življenja, ki je bil prisoten skozi zgodovino na Slovenskem, še vedno obstajajo razlike med življenjem na podeželju ter življenjem v mestih. V podeželskih in agrarnih območjih

Slovenije so otroci kasneje prenehali biti pojmovani kot »ekonomska dobrina staršev«, kot se je to zgodilo v mestih. Z razvojem, urbanizacijo in modernizacijo so se zbrisale jasne razlike med življenjskim stilom na podeželju in življenjskim stilom v mestu, kar ima v sedanosti za posledico dokaj enotno pojmovanje otrok in otroštva. Kljub temu pa je otroško delo še vedno bolj sprejemljivo v družinah na podeželju kot za starše iz urbanih naselij [5,6].

6. ZAKLJUČEK

Slovenske matere otrokom v veliki meri pripisujejo psihološki pomen, medtem ko sta se ekonomski in socialni pomen izkazala za nizkega. To je značilno za zahodne kulture, kjer je prisoten individualistični družinski model, v katerem je avtonomnost visoko cenjena in urejeni sistemi socialne varnosti, zato se manjši pomen pripisuje materialni in čustveni soodvisnosti. Rezultati potrjujejo trend prehoda iz modela družinske soodvisnosti v model družinske psihološke soodvisnosti, spremembe vrednot pri mlajših generacijah (neodvisnost in avtonomnost) ter spremembo položaja starostnikov v družini in družbi [7,8,9]. Še vedno pa ostajajo določene razlike med mestnimi in ruralnimi okolji. Pri slednjih je socialni in ekonomski pomen otrok bolj izražen. Poznavanje spreminjajoče se medosebne družinske dinamike in vrednotenja otrok nam tako nudi vpogled v spreminjajoče se trende vzdrževanja medgeneracijske solidarnosti na katero poskuša vplivati država z aktivno družinsko politiko v najširšem smislu [10].

7. LITERATURA IN VIRI

- [1] Bronfenbrenner, U. (1976). The Experimental Ecology of Education. Paper presented at the American Educational Research Association annual meeting, San Francisco, California, 19.–23.
- [2] European Values Study (2015). <http://www.europeanvaluesstudy.eu/page/family.html>. Dostopno 1.9.2017
- [3] Hoffman, L. W., in Hoffman, M. L. (1973). The value of children to parents. V J.T. Fawcett (ed.), Psychological perspectives on education (pp. 19–76). New York: Basic Books.
- [4] Kağıtçıbaşı, Ç. (1982a). The changing value of children in Turkey. (Pub. No. 60-E). Honolulu, HI: East-West Center.
- [5] Kağıtçıbaşı, Ç. (1982b). Old-age security value of children: Cross-national socio-economic evidence. *Journal of Cross-cultural Psychology* 13, 29–42.
- [6] Kağıtçıbaşı Ç. (2007). Family, Self, and Human development Across Cultures: Theory and applications. (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- [7] Kağıtçıbaşı, Ç. in Ataca B. (2015). Value of children, Family Change, and Implications for the Care of the Elderly. *Cross-cultural Research* 49(4), 374–392.
- [8] Mayer, B., Trommsdorff, G., Kağıtçıbaşı, Ç. in Mishra, R. C. (2012). Family models of independence / interdependence and their intergenerational similarity in Germany, Turkey, and India. *Family Science*, 3, 64–74.
- [9] Nauck, B. in Klaus, D. (2007). The Varying Value of Children: Empirical Results from Eleven Societies in Asia, Africa and Europe. *Current Sociology* 55(4), 487–503.
- [10] Rakar, T., Stropnik, N., Boškić, R., Dremelj, P., Nagode, M., Kovač, N. (2010). Raziskava o vplivih veljavnih ukrepov družinske politike na odločanje za otroke.
- [11] Trommsdorff, G., Nauck, B., Schwarz, B., Chakkarath, P. in Schwenk O. G. (2001). Value of Children Project: Questionnaire for Mothers with a Target Child. Neobjavljen vir.

Mortality by Causes of Death in European Countries

Aleša Lotrič Dolinar
University of Ljubljana
Faculty of Economics
Kardeljeva pl. 17
1000 Ljubljana

alesa.lotric.dolinar@ef.uni-lj.si

Jože Sambt
University of Ljubljana
Faculty of Economics
Kardeljeva pl. 17
1000 Ljubljana

joze.sambt@ef.uni-lj.si

Simona Korenjak-Černe
University of Ljubljana
Faculty of Economics
Kardeljeva pl. 17
1000 Ljubljana

simona.cerne@ef.uni-lj.si

ABSTRACT

In this paper, we analyse characteristics of European countries from the mortality point of view, taking causes of death into account. We identify clusters of countries with similar mortality patterns. This knowledge can serve as a source of information for policy makers from various areas (e.g. demography, health care).

Keywords

Cause of death, mortality, clustering, European countries

1. INTRODUCTION

Different health problems across countries result in different sex-age specific mortality. Consequently, countries with different mortality level and/or structure face different demographic issues as well as health costs that both have important implications for labour market, social security, health care system and related development strategies [6]. For implementing proper health policy and improving health cost management it is important to know where a certain country is positioned among other countries in a sense of sex-age-cause specific mortality, and what are the differences between groups of countries.

Traditionally, the countries' health and development status is analysed and compared through life expectancy at birth (e_0), that is considered one of the main demographic indicators of country development. However, the e_0 concept is based on mortality level only, without taking causes of death into account.

One possibility for an investigation of differences from the causes of death point of view is to compare the countries on the basis of mortality level by cause of death in sex-age groups simultaneously, and form clusters of similar countries.

2. THE DATA

The data on the number of deaths by different causes of death, age and sex, as well as the data on the number of population by age and sex were taken from the Eurostat database [1, 2]. The most recent Eurostat data referring to year 2014 are available for 32 European countries (28 European Union countries, and Switzerland, Norway, Liechtenstein, and Serbia). We use the 3-year average number of deaths in order to reduce the random effect.

We focus on three main groups of causes of death (according to ICD-10 [4]) that represent over 70% of all deaths in the analysed countries in 2014 [3]: diseases of the circulatory system, neoplasms, and diseases of the respiratory system, along with the last group of causes of death (called 'Other') consisting of all other causes of death.

We calculate death rates by those four causes of death, both sexes and seven age groups (0-14 years, 15-34 years, 35-54 years, 55-64 years, 65-74 years, 75-84 years, 85 years or more).

To ensure cross-country comparability we apply these country specific death rates to a standard population, calculated for our purpose from the actual total population of our analysed countries. We divide the number of people in each sex-age group by the total population and multiply by 100000 (our standard population is normalized to 100000). Next, we multiply the previously calculated sex-age-cause specific death rates for each country with the number of citizens in the corresponding sex-age group of our standard population. In such a way we convert the death rates into (sort of) absolute numbers of deaths for each country, that are controlled for different population sex-age structure. Our underlying data are thus the number of deaths (for a standard population) by four groups of causes of death within 14 sex-age groups (2 sex groups for each of the 7 age groups) for 32 European countries for the year 2014.

3. METHODS

For grouping similar countries based on the described data we use the classical Ward clustering with the squared Euclidean distance as the measure of dissimilarity. Clustering is performed component-wise, where a component is mortality by each cause of death in each sex-age group combination.

We compare the clustering result based on the sex-age-cause specific mortality to the one obtained from the life expectancy at birth data that can be considered as a benchmark. Life expectancy at birth is a hypothetical length of life that a newborn can expect if the mortality pattern remains unchanged in the future. As it is calculated on the basis of a demographic model (a life table) it is not affected by the age distribution and is therefore comparable geographically and through time [5] and thus often used as a demographic indicator of country development.

Once the countries are partitioned into clusters it is interesting to know what are those sex-age-cause combinations that discriminate the most between the resulting clusters. For the partition into two clusters we compare pyramids of structural shares for each cause separately, whereas for the lower-level partition into four clusters we apply the Bonferroni correction in ANOVA post-hoc testing.

4. RESULTS

In the first subsection we present the dendrogram (i.e. graphic representations of hierarchical clustering) for our data and compare it to the benchmark dendrogram based on life expectancy at birth. In the second subsection we describe the two main clusters and in the last subsection we identify the most

discriminative sex-age-cause combinations considering lower-level partition into four clusters.

4.1 Clustering Results

The dendrogram for clustering 32 European countries based on sex-age-cause specific mortality data is presented in Figure 1.

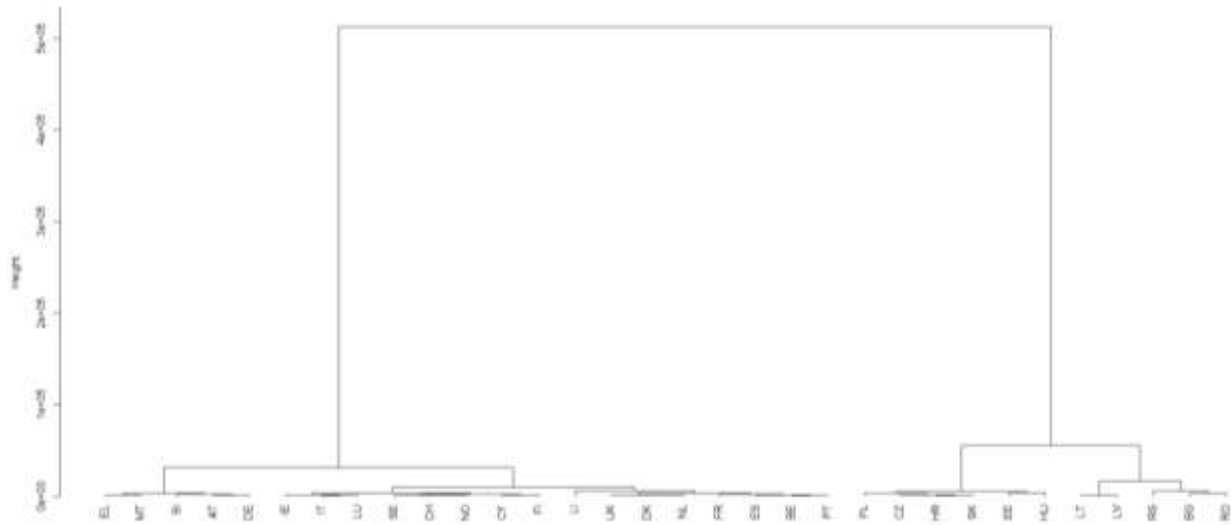

Figure 1. Dendrogram for clustering 32 European countries based on sex-age-cause specific mortality

From Figure 1 two well separated groups of countries can be clearly observed. The right-hand side cluster consists of 11 countries from the eastern Europe and the left-hand side cluster consists of 21 middle- and western-European countries.

When comparing this result with the clustering based on life expectancy at birth (dendrogram presented in Figure 2) we can see that the partitions into two clusters are exactly the same for both approaches. However, lower level partitions reveal substantial changes for the ‘western’ cluster.

4.2 Description of the Two Main Clusters

In this section we describe the differences in mortality between the two distinctive geographically separated clusters of countries. The differences in the overall mortality level (the number of all deaths calculated from the standard population) within sex-age groups are presented in Figure 3.

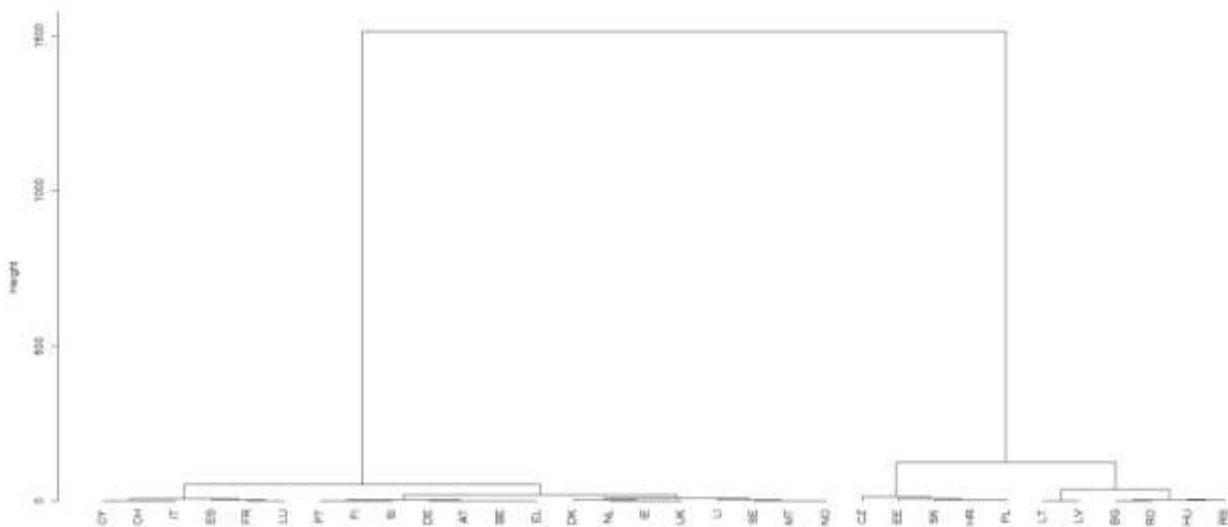

Figure 2. Dendrogram for clustering 32 European countries based on life expectancy at birth

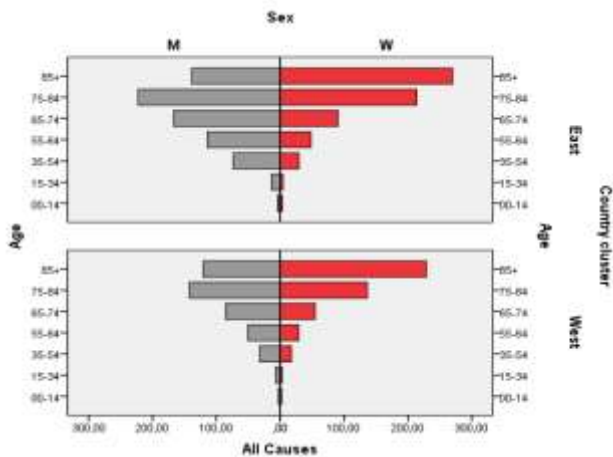

Figure 3. Pyramids for the overall mortality level for the eastern and the western cluster of countries

Comparison of the two pyramids reveals higher mortality levels in the eastern group of countries for both sexes of all age groups, except for the oldest men.

For cause-by-cause comparison between the two clusters we use similar pyramids, although instead of the number of deaths in certain sex-age group they represent structural shares of deaths from the analysed cause within all deaths in that sex-age group.

The pyramids for eastern and western cluster representing structural shares of deaths due to the diseases of the circulatory system are shown in Figure 4.

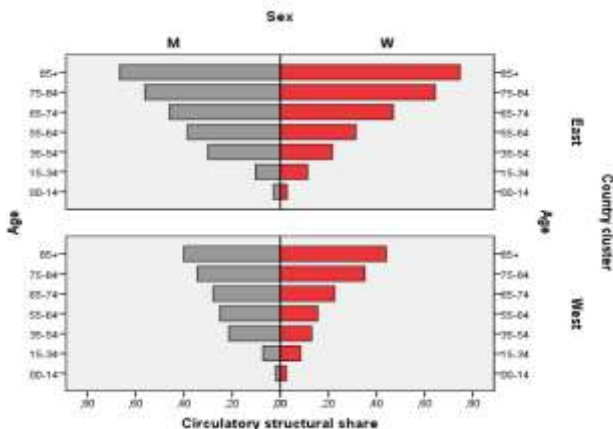

Figure 4. Pyramids representing structural shares of deaths due to the diseases of the circulatory system for the eastern and the western cluster of countries

In the eastern group of countries the structural shares of the deaths due to circulatory diseases are substantially higher than in the western group, especially in the older ages.

As far as structural shares of deaths due to neoplasms are concerned, we notice that they are slightly higher in the west, especially for women.¹

The structural shares of deaths from the diseases of the respiratory system are much higher in the western cluster in the older age groups, whereas they are very large for children of both sexes in the eastern cluster.

For the remainder of the causes ('Other') the structural shares are notably higher in the western cluster for older age groups, when the most common 'Other' causes of death are various dementias [3].

4.3 Identification of the most discriminative sex-age-cause combinations

As the partition into only two clusters of countries is rather general we were interested also in the more detailed analysis of the partition into four groups of countries.

The clustering based on sex-age-cause specific mortality results in the following four groups: two groups of eastern European countries (CZ, EE, HR, HU, PL, SK and BG, LT, LV, RO, RS) and two groups of western European countries (AT, DE, EL, MT, SI and the last group of 16 remaining western countries).²

Using the ANOVA test with the post-hoc Bonferroni procedure we identify those sex-age-cause combinations that discriminate the most between the four clusters. In Table 1 we list those combinations for which all pairwise mean differences are statistically significant.

Table 1. The most discriminative sex-age-cause combinations for partition into four clusters

Sex	Age	Cause	F
W	65-74	Circulatory	263.3
M	75-84	Circulatory	195.3
W	75-84	Circulatory	125.6
W	85+	Circulatory	118.5
M	85+	Circulatory	83.0

Clearly, the deaths due to the diseases of the circulatory system are the main source of differences between the four clusters of countries.

¹ Pyramids for neoplasms, diseases of the respiratory system, and other causes of death are not shown here. They are available upon request from the authors.

² Different from that, the clustering based on life expectancy at birth results in the following four groups of countries: the two groups of eastern European countries are quite similar with only HU switching positions (CZ, EE, HR, PL, SK and BG, HU, LT, LV, RO, RS), whereas the partition of the western primary cluster into two groups is very different (CH, CY, ES, FR, IT, LU and the 15 remaining countries).

5. CONCLUSION

The aim of our study is to provide some evidence-based support to the experts and decision makers in the field of health care system.

It is probably indisputable that the main goal is lowering the general level of mortality. However, with limited health funds it is essential to distribute them properly among different diseases.

We upgrade the traditional comparison based on life expectancy at birth by incorporating the causes of death into the analysis. We identify the main groups of countries with similar mortality distributions over sex-age-cause of death, as well as the main separation/discrimination factors for these groups.

As mortality in certain age from certain cause is usually a consequence of morbidity of the same cause in preceding age group(s), our analysis can help identify those issues that need to be addressed most urgently by appropriate prevention and cure programmes. Our findings suggest that the differences in mortality between groups of similar countries arise mainly from differences in mortality due to the diseases of the circulatory system in older age groups.

6. REFERENCES

- [1] Data (retrieved form Eurostat on 15 May 2017):
<http://ec.europa.eu/eurostat> → Data → Database → Database

by themes → Population and social conditions → Health → Causes of death → General mortality → Causes of death - deaths by NUTS 2 region of residence and occurrence, 3 years average

- [2] Data (retrieved form Eurostat on 15 May 2017):
<http://ec.europa.eu/eurostat> → Data → Database → Database by themes → Population and social conditions → Demography and migration → Population → Population on 1 January by age and sex
- [3] Data (retrieved form Eurostat on 15 May 2017):
<http://ec.europa.eu/eurostat> → Data → Database → Database by themes → Population and social conditions → Health → Causes of death → General mortality → Causes of death - deaths by country of residence and occurrence
- [4] International statistical classification of diseases and Related Health Problems 10th Revision
(<http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en>)
- [5] Kintner, H. J. 2003. The life table. In: *The Methods and Materials of Demography*, D. A. Swanson, J. S. Siegel, Eds. Elsevier Science, San Diego, CA.
- [6] Lotrič Dolinar, A., Došenović Bonča, P., and Sambt, J. 2017. Longevity in Slovenia: Past and potential gains in life expectancy by age and causes of death. *Zdr. Varst.* 52, 2, 124-130.

Komentar in predlogi za izboljšanje predloga Resolucije o družinski politiki 2018 – 2028

Tomaž Merše

Društvo za družini naklonjeno družbo,

Stara Oselica 18, 4225 Sovodenj,

e-mail: druzinska.pobuda@gmail.com

Ministrstvo, pristojno za družino, je pripravilo in dalo v javno razpravo predlog Resolucije o družinski politiki 2018 – 2028 z naslovom »Vsem družinam prijazna družba«.

Dokument je po daljšem času pretežno omejevanja in podaljševanja veljavnosti omejevalnih ukrepov na področju družinske politike dobrodošla in pozitivna novica, saj se po dolgem času spet pogovarjamo o tem, kako bi družinsko politiko izboljšali in obogatili.

V predlogi resolucije je kar nekaj dobrih usmeritev in predlogov, žal pa tudi kar nekaj takih, ki niso niti v pravem soglasju z naslovom niti z nekaterimi njegovimi temeljnimi usmeritvami.

Dobro je, da gre za medresorski dokument, ki nalaga delo in odgovornost vsem vladnim resorjem in tako v primeru sprejetja dokumenta lahko upamo, da se bo celotna vlada vsaj malo trudila, da bi ga tudi uresničila.

Nekaj poudarkov

Predlog resolucije predlaga **nekaj dobrih temeljnih usmeritev** družinske politike, kot so:

- Da bo država skozi družinsko politiko spoštovala avtonomijo družine.
- Da je temeljna naloga države je, da ustvarja primerne pogoje za doseganje visoke ravni kakovosti življenja družin ... ter pripravlja spodbudno okolje za odločanje za družino.
- Da želi država spodbuditi pozitiven odnos delodajalcev do izrabe očetovskega in starševskega dopusta,
- Da naj bi ustvarjali pogoje za lažje usklajevanje poklicnega in družinskega življenja,
- Izboljšanje materialnega položaja družin ob rojstvu otroka,
- Dodatna skrb za velike družine in družine z otrokom/otroki, ki potrebujejo posebno nego in varstvo.
- Namen različnih pravic je predvsem poskrbeti, da se družinam zaradi rojstva otroka ne poslabša materialni položaj.
- Univerzalnost družinske politike in ločevanje družinske politike od socialnega varstva.

Žal pa v nekaterih konkretnih predlogih (tudi v že pripravljenem predlogu novele ZSDP) predlaga ravno nasprotno od spoštovanja avtonomije družine in naklonjenosti vsem družinam. Starši smo različni in vsaka družina ima svoj slog življenja, zato si vsem družinam prijazno ali naklonjeno družbo predstavljamo kot družbo, ki podpira družine v različnih življenjskih slogih in jim pri ukrepih družinske politike daje čim več svobode in izbire. Predlagatelji resolucije in novele ZSDP pa predlagajo zmanjševanje izbire in uniformno usmerjanje družin s podporo točno določenih storitev in dobrin.

Premalo konkretnega najdemo glede povečane skrbi za velike družine, za izboljšanje možnosti za usklajevanje poklicnega in družinskega življenja, izboljšanje stanovanjskih možnosti mladih in še posebej mladih družin. Pogrešamo predloge za izboljšanje štipendiranja in čim bolj enakih možnosti izobraževanja za vse.

Prikazi stanja in učinkov bližnje zgodovine

Predlog resolucije v podrobnem prikazu stanja in učinkov bližnje zgodovine na posameznih področjih veliko omenja in kritizira ZUJF kot največji škodljiv ukrep na področju družinske politike v zadnjih letih. Pri tem pa je besedilo selektivno in enostransko, saj izpušča še druge podobno negativne posege na področje družinske politike. Tako niti z besedo v tem smislu ne omeni Svetlikove ti. »Nove socialne politike«, ki je začela veljati nekaj mesecev pred ZUJF in je merjeno v masi sredstev v proračune mnogih družin zarezala celo bolj kot kasneje ZUJF.

Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev je:

- Ukinil otroški dodatek za polnoletne otroke in ga le delno nadomestil z državno štipendijo. Tako so študenti, ki so presegali dokaj nizek cenzus za državno štipendijo ob izgubi otroškega dodatka ostali brez vsakršne državne podpore, pa tudi mnogi, ki so ohranili štipendijo, so dobili manj, kot prej v obliki otroškega dodatka in štipendije skupaj.
- Ukinil državne štipendije za mladoletne dijake. To je bilo kasneje deloma popravljeno.
- Uvedel vrstni red prejemkov, zaradi katerega lahko študent ali dijak ostane brez štipendije zaradi otroškega dodatka za mlajše otroke v družini. Ta diskriminacija kljub rednim

opozorilom (tudi s strani IRSSV) pristojni ministrici velja še danes.

- Uvedel upoštevanje premoženja v obliki fiktivnih dohodkov.
- Udaril predvsem po družinah z nižjimi dohodki in velikih družinah, kar je gotovo tudi eden izmed razlogov, da se je v krizi stopnja tveganja revščine otrok ravno v Sloveniji povečala bolj kot v drugih evropskih državah.

Predlog resolucije ob vsej upravičeni kritiki ZUJF (s tem zakonom je Slovenija med vsemi državami EU najostreje zarezala v ukrepe družinske politike) nikjer jasno ne pove, da so bili ti ukrepi v ZUJF opredeljeni kot začasni, in da so bili že leta 2014 izpolnjeni pogoji, da bi z letom 2016 prav vsi prenehali veljati, večina pa še danes velja zaradi zakonov, ki jih je prav za podaljšanje veljavnosti teh ukrepov sprejela aktualna vlada.

Če naj resolucija predstavlja stanje in razloge zanj, naj to naredi celovito in verodostojno.

Glede na to, da smo konec avgusta izvedeli, da so izpolnjeni tudi visoki pogoji te vlade za ukinitve veljavnih omejitev ukrepov družinske politike, se lahko kar nekaj besedila o nujnem vračanju na stanje pred ZUJF izpusti in se raje posveti bolj inovativnim rešitvam in odgovorom na izzive vedno globlje demografske krize oziroma ukrepom, ki bi lahko prispevali k bolj spodbudnemu okolju za odločanje za družino in za kakšnega otroka več.

Usmeritev od transferjev k podpornim storitvam

Ministrica za družino je na prvi seji Sveta RS za otroke in družine kot eno izmed usmeritev resolucije in prihodnje družinske politike predstavila obrat od transferjev družinam v smer zagotavljanja več podpornih storitev družinam. To se morda lepo sliši, vendar v obliki sofinanciranja od države izbranih programov in ponudb ter hkrati nepodpore drugim programom in ponudbam za zakonce in družine pomeni zmanjševanje avtonomnosti družin in njihovo usmerjanje v uporabo ponudb in storitev od države izbranih izvajalcev, kar odpira možnosti klientelizma in korupcije ter neoptimalne izrabe sredstev, saj ni nujno, da bi država podprla ravno tiste ponudbe in storitve, ki jih starši prepoznajo kot zanje najboljše. Če bi že hoteli delovati v predlagani smeri, bi to moralo biti v obliki nekakšnih vavčerjev za različna področja, ki bi jih družine lahko izkoristile ali pa ne (enako kot lahko izkoristijo subvencionirano od države izbrano storitev ali pa ne, le da se v tem primeru storitve subvencionirajo ne glede na to, ali jih starši želijo ali ne), tako da bi družine same avtonomno izbirale katera ponudba ali storitev je zanje najboljša.

Če naj bi bila resolucija namenjena temu, da bo Slovenija vsem družinam prijazna družba, bi morala malo manj favorizirati samo določene oblike vse prisotne in vsevedne države in staršem dopuščati več izbire in jih v tem podpirati.

Jezikovne in verjetno tudi ideološke težave resolucije

Čeprav vsak otrok ve, da moški in ženske nismo enaki, ve pa tudi, da moramo imeti enake možnosti in biti

enakopravni, da smo enakovredni, predlagatelji resolucije tega očitno ne razumejo, saj na mnogih mestih uporabljajo besedne zveze kot »enakost spolov«, »enakost med moškimi in ženskami« itd.

Angleška beseda »equality« ne pomeni samo enakosti, ampak tudi enakopravnost (Cambridge slovar daje celo prednost tej razlagi), zato je v slovenščini uporaba pojmov, kot so »enakost spolov« in podobno nepravilna in nesmiselna, saj imamo za prevod angleške »equality« na voljo veliko boljše slovenske besede s pravimi pomeni. Da se otroci ne bodo smejali tem nesmiselnim stavkom, predlagamo, da se v resoluciji raje govori o enakopravnosti in enakovrednosti moških in žensk ter o enakih možnostih žensk in moških.

Nekateri deli besedila malo dišijo po ideoloških floskulah, ki lahko pomenijo tudi kaj takega, s čimer se večina populacije ne bi strinjala. Včasih pa je obravnava nekoliko stereotipna, kar ne povečuje verodostojnosti dokumenta. Nekateri zadeve so zapisane nekoliko nedorečeno, tako da dopuščajo različne interpretacije.

Univerzalnost in spodbudno okolje za kakšnega otroka več

Predlog resolucije na veliko področjih predvideva, da bi pravice nekoč v prihodnosti postale univerzalne, kar je kot usmeritev dobro. Glede na to, da je utopično pričakovati, da bi v državi že kmalu lahko temu področju namenili tako velika sredstva, in glede na to, da bomo ob trenutnem klavrnem demografskem stanju za preživetje naših družbenih sistemov nujno potrebovali nekaj več otrok oziroma več družin, ki si bodo upale imeti še vsaj tretjega in morda četrtega otroka, predlagamo inovativno postopno uvajanje univerzalnosti. Predlagamo, da bi pri večini ukrepov, za katere se predvideva univerzalnost, le-to v prvem koraku in čim prej uvedli za vse tretje in nadaljnje otroke v družini in tako starše pri teh otrocih razbremenili nekaterih večjih stroškov kot so vrtec, šolska prehrana, šolanje na višjih ravneh brez štipendije, ...

Kot eno temeljnih usmeritev resolucije predlagamo usmeritev, da bi bili otroci od tretjega v družini naprej v smislu osnovnih družbenih storitev (še posebej vzgoja in izobraževanje) za starše čim bolj brez stroškov. To pomeni, da bi bil vrtec za tretjega in nadaljnje otroke v družini brezplačen ne glede na to, kdaj jih imajo in koliko jih istočasno obiskuje vrtec. Enako velja za šolsko prehrano, strošek bivanja v dijaškem domu. Za družine s tremi in več otroki bi moral biti dostop do državne štipendije olajšan z ugodnejšim cenzusom, tako da bi bili do nje upravičeni tudi dijaki in študenti z dohodkom do 99% povprečne plače na družinskega člana (Tako bi vsaj za te družine uresničili trditev ob sprejemu ZUPJS, da za polnoletne otroke otroški dodatek nadomešča državna štipendija).

Glede na to, da je družin s tremi in več otroki manj kot 10% družin, to ne bi smel biti pretiran izdatek, država pa bi pokazala, da ceni nadpovprečen demografski prispevek teh družin in jih zato temu primerno podpira.

Staršem še manj možnosti izbire kot doslej

Čeprav bi na podlagi naslova pričakovali, da bo predlog resolucije zaradi različnosti družin prinesel zanje čim

več možnosti izbire, a žal ni tako in prinaša kar nekaj predlogov, ki možnost izbire zmanjšujejo. Vse te predloge odločno zavračamo.

Neizdelane rešitve za stanovanjsko osamosvajanje mladih in mladih družin

Resolucija sicer predvideva nekaj ukrepov za lažje osamosvajanje mladih in mladih družin na stanovanjskem področju, a ocenjujemo, da niso zadostni in bi bili za mnoge mlade na začetku poklicne poti še vedno nedosegljivi.

Zato predlagamo dodaten ukrep, ki bi ga lahko poimenovali »prvo stanovanje« kot izrazito neprofitna najemna stanovanja za mlade in mlade družin za določen čas, ki bi bil odvisen od števila otrok v družini..

Izboljšati skrb za študentske družine

V predlogu resolucije pogrešamo več pozornosti do študentskih družin. Mnogi starši namreč ugotavljajo, da so med študijem imeli mnogo boljše pogoje za očetovstvo in materinstvo kot v prvih letih zaposlitve. Zato bi morali razmisliti tudi o boljši podpori študentskim družinam tako v smislu stanovanjskih možnosti zanje kot v smislu boljšega dohodkovnega položaja (ta del je v predlogu resolucije nekoliko pokrit pri predlogih za izboljšanje starševskega dodatka, a žal ne dovolj).

Ločevanje družinske politike in socialnega varstva

Podpiramo predlagano načelo ločevanja družinske politike in socialnega varstva, ki se v predlogu resolucije kaže predvsem v nekaterih predlogih univerzalnih ukrepov za vse otroke. Pogrešamo pa predloge za ločitev na zakonodajni ravni, kot bi bila npr. odprava vrstnega reda pravic iz javnih sredstev pri državni štipendiji, zaradi katerega otroški dodatek za mlajše otroke vpliva na dodelitev in odmero štipendije za starejše otroke v družini.

Podrobnejši komentarji k posameznim delom besedila

- Naslov: "Vsem družinam prijazna družba"

Kako naj razumemo ta naslov? Če to pomeni obrat družinske politike k večji univerzalnosti (se pravi usmeritev k vsem družinam ne glede na dohodek) in k večjemu razumevanju in podpori večjim družinam, kar bi bilo v demografskem smislu nujno, je naslov sprejemljiv, sicer pa bi veliko raje predlagali splošnejši naslov "Slovenija družinam naklonjena družba".

Naklonjenost pomeni podporo tudi v dejanjih, prijaznost pa je lahko tudi samo navidezna.

Sicer pa se pojavi vprašanje, katerim družinam naj Slovenija v tem trenutku ne bi bila prijazna, saj to v samem predlogu resolucije nikjer ni pojasnjeno, čeprav bi bilo dobro, da bi bilo in bi tako naslov postal bolj jase. Brez tega pa lahko daje tudi prostor za različne za večino neželene ideološke interpretacije, s katerimi smo se v preteklosti že srečevali.

- Uvod

Trditev, da »je bila Slovenija edina država na svetu, ki je imela 100 % nadomestilo plače.«, ne drži. Hvalisanje z delnimi resnicami nikoli ni verodostojno in pomembno zmanjšuje verodostojnost celotnega dokumenta. V Estoniji starševski dopust lahko traja do 435 dni in zagotavlja možnost vrnitve na isto delovno mesto do tri leta po porodu. 100% nadomestilo v času materinskega dopusta imajo še nekatere druge države.

Ne držijo tudi trditve glede omejitve nadomestil. Nadomestilo med starševskim dopustom je bilo v SLO že pred ZUJF omejeno na manj kot 2,5 kratnik povprečne plače (ZUTGP). Več držav, ki imajo sicer manj kot 100% nadomestilo, ima možnost izbire precej daljšega starševskega dopusta.

- 1.1 Namen in cilji

Družina ne predstavlja samo »primarni socialni prostor za (emocionalni in socialni) razvoj otrok«, ampak tudi »primarni socialni prostor za spočetje, rojstvo ter emocionalni in socialni razvoj otrok«.

Med temeljnimi cilji manjka: Zagotavljanje primerljive življenjske ravni družine ne glede na število otrok, oziroma preprečevanje zniževanja blaginje in kakovosti življenja družine, kadar se ta poveča za novega člana.

- 1.2 Temeljna načela

Tu najdemo kar nekaj floskul brez pravega pomena ali brez jasne razlage (npr. »integralni in vključujoč pristop«, »usmerjenost k vsem družinam« brez pojasnila, h katerim družinam danes družinska politika ni usmerjena,

»pozitivna diskriminacija najbolj ranljivih družin« brez pojasnila, katere družine naj bi to bile). Brez jasne razlage se lahko poraja občutek, da gre morda za prikrit poskus vključevanja različnih ideološko spornih pristopov.

- 2. Stanje na področju družinske problematike, demografska slika ter smernice oziroma ključne usmeritve razvoja družinske politike

Zanimivi statistični podatki. Zanimivo bi bilo izvedeti še, kakšna je statistika med družinami, ki prejemajo otroški dodatek? Kakšen je tam delež enostarševskih družin?

Kako se je ta delež spremenil od uvedbe domneve o zunajzakonski skupnosti, če obstaja skupen otrok? Na kakšen način v primeru privzetega obstoja zunajzakonske skupnosti (skupen otrok) družina dokazuje, da te skupnosti ni? Kako CSD ali ministrstvo to preverja? Koliko je takih primerov?

Glede na zelo velik delež družin s samo enim otrokom bo v prihodnosti potrebno razmišljati že o posebnih spodbudah za drugega otroka, zagotovo pa so ob dejstvu, da so družine s tremi in več otroki redke, z demografskega vidika **takoj nujne večje spodbude vsaj za tretjega in nadaljnje otroke.**

Na 13. strani lahko preberemo: »v letu 2016 se je višina otroškega dodatka z uveljavitvijo Zakona o spremembi in dopolnitvi zakona o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (ZUPJS-E) za vse otroke (približno 97.000 otrok) v 5. in 6. dohodkovnem razredu vrnila na raven pred uveljavitvijo ZUJF;«

Ta stavek je čisto zavajanje in neresnica.

Omenjeni zakon ni ničesar vrnil na pred krizno raven, saj bi se vse omejitve ZUJF odpravile brez njega. Ta zakon je predvsem ohranil večino omejitev ZUJF.

Na 14. strani lahko preberemo: »Slovenija zasleduje strateški cilj EU 2020, ki predvideva v vrtec vključenih 95 % otrok drugega starostnega obdobja.«

Morda pa ta cilj sploh ni tako pomemben in **je bolj pomembno, da damo staršem več možnosti izbire** in jim to izbiro v praksi omogočimo, s tem da jo podpremo na enak način, kot se sedaj podpira ena sama privilegirana oblika vzgoje in varstva v javnih vrtcih.

Predlagamo, da se **uvede subvencija za starše, ki sami poskrbijo za vzgojo in varstvo svojih otrok prvega starostnega obdobja** vsaj v višini najnižje subvencije pri plačilu vrtca, ki jo dobijo ne glede na dohodek prav vsi starši otrok v vrtcih.

Taka ureditev bi bila za javne blagajne cenejša, saj se je v nekaterih občinah, ki so to naredile, pokazalo, da se s tem opazno zmanjša potreba po prostoru v vrtcih, subvencija pa je tudi znatno nižja od povprečne subvencije za vključenost v vrtec.

S tem bi tudi zmanjšali obolevnost otrok v tem starostnem obdobju. Pediatri staršem v prvem letu otrokovega življenja močno priporočajo, da v tem času starejšega otroka vzamejo iz vrtca in zanj skrbijo doma, da bi bila oba bolj zdrava, a starši k temu niso prav nič spodbujeni, zato se za to odločajo le bolj ozaveščeni.

Na 17. strani lahko preberemo: »Raziskave kažejo, da imajo najbolj razvite družbe inkluzivno oziroma neizključevalno družinsko politiko, kar pomeni, da spoštuje oziroma naslavlja potrebe vseh tipov in oblik družin ter se osredotoča na pozitivne, družinam prijazne ukrepe oziroma ukrepe za lažje usklajevanje družinskega in poklicnega življenja.« Ta navedba potrjuje naš komentar k besedilu o vključevanju v vrtece na strani 14 in državi priporoča, da bi v tem kontekstu bolj spoštovala različne izbire staršev glede življenjskega sloga in zaposlitvenega statusa, ter bolj podprla in ovrednotila tudi izbiro, ko je eden izmed staršev (najpogosteje mama) doma, saj imajo ravno take družine običajno tudi več otrok in tako vsaj malo blažijo katastrofalno demografsko vedenje večine. Danes so te družine v mnogočem prikrajšane (domače varstvo otrok ni cenjeno (ne dobijo nobene subvencije kot otroci v vrtcu), manj bolniških nadomestil za nego ni cenjeno, pokojninsko zavarovanje jim ni naklonjeno, ...).

- 3. Temeljna prednostna področja ter cilji, ukrepi in kazalniki

- o Med cilji pogrešamo: dvig življenjske ravni družin, preprečevanje zniževanja blaginje družin ob prihodu novega člana, itd. Kje so sploh kakšni cilji, ki se nanašajo na družine?
- o Med kazalniki pogrešamo kakšne kazalniki, ki bi merili učinkovitost izvedenega:
 - Zadovoljstvo staršev z ukrepi.
 - Število rojenih otrok.
 - Stopnja rodnosti.
 - Delež družin z več otroki.
 - Stopnja uporabe različnih ukrepov (še posebej za usklajevanje poklicnega in družinskega življenja).
 - Število splavov.

- Stopnja univerzalnosti ukrepov.

- 3.1 Programi v podporo družini

Na strani 19 najdemo: »Programi so prednostno namenjeni otrokom, mladostnikom ter njihovim družinam«

Kje pa so programi, ki so prednostno namenjeni staršem in staršem kot zakoncem, saj je znano, da je ravno živ, ljubeč in zvest odnos med očetom in mamo daleč najboljše okolje za zdrav razvoj otrok?

V oceni stanja na strani 20 predlagatelj resolucije ugotavlja: »... in je to področje razmeroma dobro urejeno.«

Koliko je to res dobro urejeno, naj povedo očetje in mame, ki se soočajo s težavami pri uveljavljanju pravic na tem področju.

Nadalje lahko beremo: »mreža programov se postopno zgoščuje in lahko govorimo o razmeroma visoki stopnji pokritosti Slovenije s tovrstnimi programi.«

Zanima nas, kolikšna je udeležba staršev in otrok v teh programih? Koliko je zaposlenih in koliko je uporabnikov programov? Kako so zadovoljni z njimi?

Med ukrepi na strani 21 je navedeno: »ohranjati brezplačen dostop uporabnikov do programov v podporo družini«

Kako je to izvedljivo ob le 80% sofinanciranju države? Zakaj država ne sofinancira tudi programov z delno participacijo uporabnikov oziroma udeležencev?

- 3.2 Starševsko varstvo in družinski prejemki

Na strani 23 v prvem odstavku med nameni manjka ohranjanje življenjske ravni družin ob prihodu novega člana.

Davčne olajšave za vzdrževane družinske člane so opredeljene v Zakonu o dohodnini in ne v ZSDP.

Pri ciljih:

- o Pohvalimo predlog: »izvzem pravic in prejemkov iz morebitnih varčevalnih ukrepov«
- o Manjka: Poenostavitev postopkov in zmanjšanje števila postopkov, saj so nekateri povsem nepotrebni in pomenijo nesmiselno birokratsko breme staršev in CSD.

- 3.2.1 Pravice in prejemki, vezani na rojstvo in zgodnja leta otrokovega življenja

V poglavju pogrešamo usmeritev k večji možnosti izbire za starše. Tako bi tudi ob

tako opevani ureditvi starševskega dopusta lahko pogledali v še v kakšno drugo državo in tudi na tem področju dali staršem več izbire. Kar nekaj držav daje staršem na izbiro krajše obdobje odsotnosti z dela z višjim ali polnim nadomestilom plače ali pa daljše obdobje odsotnosti z dela z nižjim nadomestilom.

Podpiramo predlog o možni izbiri starševskega dopusta v obliki delne odsotnosti z dela v daljšem obdobju.

Ko je govora o nerazumevanju delodajalcev, naj dodamo, da je po izkušnjah mnogih staršev to glavni razlog za manjšo izrabo nekaterih pravic in tu je naloga države, da delodajalce ozavešča, še bolj pa, da jim dodeli kakšno spodbudo (npr. kakšno davčno olajšavo, če pri njih zaposleni očetje ob rojstvu otroka izkoristijo svoje pravice).

Podpiramo **podaljšanje očetovskega dopusta** ob rojstvu dveh ali več otrok in **dvig prispevkov ob delu s skrajšanim delovnim časom** zaradi starševstva, enako pa mora veljati tudi **za enega izmed staršev, ki zaradi skrbi za štiri ali več otrok zapusti trg dela**. Ker dvig na odmero od povprečne plače verjetno ne bo možen zelo kmalu, predlagamo, da se ti prispevki takoj začnejo odmerjati vsaj od dejanske minimalne plače in ne od neke administrativno določene bistveno nižje minimalne plače, kot to velja sedaj.

Predlagana ureditev pomoči ob rojstvu otroka je neprimerna in v nasprotju z načelom spoštovanja avtonomije družine. Namesto zaupanja staršem (ki ga nekateri morda res zlorabijo, a take redke primere se da reševati drugače), bi uvedli obilico nepotrebne birokratskega dela in še možnost za kakšno korupcijo. Povsem nepotreben predlog.

Namesto tega bi lahko naredili to pomoč progresivno, tako da bi se za drugega otroka povečala na 130% osnovnega zneska, za tretjega otroka na 200% osnovnega zneska, za četrtega in nadaljnje otroke pa bi znašala 300% osnovnega zneska. Progresija bi se lahko tudi nadaljevala.

Podpiramo dvig starševskega dodatka, vendar opozarjamo, da je 297,53 EUR manj kot 55% neto minimalne plače, kar je določal ZUJF, a je ministrstvo to določbo ves čas veljavnosti ZUJF napačno interpretiralo in starševski dodatek odmerjalo v višini nekaj več kot 250 EUR namesto nekaj več kot 300EUR in ta znesek leta 2014 tudi zapisalo v nov ZSDP. Prevara mamic, ki niso zaposlene, se še kar nadaljuje.

Med kazalnike dodati še:

- Višina nadomestil.
- Število družin z več otroki.
- Zadovoljstvo staršev z ukrepi za lažje usklajevanje poklicnega in družinskega življenja.

- Anketa med starši glede težav pri delodajalcih pri uveljavljanju teh pravic.

- 3.2.2 Pravice in prejemki, vezani na preživetje, skrb in varstvo otrok

Med cilji manjka preprečevanja zniževanja življenjske ravni družine ob prihodu novega/novih članov oziroma otrok, ki je sicer kot namen ukrepov družinske politike omenjen v odstavku o stanju, vendar pa ta namen zagotovo še ni dosežen v zadovoljivi meri, zato ga je treba uvrstiti tudi med cilje.

Podpiramo in pohvalimo drugi cilj: **»posebna skrb za velike družine** (staršem olajšati skrb za otroke in zagotoviti, da zaradi velike družine ne bodo prikrajšani), vendar pogrešamo več konkretnih predlogov za doseganje tega cilja. V pričujočem dokumentu jih ponujamo kar nekaj.

Otroški dodatek: Všeč nam je predlagana **usmeritev k večji univerzalnosti** ureditve otroškega dodatka in širitev pravice tudi nad obstoječi osmi dohodkovni razred. Ker pa pri družinah z višjimi dohodki vlogo otroškega dodatka precej dobro pokrijejo davčne olajšave, in je tako na tem področju zagotovljena dokaj dobra univerzalnost, ocenjujemo, da bolj kot širitev otroškega dodatka v še višje dohodkovne razrede potrebujemo **večja vlaganja v spodbude za tretjega in nadaljnje otroke v družinah**, zato predlagamo, da bi sredstva, ki bi jih potrebovali za ta predlog, raje čim prej usmerili tja.

Istočasno pa **odločno zavračamo predlog, da bi »del zneska otroškega dodatka starši, ki presegajo 53 % neto povprečne plače na osebo (kar je cenzus za brezplačno malico) lahko prejeli v obliki subvencionirane malice za otroke v osnovni šoli ali v obliki plačila šole v naravi in drugih obveznih taborov.«**

Ta predlog je v nasprotju s temeljno usmeritvijo o spoštovanju avtonomije družine, izraža nezaupanje do staršev in zmanjševanje možnosti njihove izbire ter bi prinesel birokratizacijo in zapletanje ukrepa, ki bi moral v taki obliki upoštevati tudi kopico izjem, ko ima otrok npr. posebno dieto ali kakšen drug razlog da ne želi jesti šolske malice ali mu starši želijo po svojih merilih pripravljati malico doma.

Dodatek za veliko družino

V smislu večkrat omenjene povečane skrbi za velike družine in povečanja priznanja tem družinam, bi lahko ravno dodatek za velike družine bil progresiven tudi pri večjem številu otrok. Glede na to, da bi za izboljšanje demografske slike nujno potrebovali več družin z vsaj tremi in več otroki, bi lahko dodatek od 4 naprej še vedno naraščal za npr 50 EUR za vsakega dodatnega otroka.

Predlagana ureditev brezplačnega dostopa na kulturne in druge prireditve in ustanove za velike družine se lepo sliši, a je zasnovana zelo nerodno in neuporabno, ko pravico omejuje na udeležbo celotne družine. Nesmiselna omejitev, ki kaže na veliko nepoznavanje življenja v velikih družinah. Zaradi večjega števila otrok so razlike v starosti velike in se le redko cela družina udeleži istega dogodka. Družinam dajmo možnosti izbire brez nepotrebnih birokratskih ovir in zahtev. Kulturo je treba približati vsem družinam. Država naj da možnost cenejšega ali celo brezplačnega dostopa na prireditve in v ustanove po izbiri družin v odvisnosti od števila otrok, ki se udeležijo dogodka (npr. da polno ceno plačajo le za prvega otroka, za vsakega nadaljnjega pa vedno manj, od tretjega ali četrtega udeleženega otroka iz iste družine naprej pa naj bo povsem brezplačno. Pravica naj bo odvisna od števila prisotnih otrok in ne od tega, ali so prišli vsi iz družine. Izvedena naj bo v obliki voucherja in ne v obliki vnaprejšnjega sofinanciranja izbranih prireditev in ustanov.

Subvencija vinjet

Pozdravljamo. Približno tako ureditev smo v Družinski pobudi predlagali že ob pripravi novele ZSDP v letu 2014, a ministrstvo ni imelo posluha za to.

Med ukrepi **zavračamo spremembo otroškega dodatka v namensko obliko.**

Podpiramo **zvišanje zneska delnega plačila za izgubljeni dohodek** na znesek minimalne plače po predpisu, ki ureja minimalno plačo, pri čemer mora **enako veljati tudi za prispevke pri delu s skrajšanim delovnim časom** zaradi starševstva in **pri prispevkih za enega izmed staršev štirih otrok, ki zapusti trg dela.**

Podpiramo **zvišanje starostne meje izrabe pravice do plačila prispevkov** v primeru štirih ali več otrok na 10 let starosti najmlajšega otroka, kar smo že imeli, a smo kljub nasprotovanju družinskih organizacij z novelo ZSDP v letu 2014 izgubili. Lepo, da starši, ki jih to zadeva, morda dobila nazaj. Izvedba mora biti enaka, kot je bila v prvih letih, ko je pravica dejansko trajala do 10, leta starosti najmlajšega otroka.

- **3.3 Nadomestno varstvo otrok**
- **3.3.1 Rejništvo**

Poglavja o rejništvu v tem komentarju nismo uspeli podrobneje obdelati, zato odsotnost komentarjev na to poglavje ne pomeni niti da ga v predlagani obliki podpiramo, niti da mu nasprotujemo.

- **3.3.2 Posvojitev**

Podpiramo namen in usmeritev, da » sodobnih družbah posvojitev v središče postavlja otroka, ki potrebuje primerno družinsko okolje, in je usmerjena predvsem v zagotavljanje varstva in vzgoje otroka.« in cilj »zagotoviti otrokom, ki potrebujejo posvojitev, čim bolj primerne nadomestne starše,«, vendar opozarjamo, da je še danes mnogo primerov, pri katerih pristojne službe (predvsem CSD) ne delujejo v tem duhu.

Podrobneje tudi tega poglavja žal nismo uspeli obdelati.

- **3.4 Socialno varstvo družine**

Podrobneje tudi tega poglavja žal nismo uspeli obdelati.

- **3.5. Trg dela in zaposlovanje**

V splošnem podpiramo usmeritev tega poglavja, ki žal kljub obsežnemu besedilu podaja razmeroma malo konkretnih rešitev, občasno pa zdrsne v področje stereotipnega in ideološkega.

Med predlaganimi ukrepi **pogrešamo splošno izboljšanje poslovnega okolja z nižjo obdavčitvijo dela**, ki bo bolj privlačno za investicije in razvoj gospodarstva v Sloveniji.

Za lažje usklajevanje družinskega in poklicnega življenja bi potrebovali tudi **spodbude delodajalcem** za lažje uveljavljanje pravice do dela s skrajšanim delovnim časom zaradi starševstva. Država bi lahko zagotovila subvencioniranje dela stroškov delodajalca, ki so neodvisni od obsega delovne obveznosti (prevoz, malica, regres), da taki delavci ne bi bili za delodajalce sorazmerno dražji kot tisti, ki delajo s polnim delovnim časom.

Pri zaposlenih starših bi lahko bili **prispevki delodajalca za pokojninsko zavarovanje odvisni od števila otrok**, za katere zaposleni skrbi. Tako bi bili starši z več otroki za delodajalca cenejši.

Med kazalniki manjka število staršev, ki delajo s skrajšanim delovnim časom.

- **3.6.1 Porazdelitev skrbstvenih in družinskih obveznosti med ženske in moške**

Namesto da bi se ukvarjali s stereotipi in slabšalnimi pomeni tradicionalnega, bi morali več energije posvetiti vzgoji in spodbujanju ljubečih in spoštljivih partnerskih odnosov med zakonci, saj v takem ozračju oba iščeta poti, kako se medsebojno podpirati in drug drugemu lajšati bremena.

Sicer pa zelo podpiramo spodbujanje bolj dejavnega očetovstva in večje prisotnosti očetov v družinah.

- **3.7.1 Zdravstveno varstvo odraslih**

Kako je lahko zagotavljanje dostopnosti do brezplačne kontracepcije, splava in oploditve z biomedicinsko pomočjo navedeno prednostno pred storitvami v času nosečnosti, poroda in poporodnega obdobja ter zgodnjim odkrivanjem bolezni reproduktivnega sistema? Kaj je tisto, kar je prednostno in v službi družine in življenja?

Kako se sploh odvzem življenja nerojenemu otroku lahko imenuje »reproduktivna« pravica, ko gre vendar ravno za nasprotno od reproduktivnosti?

Podpiramo **razširitev možnosti za koriščenje dopusta za nego družinskega člana** (npr. otroka bi lahko negovali tudi stari starši, tete, strici; dopust za nego bi pripadal tudi za nego staršev). Upoštevati je treba tudi krušne starše v reorganiziranih družinah (nove partnerje očeta ali mame otroka), četudi otroka niso posvojili.

Manjka pravica staršev do **bolniškega dopusta za nego v primeru ko je predšolski otrok hospitaliziran** in je za potek in učinkovitost zdravljenja zelo koristno, da je z njim tudi oče ali mama ali kdo drug bližnji.

Potrebno je **spremeniti ureditev, po kateri morajo pediatri na primarni ravni ugotavljati statuse in okoliščine**, ki določajo, ali in do koliko bolniške odsotnosti za nego je upravičen kateri zmed staršev. Naloga in pristojnost zdravnika naj bo ugotovitev, ali otrok potrebuje nego staršev ali druge odrasle osebe, pravico do bolniške odsotnosti pa naj v nejasnih primerih upravičenci urejajo neposredno z ZZZS (pooblaščenec za ta namen bi lahko bil v vsakem zdravstvenem domu).

- **3.7.2 Zdravstveno varstvo otrok in mladostnic oziroma mladostnikov**

Podpiramo **zdravstveno zavarovanje otrok neodvisno od zavarovanje staršev**, saj zavarovanje otrok naj ne bi bil odvisno od zaposlitve staršev in plačilne discipline njihovih delodajalcev.

Med ukrepi ocenjujemo »uvedbo celovitega in interdisciplinarnega programa vzgoje za zdravo spolnost za mladostnike in mladostnice« kot bistveno premalo opredeljen, da bi ga lahko enoumno podprli ali pa ne.

Gre za zelo zahtevno področje, kjer bo treba zadevo narediti na moder in premišljen način, da ne bo prinesel več škode kot koristi. Zato bi bilo treba to alinejo nekoliko bolje opredeliti, da bi vsaj vedeli, kaj naj bi predstavljal pojem "zdrava spolnost". Nekatere delavnice na to temo v zadnjih letih v šolah nikakor niso bile koristne in bi bilo bolje, če jih ne bi bilo.

Pozitiven rezultat je lahko samo program, ki bo imel široko podporo med starši vseh nazorov in v širši družbi.

Še bolj kot spolno vzgojo (ki je nikakor vnaprej ne zavračamo) bi bilo treba v šolski program vključiti vsebine za pripravo na osrečujoče zakonsko in družinsko življenje kot so osnovne značilnosti, zakonitosti in razlike med moško in žensko naravo (ja, nismo enaki), osnovne zakonitosti dobrih medsebojnih odnosov, komunikacije, ...

Med ukrepi **manjka pravica staršev do bolniškega dopusta za nego, v primeru ko je predšolski otrok hospitaliziran** in je za potek in učinkovitost zdravljenja zelo koristno, da je z njim tudi eden izmed staršev ali drug bližnji.

Med ukrepi **manjka tudi okrepitev mreže primarnih pediatrov**, saj se nabor storitev in ukrepov, ki jih morajo izvajati, stalno povečuje, kar pomeni njihovo vedno večjo preobremenjenost in nezmožnost kakovostno opravljati svoje delo.

- **3.8 Vzgoja, varstvo in izobraževanje** - **3.8.1 Predšolska vzgoja**

Med cilji **manjka več možnosti izbire staršev**, ki bile enako dobro sprejete in podprte kakor javni vrtci.

Kot obliko v predlogu resolucije večkrat omenjene večje podpore velikim družinam bi lahko uvedli **subvencijo za vzgojo in varstvo za otroke, za katere za to poskrbijo starši sami**. Taki starši so danes v tem smislu zapostavljeni, saj najnižjo subvencijo za otroka v vrtcu dobijo tudi starši z najvišjimi dohodki, starši, ki sami poskrbijo za vzgojo in varstvo, pa za ta namen ne dobijo prav nič.

Predlagamo, da bi bili starši, ki otrok v prvem starostnem obdobju ne vključijo v vrtec, ampak sami poskrbijo za drugo obliko vzgoje in varstva, ki se jim zdi najprimernejša, upravičeni vsaj do najnižje subvencije za plačilo programa prve starostne skupine v javnem vrtcu v njihovi občini (za poenostavitev bi jo lahko določili tudi pavšalno na podlagi povprečne cene programov za celotno državo).

Če je za določene skupine otrok (npr. priseljenci zaradi jezika in kulture) bolje, da se zanje zaradi integracije in boljše priprave na šolo zahteva vključenost v vrtec, se to lahko naredi v okviru predpisov, ki se nanašajo nanje, nikakor pa ni potrebno na splošno favorizirati samo ene oblike vzgoje in varstva otrok.

Prav tako je potrebno zagotoviti enako 100% financiranje programov v zasebnih vrtcih kakor v javnih.

Oba ukrepa sta za javna sredstva cenejša kot neprestano povečevanje števila oddelkov in mest v javnih vrtcih, staršem pa dajeta možnost avtonomne izbire, pri kateri ne bodo

ob določeni izbiri prikrajšani v primerjavi z drugo.

Načeloma podpiramo predlagano **širitev možnosti zniževanja plačila vrtca pri več otrocih**, vendar se nam zdi predlagana rešitev toga in pomanjkljiva. Predlagamo, da bi ukrep nadgradili v smeri večjega spodbujanja oziroma lažje odločitve za kakšnega otroka več. Otroci od tretjega v družini naprej bi morali biti v smislu osnovnih družbenih storitev (še posebej vzgoja in izobraževanje) za starše čim bolj brez stroškov.

Tako bi lahko za hitrejše odločanje za otroke ponovno uvedli 100% subvencijo za drugega otroka, ki je istočasno v vrtcu, poleg tega pa **100% subvencijo za vse otroke od tretjega naprej, ne glede na to, kdaj jih starši imajo**. Kot država in družba se lahko še posebej veselimo vsake družine, ki ima pogum in veselje do življenja, da sprejme tudi tretjega in še kakšnega otroka, kar je v velikem interesu celotne družbe in države. Zato je prav, da ta tudi prevzame večji del stroškov za te otroke kot samo do ravni enostavne reprodukcije, saj so njihovi starši v smislu stroškov in drugih vlaganj v otroke obremenjeni bolj kot tisti z manj otroki.

Odločno **zavračamo ukinitvev 20% višjega otroškega dodatka za otroke od četrtega leta naprej, če niso v vrtcu**. Ta dodatek je tako majhen, da nikogar ne destimulira pri vpisu v vrtec. Vrtec je za družine z zelo nizkimi dohodki (najmanj izobraženi starši) v resnici poceni in zato niso destimulirani za vključevanje v vrtec. Vrtec je drag za starše od tretjega dohodkovnega razreda naprej (30% povprečne plače na družinskega člana - plačilo 20% cene programa, kar je 70 do 90 EUR mesečno). Ukinitvev tega dodatka bi starši doživeli predvsem kot nezaupanje njihovi izbiri.

Vprašanje je, ali je v okoljih, kjer je vključenost nizka, to posledica želje staršev ali premajhnega števila prostih mest ali previsoke cene vrtca. Ali za starostno obdobje od 4. do 6. leta res ni težav dobiti prosto mesto v vrtcu?

Podpiramo razvoj oblik varstva, ki bodo omogočili varstvo otroka od zaključka starševskega dopusta do vstopa otroka v vrtec (če otrok ne dobi mesta v vrtcu).

3.8.2 Osnovnošolsko izobraževanje

Cilje: »vzpostaviti šolsko okolje kot okolje, kjer je zagotovljena najvišja stopnja enakosti in nediskriminacije« ter »digniti raven znanja na področju človekovih pravic, strpnosti in enakih možnosti.« ocenjujemo kot ideološke floskule brez prave vsebine, za katerimi pa se lahko skriva tudi vsebina, ki nima nobene zveze s

tem, kar ljudje običajno razumemo pod temi izrazi in kar ti izvorno pomenijo. Zato pričakujemo, da se jih v nadaljnjem razvoju dokumenta razloži, da se bo do njih dalo opredeljevati, ali pa se jih opusti.

Pogrešamo pa cilj, da **bi osnovno šolanje moralo dati otroku osnovne veščine in znanje za normalno življenje tudi v zakonu in družini ter širši družbi**.

V oceni stanja, kjer je govora o ti. deprivilegiranih družinah, se predlog resolucije omejuje predvsem na materialni položaj družin, manjka pa pogled v nematerialno stanje teh deprivilegiranih družin. Pogosto ni največji problem materialno stanje, ampak nedelujoče, razpadle družine, čemur se danes sicer moderno reče "pluralnost družinskih oblik", v resnici pa gre za veliko trpljenja, ki je tudi posledica napačnega izobraževanja in vzgoje ter širjenja in spodbujanja za ljudi škodljivih odločitev in vedenjskih vzorcev.

Morda bi morali predvsem več narediti za pomoč ljudem pri vzdrževanju zakonskega odnosa in družinskih odnosov.

Med ukrepi pozdravljamo **zagotavljanje brezplačnih učnih gradiv**, a se ne strinjamo, da se to začne z uvajanjem ravno pri prvošolcih. Zakaj ravno za prvošolce, ki potrebujejo najmanj teh gradiv?

Če naj bi se postopno ukrep širil tudi na ostale razrede, bi bilo medgeneracijsko mnogo **bolj pošteno, da bi ga začeli uvajati v 9. razredu**, saj bi tako bilo ukrepa deležnih največ generacij enakomerno. Tako pa bi bila ena generacija, s katero se je ukrep začel v prvem razredu, privilegirana v primerjavi z vsemi predhodnimi.

Podpiramo predlog **vsem učencem zagotoviti kakovostno in zdravo brezplačno malico** in/ali kosilo. Ker pa se zavedamo, da bo težko v kratkem času najti dovolj denarja za tak ukrep v celoti, predlagamo, da bi **za začetek univerzalen ukrep sprejeli za tretjega in vse nadaljnje otroke v družini**.

Tako bi zagotovili, da bi starši nosili stroške izobraževanja za prva dva otroka, za tretjega in nadaljnje, ki so demografsko za družbo še posebej pomembni, pa jim teh stroškov ne bi bilo več treba nositi. Tako bi finančno močno olajšali življenje velikih družin, ki v demografskem smislu družbi prispevajo več kot drugi, in zmanjšali eno oviro pri odločanju za kakšnega otroka več, stroški pa ne bi bili pretirani, saj gre za manj kot 10% družin in bi lahko bili samo veseli, če bi se ta delež tudi s takimi ukrepi sčasoma povečal.

Med ukrepi bi bilo bistveno bolj jasno treba opredeliti, kaj naj bi se razumelo pod »ukrepi pozitivne diskriminacije«, saj je tako nejasna formulacij lahko tudi vir zlorab in neupravičenih diskriminacije.

Med kazalniki predlagamo črtanje »števila predmetov pri katerih so vključene vsebine in koncepti: pravičnost, strpnost, solidarnost, nediskriminatornost, enakost, nenasilje idr. ter obseg teh vsebin.«, ker je bilo v praksi to že doslej pogosto le pretveza za ideološko indoktrinacijo otrok, ki s temi pojmi v njihovem pravem pomenu nima nobene zveze.

- 3.8.3 Srednješolsko izobraževanje

Cilj »vzpostaviti šolsko okolje kot okolje, kjer je zagotovljena najvišja stopnja enakosti.« zveni predvsem kot ideološka floskula, za katero se lahko skriva marsikaj, kar ne otrokom ne družbi ne bi prav nič koristilo. Ali naj bo razloženo in jasno določeno, da je mišljeno, kakor to večina dobronamerno razume, ali pa naj se črta.

Tudi **bivanje v dijaškem domu** je zadeva, kjer bi poleg obstoječe olajšave v primeru, ko istočasno v dijaškem domu biva več kot en otrok, morali velike družine razbremeniti stroškov za tretjega in vse nadaljnje otroke ne glede na to, ali so v domu istočasno ali posamezno.

Pri državni štipendiji je napačno naveden trenutni cenzus (64% namesto 56%). Je pa res, da mora s 1.1.2018 začeti veljati cenzus 64% povprečne plače.

Glede na to, da je bilo ob ukinitvi otroškega dodatka za polnoletne otroke rečeno, da zanje otroški dodatek nadomešča državna štipendija, bi bilo treba cenzus za dostop do državne štipendije dvigniti na isto raven kot sicer velja za otroški dodatek. Če pa že ne naredimo tega takoj za vse dijake in študente, bi morali ta cenzus takoj dvigniti vsaj za velike družine, tako da bi bil **dostop do državne štipendije za otroke iz družin s tremi in več otroki olajšan z ugodnejšim cenzusom**, tako da bi bili do nje upravičeni tudi dijaki in študenti z dohodkom do 99% povprečne plače na družinskega člana.

Med ukrepi manjka **ukinitev vrstnega reda pravic iz javnih sredstev pri državni štipendiji**, tako da otroški dodatek za mlajše otroke v družini ne bo več vplival na dodelitev in odmero državne štipendije starejšim otrokom v družini.

Podpiramo predlog »**vsem dijakinjam in dijakom zagotoviti kakovostno in zdravo brezplačno malico**«, kot prvi korak v dokaz, da država misli resno, pa predlagamo, da bi tak **univerzalen ukrep najprej sprejeli za tretjega in vse nadaljnje otroke v družini**.

Tako bi zagotovili, da bi starši nosili stroške izobraževanja za prva dva otroke, za tretjega in nadaljnje, ki so demografsko za družbo še posebej pomembni, pa jim teh stroškov ne bi bilo več treba nositi. Tako bi finančno močno olajšali življenje velikih družin, ki v demografskem smislu družbi prispevajo več kot drugi, in zmanjšali eno oviro pri odločanju za kakšnega otroka več, stroški pa ne bi bili pretirani, saj gre za manj kot 10% družin in bi lahko bili samo veseli, če bi se ta delež tudi s takimi ukrepi sčasoma povečal.

Med ukrepi in kazalniki enak komentar kot pri osnovni šoli glede »števila predmetov pri katerih so vključene vsebine in koncepti: pravičnost, strpnost, solidarnost, nediskriminatornost, enakost, nenasilje idr. ter obseg teh vsebin.«, ker je bilo v praksi to že doslej pogosto le pretveza za ideološko indoktrinacijo otrok, ki s temi pojmi v njihovem pravem pomenu nima nobene zveze.

- 3.9 Stanovanjska problematika

- 3.9.1 Osamosvajanje mladih družin

Med ukrepi pogrešamo uvedbo močno ugodnih najemnih stanovanj (z izrazito neprofitno najemnino) za mlade za določen čas, pri čemer bi imele prednost mlade družine in mladi pari. Bivanje v take stanovanju bi bilo časovno omejeno (npr. na pet let za par brez otrok z možnostjo podaljšanja za določen čas za vsakega otroka v družini), tako da bi se družina lažje materialno okrepila, da bi po izteku te dobe svoje stanovanjsko vprašanje lahko reševala na trgu ali z enim izmed preostalih mehanizmov, ki so predlagani v predlogu resolucije, a so za mlade takoj na začetku poklicne poti praviloma vsaj nekaj let nedosegljivi oziroma finančno prezahtevni.

Zaposlenost na Švedskem kot zgled za izboljšanje dolgoročne ekonomske vzdržnosti v Sloveniji

Jože Sambt

Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5892630; fax: +386 1 5892698
e-pošta: joze.sambt@ef.uni-lj.si

Tanja Istenič

Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5892778; fax: +386 1 5892698
e-pošta: tanja.istenic@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Slovenija bo v prihodnje deležna hitrega staranja prebivalstva. Po najnovjših projekcijah Eurostata naj bi se delež starih 65 let in več povečal z 18 % v letu 2015 na 31 % vseh prebivalcev Slovenije v letu 2050. Velika večina teh prebivalcev je ekonomsko odvisnih, saj je njihova potrošnja večja od tega kar proizvajajo. Na drugi strani se bo delež starih od 20 do 64 let v navedenem obdobju predvidoma znižal s 63 % na 50 %. Gre za prebivalce, katerih proizvodnja večinoma presega njihovo potrošnjo in ki lahko vzdržujejo druge – tako mlajše v starosti 0-19 (predvsem privatni transferji svojim otrokom) kot tudi prej omenjene starejše v starosti 65+ (predvsem javni transferji v obliki pokojnin, zdravstva in dolgotrajne oskrbe). V članku omenjene demografske projekcije povežemo z rezultati Računov nacionalnih transferjev (angl. *National Transfer Accounts, NTA*), ki prikazujejo, koliko v posamezni starosti trošimo in koliko proizvajamo. Ob obstoječih starostnih vzorcih potrošnje in proizvodnje bi nastajal vedno večji razkorak med celotno potrošnjo in celotno proizvodnjo Slovenije. Ugotovimo, da bi približno polovico tega povečanja lahko izničili, če bi postopoma prevzeli starostni vzorec zaposlenosti Švedske. Na Švedskem namreč posamezniki ostajajo bistveno dalj časa na trgu dela.

1 UVOD

Na gibanje števila prebivalstva vplivajo trije dejavniki dinamike prebivalstva: rodnost, smrtnost in selitve. Skupno število prebivalstva in njegova starostna struktura so v danem trenutku odvisni od delovanja teh treh dejavnikov v preteklosti. Hkrati pa je vpliv rodnosti, smrtnosti in selitev na gibanje prebivalstva v prihodnje odvisen od obstoječe starostne strukture prebivalstva. V prihodnjih treh desetletjih bodo demografska gibanja z vidika starostne strukture prebivalstva izrazito neugodna.

Po letu 1980 se je stopnja celotne rodnosti znižala pod raven 2,1 otroka na žensko, kolikor je potrebno, da se v odsotnosti selitev prebivalstvo na dolgi rok obnavlja. V letu 2003 je

stopnja celotne rodnosti v Sloveniji znašala samo 1,2 otroka [5]. To pomeni, da bi ob rodnosti, kot smo jo beležili v letu 2003, ena ženska tekom rodne dobe rodila v povprečju 1,2 otroka, ob predpostavki, da bi dočakala konec rodne dobe. V zadnjih letih se vrednosti gibajo med 1,5 in 1,6 otroka na žensko. V prihodnjih desetletjih bodo te številčno šibke generacije vstopale na trg dela in v rodno dobo, kar bo zniževalo delež delovnega kontingenta.

Na drugi strani se nam povprečno trajanje življenja hitro podaljšuje. Leta 1985 je življenjsko pričakovanje ob rojstvu v Sloveniji znašalo 72 let, leta 2015 pa že 81 let [6]. Poleg tega, da bistveno dlje živimo, sedaj prestopajo v starostni razred 65+ številčne generacije, rojene po drugi svetovni vojni, v obdobju izbruha rodnosti (baby-boom generacije).

Nadaljnje, neto priseljevanje, ki je v letih 1993–2009 znašalo v povprečju 5000 neto priseljenih letno, je v obdobju 2010–2016 znašalo v povprečju samo še okrog 500 neto priseljenih letno [3].

Projekcije prebivalstva tako kažejo, da bo Slovenija v prihodnje deležna hitrega staranja prebivalstva. Po najnovjših projekcijah Eurostata naj bi se naj delež starih 65 let in več povečal z 18 % v letu 2015 na 31 % vseh prebivalcev Slovenije v letu 2050 [1]. Velika večina teh prebivalcev je ekonomsko odvisnih, saj je njihova potrošnja večja od tega kar proizvajajo. Na drugi strani se bo delež starih od 20 do 64 let v navedenem obdobju predvidoma znižal s 63 % na 50 % [6]. Razmerje med številom odvisnih (stari 0-19 let in stari 65+) in delovnim kontingentom (stari 20-64 let) imenujemo koeficient starostne odvisnosti, ki kaže, kako je prebivalstvo v delovni starosti obremenjeno z odvisnimi prebivalci. Na ta način dobimo informacijo o tem, ali se zaradi demografskih sprememb (stiranje prebivalstva) razmere glede ekonomske vzdržnosti v neki državi zaostrujejo inv kolikšni meri.

Vendar pa pri tem ni določeno, kolikšno odvisnost si lahko država privoščiti, da so razmere še vzdržne. Gre torej za nekakšen osnovni demografski kazalec, ki predpostavlja, da

so prebivalci do svojega 20. rojstnega dneva vzdrževani, nato oni vzdržujejo druge, od svojega 65. rojstnega dneva naprej pa so ponovno vzdrževani. Ob tem se hkrati implicitno predpostavlja, da je raven njihove odvisnosti do 20. leta starosti ves čas enaka in da je enaka tudi po 65. letu starosti. Implicitno se predpostavlja tudi, da je raven posameznikovega presežka proizvodnje nad potrošnjo v obdobju od 20. do 64. leta starosti ves čas enaka.

V nadaljevanju predstavljamo, da nam metodologija Računov nacionalnih transferjev (angl. *National Transfer Accounts, NTA*) omogoča mnogo bolj natančno analizo ekonomske odvisnosti – tako glede starostnega obdobja odvisnosti kot tudi glede ravni odvisnosti. Ekonomsko odvisnost (oz. neodvisnost – vzdrževanje drugih) v posamezni starosti namreč izračunamo kot razliko med dejansko potrošnjo in dohodkom iz dela v posamezni starosti. Obstoječo starostno porazdelitev potrošnje in dohodka iz dela bomo nato povezali z demografskimi projekcijami, da bomo dobili informacijo o (ne)vzdržnosti obstoječih starostnih vzorcev potrošnje in proizvodnje na dolgi rok.

2 METODOLOGIJA IN PODATKI

Računi nacionalnih transferjev (NTA) so usklajeni z ustaljenim in široko uporabljanim sistemom nacionalnih računov – System of national accounts (SNA). NTA merijo premike ekonomskih resursov od posameznikov neke starostne skupine k posameznikom druge starostne skupine. Ta realokacija nastane, ker v nekih starostnih skupinah posamezniki porabljajo več kot proizvajajo, v drugih pa proizvajajo več kot porabljajo.

Osrednja kategorija NTA je primanjkljaj življenjskega cikla (angl. *life cycle deficit*), ki predstavlja razliko med potrošnjo posameznega starostnega razreda in njihovim dohodkom iz dela. Prerazporeditve ekonomskih resursov med posameznimi starostnimi razredi lahko potekajo v obliki transferjev ali kot prerazporeditev iz naslova sredstev (angl. *asset-based reallocation*). Vse navedeno lahko poteka prek zasebnega ali javnega sektorja. Odlivi, ki potekajo preko javnega sektorja predstavljajo plačila posameznikov v obliki raznih davkov in prispevkov, ki so namenjeni za financiranje javnega sistema. Na drugi strani so s strani javnega sektorja posamezniki deležni raznih prilivov. Ti so lahko v denarni ali v nedenarni obliki (angl. *in-kind*). Slednji so v NTA po definiciji enaki potrošnji javnega sektorja. Tokovi zasebnega sektorja lahko potekajo znotraj istega gospodinjstva (angl. *intra-household transfers*) ali pa med člani različnih gospodinjstev (angl. *inter-household transfers*), kamor spadajo tudi transferji, ki potekajo preko dobrodelnih organizacij. Transferji med člani istega gospodinjstva, ki predstavljajo predvsem transferje od staršev k otrokom, so praviloma mnogo pomembnejši kot transferji med različnimi gospodinjstvi. Tako torej izdatki staršev za hrano, obleko svojih otrok, stanovanje itd. pomenijo za starše odlive, za

otroke pa prilive. Zapisano predstavljamo tudi v obliki identitete:

$$C(a) - YL(a) = YA(a) - S(a) + T_g^+(a) - T_g^-(a) + T_f^+(a) - T_f^-(a)$$

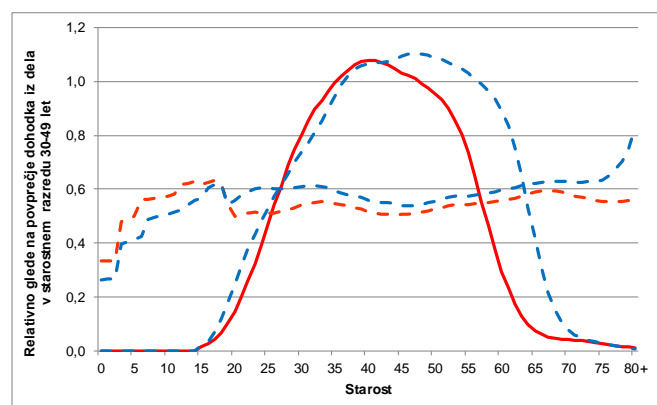
pri čemer C predstavlja potrošnjo, YL dohodek iz dela, YA dohodek od kapitala, S varčevanje, T_g^+ javnofinančne prilive, T_g^- javnofinančne odlive, T_f^+ privatne prilive, T_f^- pa privatne odlive. Vsaka kategorija ima dimenzijo starosti a , ki poteka od starosti 0 do najvišje starosti (običajno 90+ ali 80+). Navedena identiteta velja za vsak starostni razred.

Porazdelitev posameznih kategorij potrošnje in dohodkov po starosti se izvede s pomočjo uporabe številnih podatkovnih virov. Za nekatere kategorije so na voljo agregatni podatki, ki so že razčlenjeni po starosti, kar pomeni, da imamo »starostni profil« teh kategorij že na voljo. V splošnem pa se starostni profili izračunavajo v dveh stopnjah. Najprej na osnovi anketnih mikro podatkov izračunamo povprečja za posamezni starostni razred in s tem dobimo *relativni* starostni profil. Tako dobljeni starostni profil nato množimo s številom prebivalstva po starostnih razredih in preverimo, ali smo dobili agregatno vrednost kot je poročana v Sistemu nacionalnih računov. Dobljena vrednost se seveda praviloma razlikuje od dejanskih agregatnih vrednosti iz Sistema nacionalnih računov. Z razmerjem med dejansko agregatno vrednostjo in ocenjeno agregatno vrednostjo iz mikropodatkov dobimo skalar, s katerim nato množimo »starostne profile« (povprečne vrednosti po starosti), dobljene iz mikropodatkov. Pri razporejanju zasebne potrošnje na posameznike moramo sprejeti nekatere predpostavke, saj se v Anketi o porabi gospodinjstev ti podatki poročajo samo na ravni gospodinjstva kot celote. Za zasebne izdatke za zdravstvo in izobraževanje se tako uporablja regresijska metoda. Pri zdravstvu so odvisna spremenljivka izdatki gospodinjstva za zdravstvo, pojasnjevalne pa število prebivalcev gospodinjstva v posameznem starostnem razredu. Regresijska enačba nima konstante, da se celotni izdatki gospodinjstva razporedijo na posameznike v gospodinjstvu – teoretično odsotnost konstantnega člana namreč pomeni, da gospodinjstvo brez posameznikov nima izdatkov. Pri zasebnih izdatkih za izobraževanje je postopek enak, le da se na desni strani regresijske enačbe upoštevajo samo posamezniki, ki so formalno vključeni v izobraževalni proces. Relativne vrednosti parcialnih regresijskih koeficientov za posamezni

starostni razred uporabimo pri razporejanju izdatkov gospodinjstva (poročano v Anketi o porabi v gospodinjstvih) na posamezne člane. Največjo kategorijo zasebne potrošnje predstavlja »ostala zasebna potrošnja«, kjer za razporejanje izdatkov, ki jih poroča gospodinjstvo, uporabimo ekvivalenčno lestvico. Otrokom do starosti 4 leta dodelimo utež 0,4, nato pa uteži linearno naraščajo na vrednost 1,0 v starosti 20 let. Od starosti 20 let pa do najvišjih starostnih razredov je nato vrednost uteži na nespremenjeni ravni 1,0. Za podrobnejši opis NTA metodologije glej Istenič Tanja, Šeme Ana, Hammer Bernhard, Lotrič Dolinar Aleša, & Sambt Jože [2] in United Nations [4].

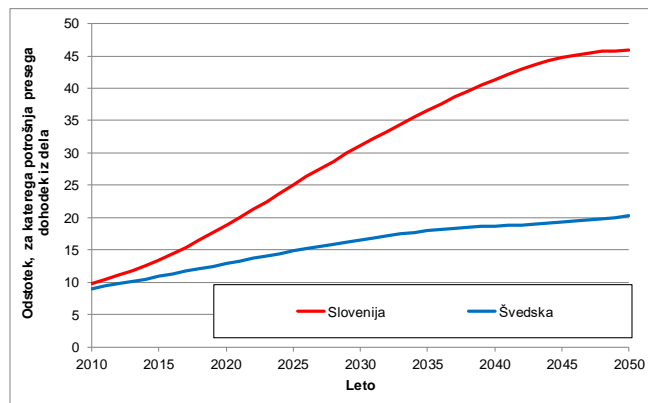
3 REZULTATI

V nadaljevanju bomo predstavljeno metodologijo uporabili na primeru Slovenije in Švedske. Rezultate prikazujemo za dva osrednja starostna profila – potrošnjo in dohodek iz dela.

Slika 1: NTA rezultati za Slovenijo in Švedsko: povprečna potrošnja in dohodek iz dela po starosti

Prikazana starostna profila potrošnje in dohodka iz dela apliciramo na demografske projekcije prebivalstva - ločeno za Slovenijo in Švedsko. V letu 2010 je v obeh državah celotna potrošnja presegala celotni dohodek iz dela za nekaj manj kot 10 % (Slika 2). Tega samega po sebi ne moremo vrednotiti, ali je to na dolgi rok vzdržno ali ne. Da celotna potrošnja presega celotni dohodek iz dela je namreč do določene mere povsem vzdržno, saj se lahko razlika financira iz prerazporeditve iz naslova sredstev (dohodek iz kapitala minus varčevanje). Povedano drugače, ker se je v preteklosti akumulirala določena raven kapitala, ki ga sedaj imamo na voljo, ta kapital sedaj ustvarja dohodek, ki je višji od varčevanja, s katerim se obnavlja obrabljeni kapital.

Slika 2: Presežek celotne potrošnje nad celotnim dohodkom iz dela (v %)

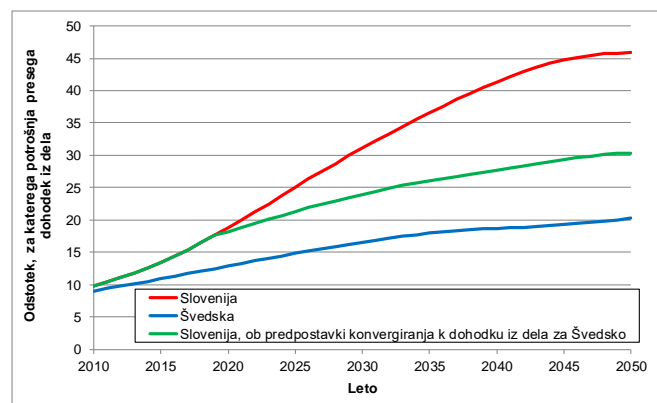
Bistvena razlika med državama nastane tekom obdobja projekcij. Če bi v prihodnje ostali vzorci potrošnje in dohodka iz dela po starosti ves čas enaki, bi razkorak med potrošnjo in dohodkom iz dela narasel do leta 2050 v Sloveniji kar na 46 % dohodka iz dela, medtem ko bi na Švedskem narasel samo na 20 %.

Za Švedsko bo naraščanje razkoraka med potrošnjo in dohodkom iz dela bistveno manjše zaradi 1) počasnejšega staranja prebivalstva v prihodnje, kot tudi zaradi 2) oblike dohodka iz dela. Prvega dejavnika, torej projekcij prebivalstva za Švedsko podrobneje ne bomo opisovali. Povejmo samo, da se bo na Švedskem prebivalstvo v prihodnje mnogo manj intenzivno staralo kot v Sloveniji. Po najnovejših projekcijah prebivalstva [1] naj bi se delež starih 65 let in več na Švedskem povečal z 19,6 % v letu 2015 na 22,7 % v letu 2050, kar je mnogo nižje povišanje kot v Sloveniji (z 17,9 % v letu 2015 na 30,5 % v letu 2050). V povezavi z drugim dejavnikom pa lahko v Sliki 1 vidimo, da ljudje na Švedskem mnogo dlje časa ostajajo v zaposlitvi – sodeč po sliki za okrog 7 let. Ob tem pa ljudje na Švedskem ne živijo v povprečju nič kaj dosti dlje kot v Sloveniji – v letu 2015 je razlika v življenjskem pričakovanju ob rojstvu znašala samo 1,3 leta (82,2 leti na Švedskem in 80,9 v Sloveniji) [6].

Ne vidimo posebnega razloga, zakaj ne bi mogli v Sloveniji precej dalj časa ostajati v zaposlitvi, če upoštevamo izkušnje iz Švedske. Še več, v projekcijah prebivalstva se pričakuje, da naj bi že v prihodnjih petih letih v Sloveniji dosegli enako življenjsko pričakovanje ob rojstvu, kot ga je imela Švedska v letu 2015.

Tako se bomo v nadaljevanju vprašali, za koliko bi se v Sloveniji v prihodnje ublažil pritisk na razkorak med celotno potrošnjo in celotnim dohodkom iz dela, če bi postopoma prevzeli Švedsko obliko dohodka iz dela. Pri tem predpostavljamo, da do leta 2019 ne bi bilo nobenih sprememb (kar je v skladu s trenutno politično diskusijo glede prihodnje pokojninske reforme v Sloveniji), nato pa bi

v letu 2020 pričeli z linearnim prehodom na obliko dohodka iz dela kot ga je imela Švedska v letu 2010. V Sliki 3 smo tako glede na Sliko 2 dodali linijo, ki prikazuje rezultate za Slovenijo ob opisani konvergenci.

Slika 3: Presežek celotne potrošnje nad celotnim dohodkom iz dela (v %); postopna konvergenca dohodka iz dela k starostnemu profilu za Švedsko

Ugotovimo lahko, da bi omenjena konvergenca bistveno zmanjšala razkorak med potrošnjo in dohodkom iz dela v prihodnje. Ob opisanih predpostavkah bi se prihodnje povečanje razkoraka med potrošnjo in dohodkom iz dela, gledano na sedanje leto (2017), približno prepolovilo. Iz sedanjih 15 % se ne bi povečal na 46 %, temveč na okrog 30%.

4 SKLEP

Prebivalstvo Slovenije se hitro stara, delež starejših, ki so ekonomsko odvisni, se bo v prihodnje hitro povečeval, delež delovnega kontingenta pa na drugi strani zniževal. V analizi smo uporabili metodologijo Računov nacionalnih transferjev (angl. *National Transfer Accounts, NTA*), ki nam med drugim nudi starostno porazdelitev potrošnje in dohodka iz dela. Razkorak med celotno potrošnjo in celotnim dohodkom iz dela se bo v Sloveniji povečeval mnogo hitreje kot na Švedskem. Deloma je to posledica počasnejšega staranja švedskega prebivalstva, deloma pa tega, da se iz zaposlitve umikamo okrog 7 let prej kot na Švedskem. Če za Slovenijo predpostavljamo postopno konvergenco dohodka iz dela k obliki, ki jo je imela Švedska leta 2010, se prihodnje povišanje razkoraka med potrošnjo in dohodkom iz dela približno prepolovi. Morebiti se sliši ostajanje v zaposlitvi za dodatnih 7 let veliko, ampak to Švedi dejansko že sedaj dosegajo ob samo 1,3 leta višjem življenjskem pričakovanju ob rojstvu, ki naj bi ga v Sloveniji dosegli že čez okrog 5 let. Predvsem pa se moramo zavedati, da bodo leta 2050 to precej drugačne generacije kot tiste, ki se upokojujejo sedaj. Najverjetneje bodo bistveno bolj vitalne in v še višjem deležu zaposlene v storitvenem sektorju kot sedaj.

LITERATURA IN VIRI

- [1] Eurostat. 2017. Population projections at national level (2015-2080). Najdeno 5. septembra 2017 na http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_15npms&lang=en
- [2] Istenič, T., Šeme, A., Hammer, B., Lotrič Dolinar, A. & Sambt, J. 2016. The European NTA Manual. AGENTA project report. Najdeno 5. septembra na www.agenta-project.eu/Jacomo/upload/publications/d-1.4-submitted.pdf
- [3] Statistični urad RS. 2017. Naravno in selitveno gibanje prebivalstva / Selitveno gibanje. Najdeno 12. septembra 2017 na http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp
- [4] United Nations. 2013. *National Transfer Accounts manual: Measuring and Analysing the Generational Economy*. United Nations, New York.
- [5] Statistični urad RS. 2014. Osnovni podatki o rojenih, Slovenija, letno. Najdeno 10. septembra, 2017 na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05J1002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/30_Rodnost/05_05J10_rojeni_SL/&lang=2
- [6] Database - Eurostat. Najdeno 8. septembra 2017 na <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Hoja in drugo gibanje kot osnovni varovalni dejavnik zdravja v času množičnega staranja

JOŽE RAMOVŠ,
Inštitut Antona
Trstenjaka za
gerontologijo in
medgeneracijsko
sožitje, Resljeva 7, p.p.
4443, 1001 Ljubljana,
tel.št.: +386 1 433 93
01, e-mail:
joze.ramovs@guest.arnes.si,

ANA RAMOVŠ,
Inštitut Antona
Trstenjaka za
gerontologijo in
medgeneracijsko
sožitje, Resljeva 7, p.p.
4443, 1001 Ljubljana,
tel.št.: +386 1 433 93
01, e-mail:
ana.ramovs.iat@gmail.com,

MAJA RANT, Inštitut
Antona Trstenjaka za
gerontologijo in
medgeneracijsko
sožitje, Resljeva 7, p.p.
4443, 1001 Ljubljana,
tel.št.: +386 1 433 93
01, e-mail: maja@inst-antonatrstenjaka.si,
TJAŠA MLAKAR,
Inštitut Antona

Trstenjaka za
gerontologijo in
medgeneracijsko
sožitje, Resljeva 7, p.p.
4443, 1001 Ljubljana,
tel.št.: +386 1 433 93
01, e-mail:
tjasa.mlakar.iat@gmail.com

Na 21. svetovnem kongresu gerontologije in geriatrije julija 2017 v San Franciscu v Kaliforniji se je pokazalo, da je najbolj zaželen pridevnik k besedi staranje »zdravo«. Koncept krepitev celostnega telesnega, duševnega in socialnega zdravja, ki ga od leta 1946 uspešno promovira WHO, je dovolj širok za oblikovanje programov in politik staranja v času demografske krize. Analiza podatkov naše obsežne reprezentativne terenske raziskave (N = 1047) *Potrebe, zmožnosti in stališča prebivalce Slovenije, ki so stari 50 in več let*, je pokazala, da je hoja univerzalen varovalni dejavnik zdravega staranja. Ljudje, ki so navajeni hoditi peš po opravkih v oddaljenosti kilometra v okolici doma, in tisti, ki so navajeni hoditi tedensko na 2-urni pohod imajo boljše parametre telesnega, duševnega, duhovnega in socialnega funkcioniranja. Podobno velja tudi za druge vidike rednih gibalnih navad, zlasti kolesarjenje in delo na vrtu. Hoja je najenostavnejši in najcenejši način gibanja. Sodobna informacijska tehnologija (npr. pedometer) omogoča merljivo spremljanje gibanja pacientov s kroničnimi boleznimi, obenem pa je dober motivator starejših ljudi na redno hojo. Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, ki razvija programe za zdravo staranje in za osvajanje tovrstnih navad, vgrajuje vanje navajanje na hojo vzporedno z navadami za boljše komuniciranje, vadbo mentalnih zmožnosti in vajami za krepitev ravnotežja.

KLJUČNE BESEDE

hoja, gibanje, gibalne navade, celostno zdravje, programi za zdravo staranje, pedometer

Walking and other ways of motion as the universal protective factor for a healthy life in times of accelerated ageing

As it was presented on the 21st World Congress of Gerontology and Geriatrics in San Francisco in July 2017, the most desirable adjective for the word ageing is „healthy”. The concept of strengthening the health from holistic point of view – physically, psychically and socially, that WHO has been successfully promoting since 1946, is wide enough for the creation of ageing programs and ageing politics in times of demographic crisis. Analysis of the data from our extensive study (N = 1047) *Needs, potentials, abilities and standpoints of Slovene population aged 50 years and over* showed, that walking is the universal protective factor of healthy ageing. Individuals, that are used to walk every errand in the distance of one kilometer around their home, and individuals, that are used to go on a 2-hours hike every week, have got better parameters of physical, psychical, spiritual and social functioning. That is also right for other regular motion habits, particularly for bike riding and gardening. Walking is the easiest and the cheapest way of motion. Modern information technologies (f. e. pedometer) enables us to monitor and measure the motion of patients with chronic diseases and at the same time they provide an efficient regular motion motivation for elderly individuals. At the Institute of Anton Trstenjak for gerontology and intergenerational relations we are creating programs for healthy ageing and healthy habits with implementation of walking habit development as a side to efficient communication habits, mental skills training and balance exercises.

KEY WORDS

Walking, motion, motion habits, holistic health, healthy ageing programs, pedometer

1 UVOD

Gibljivost, zlasti zmožnost za hojo, ljudje pogosto enačijo z zdravjem. Zdravje je Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) v svoji ustanovni listini leta 1946 opredelila čim bolj popolno telesno, duševno in sožitno (socialno) blagostanje vsakega človeka (WHO, 2005) in s tem postavila enega od učinkovitejših razvojnih programov v svoji zgodovini. Če torej povežemo definicijo zdravja in doživljanje ljudi, bi lahko rekli, da je zdravje človekova čim bolj popolna telesna, duševna in duhovna ter socialna gibljivost.

Pri govorjenju o gibljivosti imamo običajno pred očmi telesno gibljivost in gibčnost. Telesna gibljivost pa je tesno povezana z gibljivostjo v vseh drugih človekovih razsežnostih. Zato jo je smiselno opredeliti z vidika celostne antropologije (Ramovš, 2003): gibljivost je zmožnost za smiselno telesno, duševno, duhovno, socialno, razvojno in bivanjsko premikanje v prostoru in času, tako pri svojem osebnem razvoju kot v povezavi z drugimi ljudmi, življenjskimi nalogami in celotno stvarnostjo. Pri tem ni socialna »gibčnost« v navezovanju in vzdrževanju lepih odnosov z ljudmi nič manj pomembna kakor telesna sposobnost za hojo. Duhovna prožnost za iskanje smiselnega razvoja v življenjskih krizah ni nič manj pomembna kakor zmožnost za vožnjo avtomobila.

Gibljivosti vseh človekovih razsežnostih so med seboj povezane tako, da vsaka od njih komplementarno dopolnjuje in krepi vse druge; iz te izkušnje je nastal latinski rek *Zdrav duh v zdravem telesu* (*mens sana in corpore sano*). Telesno gibanje torej krepi tudi duševne zmožnosti (npr. spomin, mišljenje, čustva, vedrino razpoloženja in pozitivno usmerjenost in umirjenost), socialne zmožnosti (npr. komuniciranje, sodelovanje in prevzemanje primernih vlog v sožitju) ter duhovne in bivanjske zmožnosti, zlasti odgovorno svobodo in doživljanje smisla. V primerih, ko telesna gibljivost odpoveduje zaradi bolezni ali onemoglosti, ostaja kakovost življenja višja, če je človek gibčen v višjih razsežnostih, zlasti socialni (v navezovanju in vzdrževanju medčloveških odnosov, hvaležnosti pri prejemanju oskrbe) ter duhovni in bivanjski (ko npr. kljub telesni omejitvi uspešno išče smisel svoje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti). Izkušnja kaže, da v primeru invalidnosti ali kronične bolezni lahko s kakovostnim razvojem v socialni, duševni, zlasti pa duhovni in bivanjski razsežnosti dosežemo, da velja obratno: *Zdrav duh v bolnem telesu*, kakor se je glasilo naslov razstave izdelkov bolnikov in invalidov ter spremljajočih strokovnih dogodkov. Pri starostnem pešanju se človekovi stiki z drugimi ponavadi redčijo vzporedno z zmanjševanjem gibljivosti, skokovito npr. upadejo, ko ni več zmožen voziti avtomobila.

Gibljivost je temeljna oblika osebne

samostojnosti in svobode. Otrok, preden shodi, in človek, ki zaradi onemoglosti ne more več hoditi, sta pri opravljanju vsakdanjih opravil odvisna od pomoči drugih. Zmanjševanje človekove gibljivosti večinoma zelo vpliva tudi na pešanje ostalih njegovih zmožnosti; ko ne morejo več hoditi, začno mnogi naglo duševno pešati. Povezava je tudi v obratni smeri: človek, ki izgublja duševno prožnost, se običajno čedalje manj giblje ter zakrneva in oboleva tudi telesno. Zavestno osvajanje učinkovitih načinov za ohranjanje in večanje gibljivosti je torej nepogrešljiva sestavina osebnih prizadevanj za zdravo staranje. Zdravo staranje pa ostaja konstantno temeljni pojem svetovnih prizadevanj za obvladovanje nalog ob staranju prebivalstva, čeprav ga občasno zamegli ta ali oni modni pridevnik k besedi staranje, npr. aktivno staranje; na nedavnem 21. svetovnem kongresu geronologije in geriatrije julija 2017 v San Franciscu se pojem zdravo staranje spet pokazal za osrednjega. Zaradi povezave med zdravjem in gibanjem tudi sodobnega sistema za kakovostno dolgotrajno oskrbo ni mogoče načrtovati, ne da bi poznali in upoštevali podatke o gibljivosti starejših ljudi, dostopnosti sodobnih pripomočkov pri oslABLjeni gibljivosti in koliko imajo svoje bivalno okolje prilagojeno za življenje ob zmanjšani gibljivosti.

Pri raziskovanju duševnih motenj med starejšimi, zlasti demence in depresije, ugotavljajo, da je telesno gibanje varovalni dejavnik. To povezavo potrjuje tudi raziskava SHARE (Lindwall, 2011).

Françoise Forette je v preglednem referatu na Globalni konferenci o staranju v Pragi izpostavila ugotovljeno povezavo med telesno aktivnostjo in ohranjanjem kognitivne funkcije (Ramovš K. in dr., 2012).

Ugotovitve o telesni vadbi kot varovalnem dejavniku pred duševnimi motnjami navaja Tatjana Novak v doktorski disertaciji (Berčič, 2012a).

V leksikonski razlagi pojma demenca je zapisano, da redna psihična in telesna aktivnost, uravnotežena prehrana, izogibanje škodljivim razvadam in ohranjanje socialne mreže lahko odložijo ali upočasnijo razvoj demence, mogoče pa tudi preprečijo njen pojav (Lipar, 2012).

Epidemiološki podatki podpirajo dejstvo, da več aktivne telesne dejavnosti zmanjšuje tveganje za razvoj Alzheimerjeve in Parkinsonove bolezni, telesna vadba pa lahko tudi upočasnijo njuno napredovanje (Paillard in sod., 2015).

Rezultati študije o učinku telesne vadbe na stopnjo neodvisnosti starejših (Loaiza in sod., 2017) so pokazali, da se je v eksperimentalni skupini, kjer so starejši izvajali telesno aktivnost, delež neodvisnih starejših dvignil za 15,4 %, v kontrolni skupini, kjer vadbe niso izvajali, se je ta delež dvignil le za 3,8 %. Raziskovalci so ugotovili, da lahko 3-mesečni program

telesne aktivnosti pri starejših izboljša njihovo stopnjo samostojnosti.

Ugoden vpliv telesne vadbe se je potrdil tudi v raziskavi o biološkem sindromu krhkosti (frailty), s katerim je povezana večja stopnja invalidnosti, hospitalizacije in smrti. S programom večkomponentne vadbe se je povečala telesna zmogljivost in se izboljšalo kognitivno, čustveno in socialno stanje pri starejših (Tarazona-Santabalbina in sod., 2016).

Raziskovalna spoznanja in izkušnje se torej stekajo v trditev, da je gibanje med najbolj pomembnimi varovalnimi dejavniki zdravega staranja, hoja pa je najbolj univerzalen in najenostavnejši način gibanja. Zato smo v naši raziskavi ugotavljali količino hoje in njeno povezanost z zdravim staranjem.

2 NAŠA RAZISKAVA

2.1 Populacija, merski inštrumenti in izvedba

Reprezentativno raziskavo *Potrebe, zmožnosti in stališča prebivalcev Slovenije, ki so stari 50 let in več* smo opravili na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje leta 2010. Z osebnim terenskim anketiranjem je bil zajet vzorec 1.047 oseb. Njen namen je bil pridobiti široko paleto podatkov o starajoči se slovenski populaciji z vidika interdisciplinarne celote telesne, duševne, duhovne, socialne, razvojne in eksistencialne človeške razsežnosti.

Obsežni vprašalnik zajema zdravstveno stanje, uporabo zdravil, varovanje zdravja, izkušnje in stališča do zdravstvenega sistema, gibljivost in opravljanje vsakdanjih opravil, stanovanje in njegovo prilagojenost za starost, sožitje z bližnjimi in oskrba v onemoglosti, duševno počutje, duhovna in bivanjska stališča, staranje, prenos življenjskih izkušenj, medgeneracijski odnosi in solidarnost, življenje v domačem kraju in selitve, kultura in materini jezik, informacijsko-komunikacijska tehnologija, poklic, zaposlitev, delo, uporaba svojih zmožnosti, upokožitev in premoženje, otroci in vnuki ter obsežen sklop demografskih vprašanj.

Raziskava in njeni rezultati so bili predstavljeni v obsežni monografiji (Ramovš, ured., 2013), v več deset znanstvenih člankih, referatih na domačih in tujih kongresih ter disertacijah in diplomskih nalogah, zdravstveni podatki raziskave so bili predstavljeni z javnozdravstvenim komentarjem (Voljč, 2012), precej aktualnih vsebin pa še čaka na podrobno obdelavo.

2.2 Rezultati in interpretacija

Izhodišni podatki za nas so odgovori na vprašanje: *Kolikšna je vaša sposobnost za hojo?* Odgovore po starostnih skupinah kaže slika 1.

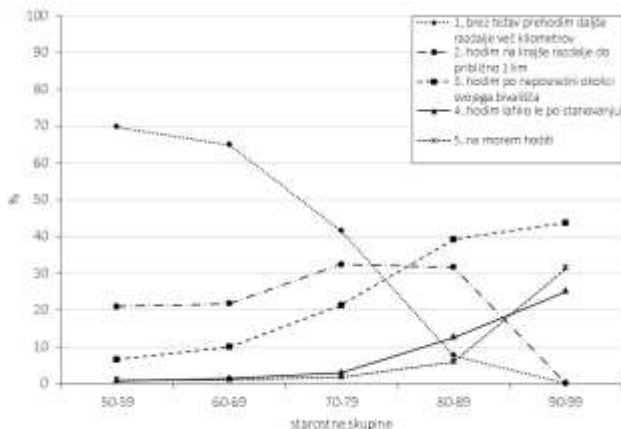
Tisti, ki brez težav prehodijo daljše razdalje, so odgovorili dodatno vprašanje o tem, kako razširjena je **zdrava navada redne daljše hoje**: *V zadnjem letu ste hodili po več kilometrov skupaj približno ... krat na teden, vsakokrat po približno ... ur(e)*. V zadnjem letu so vsak teden hodili povprečno 2,63 krat na daljši pohod, ki je trajal povprečno skoraj dve uri (1,91 ure). Ta podatek se skoraj povsem ujema s podatkom o daljših pohodih v zadnjem tednu, ki je povprečno 2,61 krat.

Drug pomemben podatek za nas so odgovori na vprašanje: *Na kakšen način najpogosteje premostite razdaljo okrog 1 km, ko morate po opravkih?* Na izbiro so bili odgovori: grem peš, se peljem z avtom, kolesom itd.. Pri obdelavi smo bili pozorni tudi na odgovore o tem, s čim poskrbijo za svoje zdravje in ohranjanje telesnih moči ter na odgovore na različna vprašanja o telesnem, duševnem, duhovnem in socialnem zdravju. Ugotovitve potrjujejo izsledke sorodnih raziskav, da gibanje krepi vse razsežnosti zdravja; naši rezultati za duševno, socialno in duhovno zdravje kažejo:

- med tistimi, ki manjkrat pozabljajo, kaj so počeli včeraj, jih relativno več hodi peš, kakor med tistimi, ki pogosteje pozabljajo;
- med tistimi, ki se manjkrat počutijo tesnobno, jih relativno več hodi peš, kakor med tistimi, ki se pogosteje počutijo tesnobno;
- med tistimi, ki so manjkrat otožni, jih relativno več hodi peš, kakor med tistimi, ki so pogosteje otožni;
- med tistimi, ki se manjkrat počutijo osamljeni, jih relativno več hodi peš, kakor med tistimi, ki se pogosteje počutijo osamljeni;
- med tistimi, ki se jim manjkrat zdi, da je vse nesmiselno, jih relativno več hodi peš, kakor med tistimi, ki se jim pogosteje zdi, da je vse nesmiselno.

Če povezavo med hojo in navedenimi duševnimi, socialnimi in duhovno-bivanjskimi zmožnostmi pogledamo v obratni smeri, je ista povezava: tisti, ki so navajeni hoditi peš, jim relativno bolje delujejo duševne zmožnosti (manjkrat pozabljajo, se manjkrat počutijo tesnobno, so manjkrat otožni in nemirni), kakor tisti, ki se po opravkih v bližnji okolici vozijo; isto velja za socialne zmožnosti (se počutijo manjkrat osamljeni) in duhovno-bivanjske zmožnosti (se jim manjkrat zdi, da je vse nesmiselno).

Slika 1: Kakšna je vaša sposobnost za hojo? – prikaz po starostnih skupinah

Vir: Inštitut Antona Trstenjaka 2010

3 ZAKLJUČKI

Vrata do zdravega staranja imamo torej v vseh razsežnostih; seveda velja enako, da imamo v vseh razsežnostih tudi vrata za kvarjenje svojega zdravja. Najbolj prvinska in verjetno najlažja je krepitev zdravja skozi telesna vrata: z gibanjem – zlasti s hojo, z zdravo prehrano, zdravim razmerjem in ritmično menjavo dela in počitka. Ko zavestno krepimo svoje zdravje z zdravimi telesnimi dejavnostmi, zlasti s hojo in gibanjem, krepimo obenem s telesnim tudi duševno, socialno in duhovno zdravje.

Ta raziskovalna spoznanja uporabljamo na Inštitutu Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje pri razvijanju metod za zdravo staranje ter pri oblikovanju in širjenju programov, ki ljudem pomagajo osvajati navade za zdravo staranje. Naša metoda, ki ji pri tem posvečamo največ pozornosti je *skupinsko socialno učenje* iz dobrih izkušenj članov skupine. To velja tudi za hojo in druge oblike gibanja, npr. za redno vadbo krepitev ravnotežja za preprečevanje padcev v starosti. V skupini se pod vodstvom usposobljenih prostovoljcev širiteljev (multiplikatorjev) in priročnikov za vse člane skupine uvajajo v določeno obliko zdrave dejavnosti. Tedenski skupinski pogovor o dobrih izkušnjah pri tem v preteklem tednu utrjuje v ljudeh motivacijo zanj, večja izkušnja in zadovoljstvo ob uspehih. Ta metoda se je izkazala za zelo dobro pri uvajanju v krepitev zdravja z gibanjem, prav tako pa učenju boljših načinov za medgeneracijsko komuniciranje in druge oblike zdravega sožitja v vsakdanjem življenju.

LITERATURA

- Berčič Herman (2012a). Vpliv telesne vadbe na kvaliteto življenja starostnikov. Prikaz doktorske disertacije Novak Tatjana. V: *Kakovostna starost*, letnik 15, št. 1, str. 60-63.
- Lindwall Magnus (2011). *More years to life and life to years through increased motivation for an active life*. <http://www.alphagalileo.org/ViewItem.aspx?ItemId=14155&CultureCode=en> (sprejem 10.8.2013).
- Lipar Tina (2012). Demenca. V: *Kakovostna starost*, letnik 15, št. 4, str. 68-69.
- Loaiza L. E., Barranco-Ruiz Y., Villa-González E., Peréz I. G., Lorenzo-Bertheau E., Gafas C. (2017). Effects Of A Physical Exercise Program To Improve The Level Of Independence In Elderly. *Medicine and Science in Sports and Exercise*. 49(5S), 544. <https://insights.ovid.com/medicine-science-sports-exercise/mespex/2017/05/001/effects-physical-exercise-program-improve-level/1604/00005768>
- Paillard T., Rolland Y., De Souto Barreto P. (2015). Protective Effects of Physical Exercise in Alzheimer's Disease and Parkinson's Disease: A Narrative Review. *Journal of Clinical Neurology*, 11(3), 212-219. <https://synapse.koreamed.org/search.php?where=aview&id=10.3988/jcn.2015.11.3.212&code=0145JCN&vmode=FULL>
- Ramovš Jože (2003). *Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in SAZU.
- Ramovš Jože, ured. (2013). Staranje v Sloveniji. Raziskava o potrebah, zmožnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje.
- Ramovš Ksenija, Lipar Tina, Slana Mojca, Saražin Klemenčič Ksenija (2012). Globalna konferenca o staranju. V: *Kakovostna starost*, letnik 15, št. 4, str. 75-82.
- Tarazona-Santabalbina F. J., Gómez-Cabrera M. C., Pérez-Ros P., Martínez-Arnau F. M., Cabo H., Tsaparas K., Salvador-Pascual A., Rodríguez-Mañas L., Viña J. (2016). A Multicomponent Exercise Intervention that Reverses Frailty and Improves Cognition, Emotion, and Social Networking in the Community-Dwelling Frail Elderly: A Randomized Clinical Trial. *Journal of the American Medical Directors Association*, 17(5), 426 – 433.
- Voljč Božidar (2012). Stališča, potrebe in zmožnosti prebivalcev Republike Slovenije v starosti nad 50 let na področju zdravja in socialnega funkcioniranja. Analiza zdravstvenega dela raziskave. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje. http://www.inst-antonatrstenjaka.si/repository/datoteke/projekti/Volj_Z_DRAVJE_IN_ZDRAVSTVO_-_celota_18.3.2012.pdf#search=%22volj%C4%8D%20bo%C5%BEidar%22
- WHO – World Health Organisation (2005). *Basic Documents*.

STRATEGIJA DOLGOŽIVE DRUŽBE

Ključni poudarki

Družba postaja dolgoživa: pričakovano trajanje življenja se podaljšuje. Spremenjena starostna struktura zahteva spremembe in nove rešitve. Zato smo oblikovali Strategijo dolgožive družbe - dokument prinaša razvojna izhodišča, ključne poudarke nove paradigme, vizijo in cilje ter predloge možnih usmeritev.

Vizija strategije

Vizija Strategije dolgožive družbe so **družba in sistemi, ki bodo v spremenjenih demografskih razmerah vsem zagotavljali kakovostno življenje.**

Razvojni cilji za njeno uresničitev:

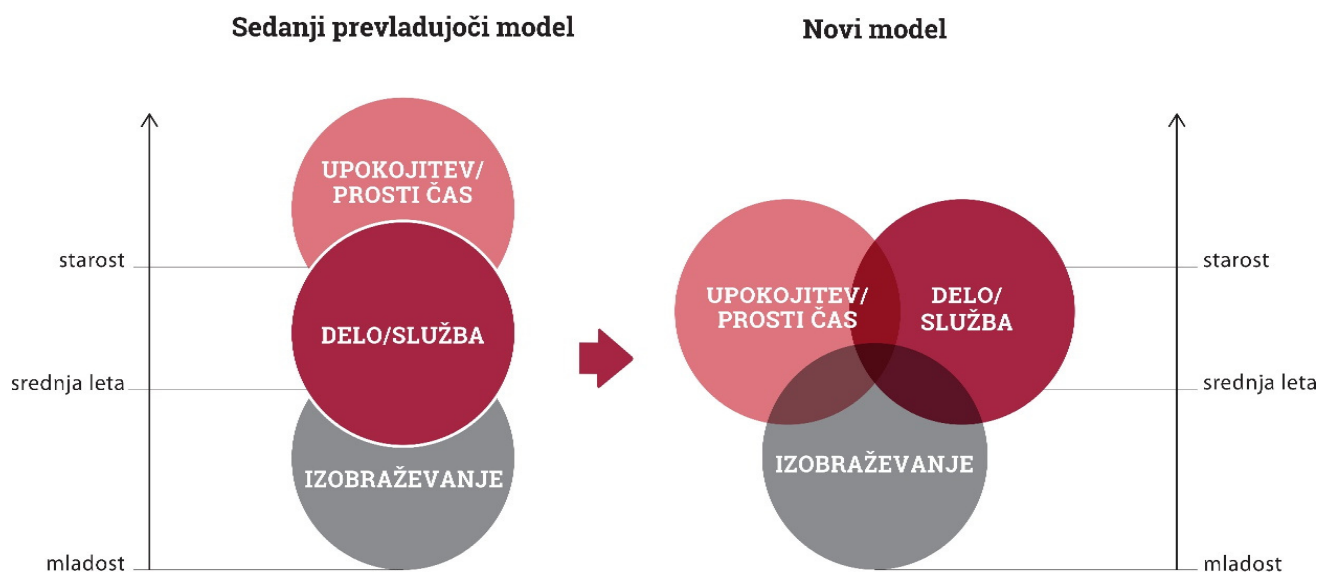
1. Blaginja vseh generacij in dostojno ter varno staranje v domačem okolju.
2. Vključenost vseh generacij v ekonomsko, družbeno, socialno in kulturno življenje v skladu z njihovimi preferencami in potrebami, ter medgeneracijsko sožitje.
3. Ohranjanje in izboljšanje telesnega in duševnega zdravja ljudi vseh starosti.

Konceptualni okvir Strategije dolgožive družbe

USTVARJALNOST IN AKTIVNOST V VSEH ŽIVLJENJSKIH OBDOBJIH TER SKRB ZA ZDRAVJE

Trendi v širšem okolju, ki vplivajo na oblikovanje strategije

- a) Tehnološki razvoj in z njim povezani digitalizacija in robotizacija družbe
- b) Fleksibilizacija trga dela
- c) Drugačno pojmovanje življenjskega cikla:

Štirje stebri Strategije dolgožive družbe

Usmeritve Strategije dolgožive družbe po stebrih

- 1. Trg dela in izobraževanje**
 - prilagoditve na trgu dela in nova delovna mesta
 - spodbujanje priseljevanja tuje delovne sile,
 - vseživljenjsko izobraževanje in usposabljanje, medgeneracijski prenos znanja.
- 2. Samostojno, zdravo in varno življenje vseh generacij**
 - dostopnost do zdravstvenih storitev in dolgotrajne oskrbe,
 - zagotoviti financiranje sistemov socialne zaščite,
 - skrb za zdravje,
 - zmanjševanje neenakosti v zdravju.
- 3. Vključenost v družbo**
 - medgeneracijsko sodelovanje,
 - prostovoljstvo,
 - IKT v komunikaciji,
 - preprečevanje starostne diskriminacije,
 - politična in civilna participacija.
- 4. Oblikovanje okolja za aktivnost v celotnem življenjskem obdobju**
 - prilagoditve v gospodarstvu,
 - prilagodite bivalnih razmer in prometne ureditve s podporo IKT in tehnoloških rešitev.

Nadaljnji koraki:

Za uresničitev začrtanih usmeritev bo ključno zavedanje širše javnosti in posameznikov o pomenu predlaganih sprememb in pomenu osnovnega soglasja ter zavezanosti družbenih deležnikov k uresničevanju Strategije. Vlada RS je julija 2017 sprejela Strategijo dolgožive družbe in sklep, s katerim je naložila ministrstvom, pristojnim za finance, trg dela in zaposlovanje, za izobraževanje in znanost, zdravje, infrastrukturo in promet, gospodarstvo, okolje in prostor, lokalno samoupravo, informacijsko tehnologijo ter kulturo, da na podlagi usmeritev zapisanih v Strategiji dolgožive družbe pripravijo »Akcijske načrte« s predlogi ciljev in ukrepov za njihovo izvedbo v šestih mesecih od dneva sprejema te strategije.

Indeks avtorjev / Author index

Bajraktari Fadil.....	7
Bednas Marijana.....	78
Behrami Sami.....	7
Černigoj Adela.....	52
Gams Matjaž.....	33
Kasesnik Karin.....	12
Korenjak Černe Simona.....	56
Krivec Jana.....	52
Lipar Tina.....	38
Lotrič Dolinar Aleša.....	56
Malačič Janez.....	24
Maříková Hana.....	16
Merše Tomaž.....	60
Mlakar Tjaša.....	74
Mravljak Andolšek Veronika.....	38
Novak Ljudmila.....	46
Ramovš Ana.....	74
Ramovš Jože.....	42, 74
Ramovš Ksenija.....	38
Ramovš Marta.....	38
Rant Maja.....	74
Repič Slavič Tanja.....	19
Sambt Jože.....	56, 70
Svetelšek Ajda.....	42
Tanja Istenič.....	70
Vujović Ana.....	38

Konferenca / Conference

Uredila / Edited by

**Soočanje z demografskimi izzivi /
Facing demographic challenges**

Janez Malačič, Matjaž Gams

